

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- SIMON MÁRTON versei 121
PEER KRISZTIÁN verse 128
ANDRÉ FERENC verse 130
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Vár a család (*elbeszélés*) 134
ANDRIJ LJUBKA: Roasted Uganda (*esszé*) 143
DARVASI LÁSZLÓ: Halhatatlanok (*regényrészlet*) 147
UNGVÁRY RUDOLF: Szerelem a bolsevizmus idején (*elbeszélés*) 156
SZÚCS TERI: „Visszatért hozzám az emlékezet” (*naplórészletek*) 167
SERES LILI HANNA versei 173
HANGAY NIKOLETT verse 175
MESTERHÁZY BALÁZS versei 177
TAKÁCS ZSUZSA: Ki beszél? (*Wirth Imre beszélgetése*) (II. rész) 179

*

- PONGRÁCZ TIBOR: Milyen tudomány? Milyen ünnep? Milyen egyetem?
(*Jeremiáda a megfordításokról [rövid változat]*) 187
SZEMES BOTOND: *A befejezetlen mondat* hasonlatainak képi világa 196

*

- KISANTAL TAMÁS: Égi és földi harmóniákról (*Visky András: Kitelepítés*) 208
MOHÁCSI BALÁZS: Ódának indult, elégia lett (*Peer Krisztián: Bizony*) 214
WEISS JÁNOS: Családi „idillek” (*Márton László: A kárpótlás*) 219
THOMKA BEÁTA: Válság van? Na és? (*Ali Smith: Tavasz, Nyár.*
Az Évszak-kvartett záró kötetei) 224

2023

FEBRUÁR

JELENKOR

LXVI. ÉVFOLYAM

2. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
MOHÁCSI BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Takarékbank Zrt. 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT MORCSÁNYI GÉZA. A Magvető Kiadó egykori igazgatója, dramaturg, műfordító, szerkesztő január 4-én, hetvenévesen halt meg. Morcsányi Gézaról *Ágoston Zoltán* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

MEGHALT DOBÁK LÍVIA. A dramaturg január 8-án, hatvanhét éves korában hunyt el. Dobák Líviáról *Sediánszky Nóra* írt nekrológot honlapunkon.

*

ELHUNYT TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS. A filozófust január 15-én, életének hetvenötödik esztendejében érte a halál.

A MÉSZÖLY MIKLÓS EMLÉKNAPOT immár huszadik alkalommal rendezték meg január 19-én Szekszárdon. Idén a Mészöly Miklós Emlékplakettet *Nagy Boglárka*, a Mészöly Miklós-díjat *Szeifert Natália* vehette át. Az eseményről *Pap Rebeka* tudósított honlapunkon.

*

SZÍNHÁZI PREMIER. Molière *Don Juanját* január 21-én mutatták be a Pécsi Nemzeti Színházban, *Telihay Péter* rendezésében. Az előadásról *Apró Annamária* írt kritikát honlapunkon.

*

ATHALIA. Händel oratóriumát adta elő a Capella Savaria és a Purcell Kórus *Vashegyi György* vezényletével január 16-án a pécsi Kodály Központban.

Szerzőink

Simon Márton (1984) – költő, Budapesten él.

Peer Krisztián (1974) – költő, Kismaroson él.

André Ferenc (1992) – költő, műfordító, szerkesztő, slammer, a BBTE doktorandusza, Kolozsváron él.

Jászberényi Sándor (1980) – író, költő, Budapesten él.

Andrij Ljubka (1987) – ukrán költő, író, Ungváron él.

Nagy Tamás (1996) – költő, műfordító, Beregszászon és Budapesten él.

Darvasi László (1962) – író, Budapesten él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Szűcs Teri (1975) – kritikus, irodalomtörténész, Budapesten él.

Seres Lili Hanna (1993) – költő, író, Budapesten él.

Hangay Nikolett (1997) – költő, Budapesten él.

Mesterházy Balázs (1974) – költő, Budapesten él.

Takács Zsuzsa (1938) – költő, műfordító, Budapesten él.

Wirth Imre (1964) – költő, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pomázon él.

Pongrácz Tibor (1962) – esztéta, fémipari munkás, Budaörsön él.

Szemes Botond (1994) – az ELTE BTK PhD-hallgatója, a prae.hu szerkesztője, az ELTE Digitális Bölcsészeti Központ munkatársa, Budapesten él.

Kisantal Tamás (1975) – irodalmár, Pécsen él.

Mohácsi Balázs (1990) – költő, kritikus, a *Jelenkor* és a *Versum* szerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Thomka Beáta (1949) – kritikus, Pécsen él.

Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. –
Kiméra Antikvárium, Váradi Antal u. 5.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út
45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell
u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13. –
Babérliiget Könyvesbolt, 1073 Bp., Kertész u. 29

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:
Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

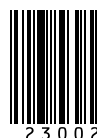
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

SIMON MÁRTON

Amíg a rizs megfő

objects together with background

*Ez a tízpercnyi végtelen,
ez a rezzenetlen, örökkévaló buborék,
amiben ülök,*

*ideiglenes halhatatlan
itt a keretes semmiben,*

*és hiába kéne inkább mosogatnom
vagy szellőztetnem,
ezt írom,*

*ezen keresztül figyelem, mi történik,
így nézelődöm*

befelé menet is kívülről nézve magam,

*mint filmezés közben,
ha az alámerülés előtt
veszel*

egy nagy levegőt,

*és a főhőssel együtt visszatartod,
hogy lásd,
te meddig bírnod,
mikor fulladnál meg –*

*csak most a rizs a főhős,
és én vagyok a levegő,
nem fuldoklunk,*

*legfeljebb kellemesen félünk,
mi kerül elénk itt a végtelenben,*

minél rosszabb, annál jobb,

*mert titokban még mindig azt várjuk,
valami szíven üssön,
valami tönkretegyen,*

valami igenis tegyen tönkre,

*mintha ez bizonyítéka lenne
egy kérdéseken felüli indoknak bármire,*

*holott körbe nézve
lassan
minden pillanat megrendítő,*

*csak mi nem vagyunk már
alkalmasak a megrendülésre,*

*teli üvegeket falhoz vágni jobban szeretünk,
mint inni,*

*és hiába írjuk ezt a verset,
itt és most
egy örökkévalóságig,*

*amíg megfő a rizs,
mert egy örökkévalóság, mire megfő,*

*hiába próbáljuk,
a versek semmire se jók,
pedig véget érhetne tőle legalább az egyik
örökké tartó háború,*

nem ér,

*pedig az volna a valami,
és vigasztalni, az majdnem a végtelen –*

*mondanom kéne vajon ezen a ponton,
hogy
szerintem minden oké lesz?*

Szerintem semmi sem lesz oké,

*és ha ezért vigasztallak, ne nagyon higgy nekem,
ugyanakkor vigasztalódj meg azért,*

*csak tudd, hogy egyébként
nem kéne,
látod, én is*

*üres ruhaboltokba járok kérdésekért
a válaszaimhoz,
ahol kilátástalanul üvölt a zene*

a ronda pólókra,

*mert ebben ismerek magamra,
az üres kérdésekre adott érzelmes
válaszokban,*

*de most csend az ablakokban,
hét fok,
kés a vasárnap szívében,
áll a ház,*

és áll a bolygó,

*és én itt ülök melegítőnadrágban, esőzajban,
a konyhaasztalnál,*

*és nézem az életet,
szép piros pulcsit,*

és nem fádom,

*de belülről kapargatom ezt a végtelent,
amiből nincs szabadulás,
ahol
fáradt arany vonalak kötnek össze*

mindent mindennel,

*földet az egével,
éjt a nappal,
engem a lélegzeteddel*

*örökre,
vagyis*

pont amíg megfő a rizs.

Ez a dal arról szól, hogy nem tudok énekelni

*Hűtők vagyunk mindannyian. Hűtők.
Csak az él bennünk,
amit bennünk hagytak,*

*de az legalább él.
Hidegen, bársonyos pasztellszínekben virágzik,
sárga, fekete, fehér, cementzöld,
némán figyel,
arra ébredünk, belülről figyel.*

Fridzsiderek, ahogy a nagyanyám mondta volna.

*Valaki jön, kinyitja az ajtót, nézelődik, semmi,
becsukja, eltűnik,
visszajön,
néz, nézelődik, megint semmi,
becsukja,*

*van, aki nyolc-tízszer is visszajön,
van, aki marad, és tétován néz éveket,*

*figyelme eltakar, elnyel, körbevesz,
ölel,*

*kagylók a tengerzúgást,
fogmosópoharak a tengerzúgást,
a gyomrod*

a két összenőtt szilvát a fehér műanyag dobozban.

*Szóval ide-oda néznek át,
keresztül, belénk, rajtunk, ki-be.*

Hallani akarják a kalitkát a madár énekében,

*vagy nem tudom.
Megpendülni a fehér rácsos kódot.*

Kondenzcsíkok között zuhanni.

Visszaszítani mindent.

*Mert – és szinte látom magam előtt –
mindjárt megjelenik valaki kalimpálva,
szalad
és kiabál,
hogy álljunk már meg,
álljunk meg,
marhaság ez az egész,
nem is vagyunk hűtők,
abszolút nem,
senki sem az,
ő biztosra tudja,
a kérdés is rossz, hogy mik vagyunk,
de majd ez sem számít már,
csak hogy nem.*

*És én akkor kicsit elszégyellem magam,
hogy milyet tévedtem.*

*És magamban arra gondolok,
hogy mindig olyan verseket akartam írni,
amikben bármi megtörténhet,
akárhogy,
akármi,
minden,*

*mert a hűtőkkel kapcsolatos nagy igazságok ugyan
sosem érdekeltek,
viszont
totális szabadságra vágytam,*

és az, ehhez képest, tényleg mennyire ritkán sikerül.

Velem van

*úristen
hányszor volt már késő*

és mióta reménytelen

tudom hagyd

*induljunk gyere
menjünk inkább*

végig a szövegen

*amit nem is értek
bár szomorúnak tűnik*

sok benne a feltételes mód és a múlt idő

*vesszünk el
keressük egymást
a hollétiünkre vonatkozó
kérdésekben*

*bozóttüzekben
ciánszennyezésekben
tarvágásokban*

*az egymást kizáró szükségletekben
a humortalan elmúlásban*

sétáljunk

*amíg a túrahajó kapitánya
bejelenti épp most megérkeztünk*

a delfinek élőhelyére

*mire egy szőke nyugdíjas végre
csurig teli hányja
rózsaszín szalmakalapját*

*süssön épp a fejünk fölött
a jelentés
amibe
nem lehet belenézni*

csak mindig tovább

*kopottas mondatszerkezetek
összevissza dobált szobányi szürke tömbjein
mászva át nehézkesen*

*ha levelek lenyomatát tapintva ki a betonban
ne kérdezd hol a nyírfaerdő nyári jégesőben*

csak hozd a mozdulataid

*menjünk
a szöveg szélé
a kijárat felé*

*egyszerre lépkedve némán
száraz szemekkel
hívós tempóban
ahogy az*

*ablakból zuhanó virág
süllyedő fehér gondolat a mélység fejében*

*ebben a mondatban
amiben minden úgy van
ahogy a többiben semmi*

így megyünk

*mert annyit tudok
mint a vakok az árnyékról
rólad*

velem vagy

Minden meghívást lemondani!

*Augusztusban sűrűsödnek,
fedésbe kerülnek,
feledésbe merülnek
a programok,
nő a nyomás,
mindenki érzi már, hogy mindjárt lemarad.
Rövidülnek a nappalok,
későn látszik ki az események mögül az élet.
Van abban valami végzetesen kiábrándító,
hogy kapható
ízetlen cseresznye aranyáron.*

*A függőágnak még mindig nem találtunk helyet,
a kerti csap pont ugyanannyit tud –
kipróbálása óta senki nem körülményeskedett többé a kerti zuhannyal.
Pedig kell a takarás,
a sütögetés, a strandolás, a társas,
különben az élet is kiég –
ez már nem ugyanaz a Nap, mint gyerekkorunkban.*

*Augusztusban feladják a kapaszkodást,
kipróbálják a napba nézést,
átnyúlnak a szomszéd kerítésén,
és elrágicsálnak pár
szájukat összehúzó szőlőszemet a vének.
Ennyire futja: elfutja a szemüket a könny.
Hátha félrenyelik.
Haltak már meg így emberek.*

*Egyre esélytelenebb,
egyre feleslegesebb
elrejtteni az ambíciókból lepárolt
irigységnél is mérgezőbb
ontológiai szentimentalizmust.
És gyümölcsét: a zacskót.*

*„Fiatalok, akik mégis eljöttetek!
Tegnapig még abban voltam érdekelt,*

*nehogy túlnőjeteK,
de ez már nem az a Nap, amit érdekes lenne
elfogni előletek!
Hanyagolhatjuk a másodvetést bátran –
nem igazán éri meg.”*

Királytükör

Sarolt intelmei Imre herceghez

Imre, fogadd magadhoz, mint a kegyelmes Istent, szavaim e vészjósló időkben. Fogadd magadhoz nagyanyád fáradó lelkesedésének tanításait.

Csikó vagy még, gazdagságban született kis cselédem, puha párnák lakója, gyönyörűségben dédelgetve és nevelve, nem tapasztaltad hadjáratok fáradalmait, hóbörgő hordák dúlását, az uralkodás iszonyú terhét, melyben én szinte egész életemet elmorzsoltam.

Itt az idő: abrakod többé ne legyen puha kása. Méltó vagy már, hogy fanyar bort emelj a szádhoz, mely értelmeket tanításomra figyelmessé teszi. Hallgasd hát szavaim, hogy méltósággal ülhesd meg a trónt, és nehogy az törjön be csalárdul téged.

Szeresd apád. Én is szeretem őt, hisz méhemből mászott elő, dacos öklökkel húzta magát ki belőlem. Apád konok, nehéz szívű, de megfontolt. Számít rád, hogy folytatod hagyatékát.

Szeresd anyád. Finom kezének fáradalmas munkája szötte a hit selyemszövetét, amelybe kapaszkodhatunk népek tomboló viharában. Anyád hideg, szúrós szavú, de szerető. Számít rád, hogy folytatod hagyatékát.

Orrod apádtól örökölted: kiszimatolod az őzek lába nyomában lopakodó gyengéket, hűtszegőkből halványan gőzölgő ecetet, és férfi létedre egész jól bírod az alvadó vér szagát. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod apádtól.

Mosolyod anyádtól örökölted: sziklákból patakot fakaszt, kőfalból meleget hív, kioldja vitézek állkapcsából a fogcsikorgást, asszonyok köntöséről leoldja a szemérmét. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod anyádtól.

Irhádat nagyapádtól örökölted: úgy tapad húsodra, mint nyereghez a ló, fodorhoz a tó, nyelvhez az igazság. Viaszáról leperegnek hízelgők felhígított szavai, s ha megalkuvóokra bukansz, gyöngyöket formál rajta a verejték. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod nagyapádtól.

Szemedet pedig tőlem örökölted: felismered az irigység árnyalatait, a remény ibolyáit és a szégyen szűkülő pupilláit. Gyakorlattal, ha ügyesen hunyorítasz, akár ezer mér földre és ezer évig is elláthatsz, múltat és jövőndőt. Van benne valami édes, valami csípős, valami sós. Ez a te hagyatékod nagyanyádtól.

És örököltél egy Istent, akinek nevét ajkaidra kell sütnöd, különben földeinket feldúlják, várainkat széthordják majd a besenyők és konkollyal hintik be a búzamezőket.

És örököltél egy viharvert népet, kalandorokkal és acsarkodókkal, akiknek még álmában is kilátszik az agyaruk, akik nyíltávnál messzebb képtelenek látni és nyergük alatt sose puhul meg a hús. Mégis, Imre, ha összeszorított foggal is, de szeretned kell őket, mint csődör a vágát, vágta a dobogást, dobogást a föld, mert nélkülük csak hús vagy, csak orr és száj és bőr és szem, és homályba oldódsz majd egy hidegrázós szeptemberi hajnalon.

Szeresd apád, mert tudom, hogy még nem préselte szívét törhetetlen kővé a korona embertelen súlya. Szeresd őt, mert jót akar neked. Szeresd őt, mert szüksége van rád. Konok, de tudja, mit miért csinál. Mint vadkan, ökleli halálba a gyalázkodókat, akik megpróbálják lerántani őt a sárba.

Emlékszem, még szépreményű ifjúkorában
tenyeréből ettek lovak, kutyák, sólyommadarak.
Most pápább a pápánál, de csak mert az kell legyen.
Hallgass szavára, tanul ki a hadászatot,
mint szarvashoz aganca, nőjön tenyeredhez
a szablya, a fokos és az íj. Tanul ki a vadászatot,
de mindig nézz a vad szemébe, mielőtt
nyiladat elengeded. Ellágyul rettegése,
ha meglátja utolsó pillanatban tekintetedben
az alázatot. Húsa megédesül, nem fog csípni
a faggyú, zsírja sose lesz sóltan, és nem fognak
testén ki a férgek.

Tanul ki a pápa tanításait, ám sose hagyj
az unalom poloskáit elszaporodni a politikai
kötelezettségeid között. Jegyezd meg:
nem vagy gyöngé, csak mélyebb levegőt
kell vened és bíznod magadban, hercegem.
Ló a földet botlás nélkül nem ismerheti meg.

Ha nem cselekszel eszerint, ezer év múlva is
ugyanaz a zabolátlanság honol hazánkban:
fékevesztett nyargalászók, kacagányos vágykufárok,
pacalszagú pöffeszkedők és mézes szájú próféták
rángatják a négy égtáj iránt az igazság szekerét,
és egymást dobálják sárral toporgásukért.
Légy hát mindig szigorú, de óvakodj
a bíráskodástól. A bírák bírálják, az uralkodók
uralkodnak. Ne engedj, hogy zsarnokság vigyora
kérgesedjen arcodra.

A jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és
tartsd becsben, hogy nálad szívesebben
tartózkodjanak, mintsem másutt verjenek
tanyát. Mert a szeretet gyakorlása vezet el
a legfőbb boldogsághoz. Légy irgalmas minden
erőszakot szenvedőhöz, őrizd szívedben az
isteni intést: „Irgalmasságot akarok,
nem áldozatot.” Légy türelmes minden
szenvedőhöz, nemcsak a hatalmasokhoz,
de azokhoz is, akik nem férnek a hatalomhoz.
Azután légy erős, nehogy a szerencse
túlságosan felvessen vagy a balsors
letaszítson.

Uralkodóként tudnod kell: rabság
és szabadság felváltva törnek egymás
ellen, tűzzel-vassal, hogyha kell. Hol ennek,
hol annak kapaszkodik háta mögé a diadal.
Rajtad áll, melyikük marad talpon. Csak jól kell
megválasztanod mérlegeden az ellensúlyt.
Ha ezt tudod, a jószerencse melléd áll.
Győzni fogsz a földeken és győzni fogsz a váraknál.

Napnak arany ragyogása adjon elég lángot
lendületedhez. Holdnak eziüst nyugalma takarja,
óvja földedet. Férge folyók csobogása mossa
tisztára szavaid és cselekedeteid. Csillagok
ragyogják be utad a legsötétebb éjszakákon is,
hogy sose tévessz ösvényt. És Isten vezesse
szíved kantáron.

Fogadd magadba szavaim, szerelmetes unokám, mert én
láttam, honnan érkeztünk, még most is érzem
magamban a hosszú bolyongást, és láttam azt is,
hová sodorhat minket a portyázó fergeteg,
ha nem vigyázunk.

Hallgass meg engem, sose engedd, hogy
lesodorja ajkaidról a szél az igazságot.
Bízz a szímatodban, bízz a szájzedben,
bízz az érintésedben és mindig tudd,
szemed mit mutat, és akkor tiéd lesz a diadal,
az ország és a hatalom, drága hercegem.

Vár a család

1.

Arra mindig felébredtem, amikor túl közel csapódtak be a rakéták. Teljesen mindegy volt, hogy megittuk-e a lélekmelegítőt vagy vettem-e be altatót, amikor meghallottam a dörrenéseket, kinyílt a szemem.

Vártam, hogy mikor kell felugrani az ágyból a golyóálló mellényben, felkapni a sisakot és a bakancsomat, és mezítláb kirohanni a házból.

Nem sok értelme lett volna persze a dolognak.

Ha közvetlen találát éri a házat, már halott leszek, mire kirohanhatnék bárhová, ha pedig nem találják el, akkor felesleges kimenni az éjszakába. Mégsem bírtam megállni, hogy ugrásra készen álljak. Üvöltött az agyamban a vér, és küzdöttem azzal, hogy visszatartsam az állati természetemet.

„Nincs baj” – szólt át a szomszéd ágyról Petyus.

Százhúsos kilós harkivi bányász volt. Százhúsos kiló zsír és izom, kutyaszemekkel és reszelős baritonnal. Ébren volt, mert amikor aludt, zengett a horkolásától a faház. Olyan volt, mintha egy medvével osztottam volna a szobán.

„Nincs semmi baj” – ismételte meg. A hangja olyan volt, mintha a fiához beszélne. Nem mintha tudtam volna, hogyan beszél a fiához, de volt a hanghordozásában valami, amitől az ember készséggel elhitte, hogy az orosz invázió tulajdonképpen csak egy rossz álom a becsapódó rakétáival.

Visszaaludni persze nem hagyott a bennem szűkülő ösztön. Petyus tudta ezt, felállt, előhúzta a hátizsákját az ágy alól, kivett belőle egy befőttesüveget.

„Gyere, na” – mondta, borzasztó angolsággal, ami egy idő után már fel sem tűnt.

Felálltam az ágyról, az ablakkerethez léptem, ami az éjszakába ásított. Petyus letekerte a befőttesüveg tetejét, elővette a kését, én is elővettem az enyémet a mellény zsebéből, majd belemártottam és végignyaltam a pengét.

Sűrű, fekete méz volt az üvegben. Nem volt olyan émelvítően édes, mint amit a boltban vesz az ember.

„A feleségemről álmodtam” – mondta.

„Én nem álmodtam semmiről.”

„A kisházban voltunk Ilovájszkban, amiről már meséltem. Az apja házában.”

„És?”

„Már lefeküdtek a kölykök, ő meg a konyhában tett-vett.”

„Muszáj nekem a korhatáros történeteidet hallgatnom? Rélmálmaim lesznek tőle.”

„Nem volt ebben semmi korhatáros. Éppen beleszagoltam a hajába, amikor az oroszok elbaszták az álmomat.”

„Sajnálom.”
„A tiédet is elbaszták.”
„Én nem álmodtam semmit.”
„Majd fogsz, ha elég időt leszel itt.”
„Te is tudod, hogy ez az utolsó napom a fronton.”
„Mennyi az idő?”
„Két óra múlva virrad.”
„Addig megesszük a mézet, és főzök kávé.”

Vörösen derengett már, de még mindig az ablakban álltunk. Porkávét ittunk, dohányoztunk, és néztük, hogyan szikráznak a hajnali fényben a légnomástól kiment ablakszilánkok a ház előtt.

2.

Egy kísértetfaluban szállásoltak el, a 72. ukrán gépesített lövészadosztálynál, két héttel ezelőtt.

Egy domboldalon állt a szénerőmű tava mellett. Keskeny betonhíd vágta ketté a tavat, ez volt az egyetlen út a túlsó felé álló városba. Vadkacsák fészkeltek a pillérei alatt a sásban.

Szürke betonházak nézték a domboldalunkat odaától. Az ukránok a házak közé telepítették a tüzéségüket, de a városban még mindig sokan laktak. Esténként láttam, hogy a panelek ablakaiban kigyúlnak a fények.

A faluban teljes sötétség volt. Senki sem akart tippet adni az orosz tüzéségnek, éppen melyik házban alszanak a katonák. A légvédelem így is minden nap lelőtt egy-egy orosz rakétát, és nem volt biztonságos egyik házban sem egy éjszakánál többet tölteni.

Napközben is dörögtek az ágyúk, az igazi műsor azonban mindig éjszaka következett. Úgy tűnt, hogy az oroszok feladták, hogy elfoglaljanak a romokon kívül bármit is.

Az ember ilyen körülmények között villámgyorsan megtanul különbséget tenni a saját és az ellenséges tüzéség hangja között. Két nap után nekem sem okozott gondot. A legtöbb rakéta kilométerekkel távolabb csapódott be a szállásainktól, de amikor közelebb robbant valamelyik, reflexből vágtam le magamat a földre. Ezen általában remekül szórakoztak a katonák.

3.

Kijevből egy fiatal fiú vitt el Dnyipropetrovszki egy rendszám nélküli, terepszínré festett terepjárával. Ahogyan közeledtünk a keleti fronthoz, egyre több lett az ellenőrzőpont.

A fiú mindig lelassított az úttorlaszok előtt, letekerte az ablakot, és kikiabálta az aktuális jelszót, amit mindennap megküldött a katonáknak a hadügyminisztérium. Hajnalban indultunk, délutánra már le is értünk a városba. Egy benzinkúton át kellett szállnom a 72. brigád két mesterlövészének a kocsijába. AKM

géppuskák és egy kézigránátfűzér mellett utaztam Donyeck megyéig a hátsó ülésen. Nem kellett szólítani, hogy megérkeztünk a frontra. Folyamatosan döngtek az ágyúk.

Két-három órán keresztül senki sem foglalkozott velem. Fotóztam, ahogyan a katonák a szétlőtt terepjárókat szerelik a rekvirált házak udvarán. Már sötét volt, amikor elém állt egy huszonéves, folyamatosan vigyorgó katona, és közölte, hogy az egység parancsnoka látni akar.

Egy kétszintes faházhoz vezetett. Az alsó szinten ültek a katonák. Tojást és csirkehúst ettek héjában sült krumplival, a falhoz támasztott NLAW rakéták ládáin ülve. Egy idősebb férfi a kezembe nyomott egy tányért, és mutatta, hogy egyek. Nazarnak hívták, ő volt az egység parancsnoka. Ettem. Kellemetlen csend volt a szobában, és mindenki engem nézett.

„Szóval magyar vagy?” – kérdezte végül Nazar.

„Igen.”

„Ismerek egy magyart.”

Összeszorult a gyomrom. Őszintén reméltem, hogy nem kell a magyar külpolitikát magyaráznom az éjszaka közepén egy halom harcoló fegyveresnek.

„Igen?”

„Szerintem a legjobb magyart. A legtehetségesebbet. Tudod, hogy hívják?”

„Nem.”

„Michelle Wildnak.”

A negyven feletti férfiak felröhögtek a szobában. A huszonévesek egyáltalán nem értették, miről beszél.

„Ő rám is nagy hatással volt” – mondtam.

„Valami politikusról van szó?” – kérdezte egy Vitya nevű huszonéves fiú angolul.

„Nem. Egy tisztességes színésznőről” – mondta Nazar.

„És hogyhogya én nem ismerem?”

„Azért, mert mire te megszülettél, ő már visszavonult.”

„Attól még ismerhetném.”

„Azért nem ismered, mert egy buzi vagy és nem nézel pornót.”

„Dehát én nézek pornót!”

„De nem nézel klasszikus pornót. Mert buzi vagy!”

„Nem vagyok buzi!”

„De” – zárta le a vitát Nazar. „Szóval, mit akarsz itt csinálni, magyar?”

„Filmezni.”

„Pornót?” – kérdezte Vitya.

„Azt.”

„Isten hozott!” – mondta Nazar.

Előkerült egy üveg amerikai whisky, mire megittuk, már be is osztottak Vitya mellé, hogy vigyen magával a frontra. Nyolc hónapja tartott a háború, mindannyian tudtuk, hogy ennyi idő bárkinek elég a nyugaton, hogy elfelejtse, az oroszok éppen lerohannak egy európai országot. A teljes ukrán ellenállás attól függött, hogy kapnak-e katonai támogatást. A külföldi újságírók jelenléte a szükséges rossz volt a fegyverutánpótlások biztosításában.

4.

A megérkezésem napján találkoztam Petyussal. Egy faház emeletén szállásoltak el, ő volt a szobatársam. Alsógyátában és egy méregzöld pólóban állt elém, amikor beléptem a szobába a hátizsákkal. Tarkopasz, hatalmas ember volt, az ember érezte a tömegét, amikor jött-ment. Gyanakodva végigmért.

„Előre szólok, hogy úgy horkolok, mint a láncfűrész.”

„Engem nem zavar. Kifejezetten otthonosan érzem magam tőle.”

„A feleségem is ezt mondja.”

„Ő is horkol?”

„Nem tudom. Sosem hallottam.”

„Én horkolok.”

„Nem baj.”

Lepakoltam a holmimat az ágyam mellé, levetkőztem, majd lefeküdtem. Hallgattam az éjszakai neszeket, az ágyúdörgést a távolban. A gyümölcsfákról leptyogott a termés. Darazsak és méhek jártak rá a földön rohadó gyümölcsre, mindenhol hallani lehetett a zümmögésüket.

„Neked van családod?”

„Egy feleségem és egy fiam az első házasságból.”

„Neked van gyereked?”

„Kettő. Két fiú. Nyolc- és tizenkét évesek. Akarod látni őket?”

„Igen.”

Petyus felállt, recsegett a deszka a hatalmas tömege alatt, ahogyan az ágyamhoz lépett. Egy ütött-kopott okostelefont tartott az arcom elé. Két kislány fagyizott a képen, szőkek, tengerészcsíkos pólóban.

„Szépek” – mondtam. Összerezzentem, mert úgy két kilométerre becsapódott egy rakéta.

„Van képed a fiadról?”

Levettem a mobilomat, előkerestem egy képet a gyerekekről.

„Ez a gyerek pont úgy néz ki, mint te.”

„Igen. Sokak szerint klónoztam.”

„Az én gyerekeim szerencsére nem hasonlítanak rám. Az anyjukra ütöttek.”

„Ez tiszta szerencse” – mondtam vigyorogva.

„Te sem vagy valami szép ember, Szása.”

5.

Napközben a huszonéves közlegénnyel jártam körbe az ukrán állásokat, és interjúkat készítettem. Vityának hívták. Nazar azt a parancsot adta, hogy ne vigyenek ki az aktív frontra, amíg nem biztos, hogy bírni fogom. Olyan tíz kilométerre interjúztam a fronttól a harcokszízzal, vagy fácánra vadásztam a búzamezők szélén. A becsapódó aknagránátok miatt megzavarodott állatok kirohantak az út szélére, csak le kellett lövöldözni őket. Mindig volt friss hús a vacsorához. A két hét alatt, amíg a fronton voltam, főleg fácánokat lőttem a katonák. Egyszer sikerült lelőni néhány vadnyulat. Aznap nagy volt az öröm.

Petyussal főleg esténként találkoztam. A Browning géppuskáknál volt. Az oroszoknak az volt a stratégiája, hogy tüzéségi tűz alá veszik a satnya fák közé beásott ukrán pozíciókat, majd megpróbálják lerohanni a gyalogsággal. Egyre több temetetlen holttest feküdt a búzamezőkön az októberi ég alatt.

A harmadik éjszakán Petyus megkérdezte:

„Van képed a feleségedről?”

„Van” – feleltem.

„Mutasd.” Megmutattam a telefonon egy fotót. Petyus hosszasan nézegette.

„Nekem túl zsidós.”

„A zsidóknak egy fokkal melegebb a pinájuk.”

„Az én feleségem pinája forróbb. Akarsz róla látni egy fotót?”

„A feleséged pinájáról?”

„Nem, te barom, hanem róla.”

„Mutasd.”

Petyus az ágyamhoz cammogott, és a kezembe nyomta a telefonját. Természetes szőke, hirtelenszép nő volt a képen.

„Ő az én Tyinám” – mondta Petyus.

„Vak szegény?”

„Már mért lenne vak?”

„Hát feleségül ment hozzád.”

„Mit tudsz te az igaz szerelemről?”

„Mindent. Mégis mit látott benned?”

„Nem tudom. Egy előadáson találkoztunk. Olyan szép volt, hogy nem kaptam levegőt.”

„Mit csináltál, hogy szóba állt veled?”

„Semmit. Az apját ismertem a gyárból. Ő mutatott be. Szerelem volt első látásra. Egy hónapon keresztül udvaroltam neki, mire megfoghattam a kezét. Életemben nem csókolt meg senki sem így.”

„Mindjárt elsírom magam.”

„Olyan volt a csókja, mint a méz.”

„Benned egy költő veszett el.”

„Egy év után feleségül vettem. Az esküvőt Ilovájszkban tartottuk. Utána már jött Petyuska, majd a kis Vologya.”

„Sokat gondolsz rájuk.”

„Csak rájuk gondolok.”

„Mikor láttad őket utoljára?”

„Hét hónapja.”

„Az sok. Mindennap beszéltek?”

„Igen. Mindennap.”

6.

Teltek-múltak a napok. Petyus esténként folyamatosan a családjáról mesélt. Elmondta, hogy mi a gyerekei kedvenc étele, hogy hogyan készíti a felesége, azt is, hogy a felesége apjának a házában méheket tartanak, van tizenkét kaptár.

Már egy hete voltam a katonákkal, amikor az egyik vacsorára Petyus kötéssel a kezén érkezett.

„Mi történt?”

„Semmiség.”

Evett, ivott egy kis whiskyt, aztán ment aludni. Én kártyáztam a többiekkel.

„Az oroszok ma megpróbáltak áttörni.”

„Igen?”

„Ötven töltény maradt a Browningban. El tudod képzelni?”

„Mi történt Petyussal?”

„Egyedül ő maradt életben. A kezén ment át a golyó. Üvöltözni kellett vele, hogy hagyja már ott az állást. Biztos, ami biztos, elhozta a géppuskát.”

Petyus már üvöltve horkolt, amikor a szállásra értem. Lefeküdtem aludni. Arra ébredtem fel, hogy nyög és szitkozódik.

„Mi történt?”

„Ráfeküdtem a kezemre. Szerintem felszakadt a varrat.”

A kötést vér ütötte át.

„Át kellene menni a kórházba.”

A kórház vagy húsz kilométerre volt a szállástól. Mindenhol forgathattam, kivéve ott. Az ukránok nem engedték, hogy beszámoljunk a veszteségeikről.

„A faszt. Elég, ha átkötözöd.”

„Nem vagyok orvos.”

„Csak kötözd át, a kurva életbe, majd reggel bemegyek a kórházba.”

„Rendben.”

„Ott van az elsősegélycsomag a mellényen.”

Elhúztam a cipzárját a fehér kereszttel jelzett tasaknak, kivettem az érfogókat, a géz és a jód volt a legalján. A kisollóval felvágtam Petyus kezén a kötést. Tényleg felszakadt a varrás, piros keveredett fekete vérrrel.

„Pucold ki.”

A jóddal körbetöröltem a sebet, és bele is öntöttem rendesen. Petyus szitkozódott, mint a kocsis. Amikor elég tisztának tűnt, elkezdtem bekötözni a kezét.

„Így ni. Azért jobban vigyázhatnál magadra. A családod vár” – mondtam.

„Még várniuk kell egy kicsit.”

„Nem tudni, meddig fog tartani ez a háború.”

„Tart, amíg tart. A végén együtt leszünk úgylis.”

„Őszintén remélem.”

„Nem kell remélned. Biztosan együtt leszünk. De nem most. Meg kell még ölnöm néhány oroszot.”

„Remélem, hamar hazajutsz.”

„Te jó ember vagy, Szása.”

Harkivnál az ukránok ellentámadásba kezdtek, és áttörték az orosz vonalakat. Erről persze az utolsó pillanatban értesültem.

Kártyázás közben Nazar azt mondta: „Holnap kivihetitek a magyart, miután megindult a támadás.” Arra a kérdésemre, hogy milyen támadás, persze senki sem válaszolt.

Utólag kiderült, hogy a várakozással ellentétben Harkivnál indított sikeres ellentámadást az ukrán haderő. Nazar azt remélte, ez elég elterelés az oroszoknak, hogy kevesebbet lője a tüzérségük az állásokat, amikor kint vagyok.

Verőfényes napsütésben vágunk át a búzamezőn, amikor az oroszok elkezdtek lőni az állást, ahová mentünk. Két aknagránát becsapott a kocsi mellett, én pedig úgy éreztem magam, mintha víz alá nyomták volna a fejemet.

Vitya bevezette a kocsit a fák közé, kiugrottunk. Térdelve füleltek a katonák, aztán rohanni kezdtek a fák fedezékében.

Porló föld és sár. Olyan volt a lövészárók, mint az első világháborús filmekben. Petyus vigyorogva jött elő a föld alól.

„Kértek kávét?” – kérdezte.

Kértünk. Néztem a mezőt, amerre a Browning géppuskák csöve mutatott. Az oroszok kevesebb mint egy kilométerre voltak a túlsó oldalon. Nem látszottak a halottak a magas fű miatt, de tudtam, hogy sokan fekszenek temetetlenül a mezőn, mert ha fordult a szél, a bomlás édes szagát hozta magával.

Kávé volt a kezemben, amikor meghallottam az aknagránát süvítését. Azonnal oldalra vettem magam, ezzel ráborítottam Vityára az egész poharat.

„Több mint tíz méterre volt” – mondta a fiú a becsapódás után, és felhúzott a földről. Kifejezetten szégyelltem magam, hogy feladták az idegeim.

A modern kori tüzérséggel a legnagyobb baj, hogy egyáltalán nem látod. Erősen tartja magát az a legenda, hogy a 82 mm-es aknagránátokat szándékosan tervezték úgy, hogy füttyüljenek becsapódás előtt. Természetesen szó sincs erről. Nincs az a mérnök, aki úgy tervezne fegyvert, hogy annak célpontjai előre értesüljenek a bevetéséről.

Az aknagránát azért füttyül, mert ahogyan keresztülvágja a levegőt, mögötte légörvények jönnek létre.

Az ember viszont csak annak a gránátnak hallja a füttyülését, amit másnak szánt az Isten.

Az ukránok tudták, hogy az oroszok mikor lőnek rakétát. Gondolom, közel volt a front, és hallották az indítását. Igazából fogalmam sincs. Annyit tudok, hogy útban a kocsi felé Vitya hirtelen megragadott, és lerántott egy gödörbe.

Nem volt időm gondolkodni. A föld megremegett. Nagy csattanást hallottam, aztán semmit.

Amikor Vitya talpra rángatott, fogalmam sem volt, merre is kellene indulni. Ő vezetett a kocsig. Azt hittem, hogy kiszakadtak a dobhártyáim, de egyik fülem sem vérzett. Nem hallottam semmit, amíg vissza nem értünk a szállásra. Miután visszajött a hallásom, minden becsapódásnál olyan érzésem volt, mintha

elektromos áram szaladt volna át a testemen. Komoly erőfeszítembe került, hogy ne vetődjek azonnal a földre. Ez többnyire sikeres is volt, amikor nem volt túl közel a robbanás.

8.

Nazar azt mondta, hogy nyolckor indul vissza egy kocsival Kijevbe, azzal megyek el a frontról.

A brigád nagy munkában volt. Az összes felszerelést át kellett szállítani egy új helyszínre, mert az oroszok egyre közelebb lőttek a rakétaikat. Ősereg platós-kocsik mentek a földutakon, rajtuk az üzemanyaggal, rakétavetőkkel, lőszerrel. Engem is befogtak rakodni, hordtam tehát a ládákat, közben pedig azon rimáncodtam, hogy lehetőleg ne most lőjenek ide egy rakétát az oroszok.

Egy magtár volt az új főhadiszállás. A hidegháború alatt épült betonépület volt, golyónyomokkal és bedeszkázott ablakokkal. A munka még javában tartott, amikor egy zöld terepjáró megállt a magtár bejárata előtt. Petya szállt ki az anyósülésről, a sofőrt nem ismertem.

„Hát te?”

„Én is veletek megyek.”

„Látod, megmondtam, hogy hazajutsz. Szerencsét hozok neked” – mondtam, és hátra vágtam.

Öten utaztunk tizenkét órán keresztül a terepjáróban. Nem volt leányálom. Egy zuhanyra vágytam, angol vécére, de mire megérkeztünk Kijevbe, leginkább arra, hogy ki tudjam nyújtani a lábamat.

Szó sem lehetett róla. Nazarék ragaszkodtak hozzá, hogy megigyük az áldomást.

A belvárosban egy Gorkij nevű kocsmába ültünk be. Pince volt, durva faasztalokkal és söntéssel. Alig kaptunk helyet. Káprázott a szemem a nyüzsgéstől, olyan érzésem volt, mintha egy másik országba érkeztem volna, ahol nem volt háború.

Ukrán vodkát rendeltek a fiúk, és sört. Szárított sós halat hozott a felszolgáló, és öt feles poharat.

Nazar mindenkinek megtöltötte a poharát, amikor végzett, a kezébe emelte a sajátját.

„Ezt azokra, akik meghaltak.”

Az ég felé emelte, majd kiöntötte az italt a földre, és teljes erővel földhöz vágta a poharat. A többiek követték. Dermedt csend lett a kocsmában, és mindenki minket nézett.

„Nem tetszik valami?” – kérdezte Nazar a pultost.

„Dicsőség Ukrajnának” – felelte a pultos.

„Dicsőség a hősöknek” – felelték a katonák, mire a kocsmában tapsolva üvöltözte ugyanezt mindenki.

Új poharakat hoztak az asztalhoz, Nazar ismét töltött.

„Ezt az élőkre” – mondta, és felhajtotta.

Gyorsan és sokat ittunk. A második vodka után Nazar azt mondta:

„És most szépen átmegyünk, és megnézzük a hazafias kurvákat.”

Hallottam arról, hogy az offenzíva óta a belvárosi bordélyházakban húsz százalék kedvezményt kap bárki, aki a fronton harcol. Mivel tizenegyedtől kijárási tilalom volt érvényben, a nemzeti érzés kinyilvánítása mellett, gondolom, az üzlet nyitva tartása is szempont volt abban, hogy bevezették a kedvezményt a kurvák. A „hazafias” elnevezés azonban rájuk ragadt.

Szédültem az italtól és a fáradságtól. Semmi kedvem nem volt a dologhoz, de nem tudtam kibújni alóla. A bordély egy négyemeletes házban volt, gyalog sétáltunk el odáig. Nazar csengetett a kapucsengőn, mire kinyílt a bejárati ajtó.

A negyedik emeleten volt a bordély. Két régi polgári lakás volt egybenyitva. Egy nagy ukrán nemzeti zászló volt a falon az előszobában. Ötven körüli vörösre festett nő jött elénk, és leültetett a kanapéra.

Ukránul alkudozni kezdtek Nazarral. Kellett egy kis idő, mire megértettem, hogy arról zajlik a vita, hogy én nem vagyok katona, és mint ilyenek nem jár a kedvezmény. Kerestem Petyus tekintetét, hogy valahogyan kikerüljek a helyzetből, de csak a falat bámulta maga előtt. Végül úgy tűnt, hogy megegyeztek a nővel, mert a nő a pulthoz lépett, felvett egy csengőt, és megrázta.

Az előszobából nyíló három ajtó rövid időn belül kinyílt, és hat nő állt meg az ajtóban üzleti mosollyal az arcukon, melltartóban és bugyiban.

„Tessék választani” – mondta az asszony, és ezt értettem is.

Azt a csendet is értettem, ami a társaságra rászakadt. Senki sem szeret első lenni a bűnben. Elképesztően kínos, néma másodpercek következtek. Petya állt fel, felhős tekintettel egy huszonéves barna lányhoz lépett.

„Mehetünk, édesem” – mondta. A lány kézen fogta, és bevezette a szobába. A két másik katona azonnal követte a példáját. Döbbsen bámultam.

„Mi van?” – kérdezte Nazar, és rágyújtott. „Kísértetet láttál?”

„Nem. Csak meglepődtem. Petya egyfolytában a feleségéről beszélt. Nem hittem, hogy lefeküdné bárki mással.”

Nazar beleszívott a cigarettájába, elfintorodott, elnyomta a hamutartóban, felállt.

„Petya lakásába rakéta csapódott Harkivban az invázió megindításának másnapján. Senkije nem élte túl” – mondta, odalépett az egyik lányhoz, megfogta a kezét, majd elvonult vele a szobába.

Roasted Uganda

Az összes dolog közül, amit az ukrán katonáknak vittem a frontra, a legfontosabb egy csomag kávé volt. Egy csomag frissen pörkölt kilós kávé Ungvár belvárosának egyik hípszter kávézójából. Téglalakú és fényes, stílusos „Roasted Uganda” matricával. Inkább az Instagramra készült, mint a frontra.

Ám teljesen védelmi funkciót látott el – igaz, nem a test védelmét segítette, hanem azt, ami fontosabb a testnél. Az emberit az emberben. Korábban, amikor verseket írtam, ezt a furcsa anyagot léleknek neveztem volna, most inkább pszichének. Ez a kávé segített megvédeni a pszichét, mert azt az érzést keltette, hogy nemcsak egy darab hús vagy, a mesterlövészek és a bombák célpontja, hanem ember. Egy ember ízléssel, preferenciákkal és szokásokkal.

Jól emlékszem arra a reggelre. Május elejére, amikor az éjszakák még hidegek, de reggelre a levegő gyorsan felmelegszik és illatozik. Egy falura valahol Szlovjanszk mellett Donbaszban. Egy falura, ahol a katonák már többszörösen meghaladták a helyi lakosok számát. A lakosság nagy része elment, mert szinte mindennap lövik a környéket, éjszaka pedig lehetetlen aludni a robbanások miatt. Éjszaka egyébként jobban lehet hallani a robbanásokat, felerősödnek és baljósan hangzanak a sötét csendben, akár az idegen szívverés.

Egy alkalommal az önkéntes csapatunk túl későn érkezett a katonai egység állásaiba. Sokáig ellenőriztek minket az ellenőrzőpontokon, az út nehézkes volt, a térerő hiányában egy ideig ismeretlen utakon bolyongtunk, így akkor értünk a helyszínre, amikor még nincs sötét, de már be kellene kapcsolni a világítást. Ez azt jelentette, hogy az éjszakát kénytelenek voltunk a katonasággal tölteni: ezeket a helyeket éjszaka nem lehet elhagyni a kötelező elsötétítés miatt. Az online térképek nem működnek, a terepviszonyok ismeretlenek számunkra, tilos bekapcsolni a fényszórókat – ebben a helyzetben teljesen véletlenül orosz állásokba is hajthattunk volna. Szóval ott maradtunk éjszakára.

És amikor felébredtünk a rövid és nyugtalanító alvás után, amelyet közelebbi és távolabbi robbanások hangjai szakítottak meg, gyorsan tovább kellett mennünk a következő pontra. De a barátom, aki február 24-e után katonai egyenruhát öltött, és most ebben az egységben szolgált, megállított minket: várjatok, mondta, mindjárt főzök egy kávé. Nem volt áram, ezért beindított egy dízelgenerátort, egy kis kávéfőzőt csatlakoztatott hozzá, vizet öntött, majd kivett egy

---

Andrij Ljubka ukrán költő, műfordító, esszéista. 1987-ben született Rigában. 2009-ben szerzett alapszakos diplomát ukrán nyelv szakon az Ungvári Nemzeti Egyetemen. 2014-ben szerezte meg mesterszakos diplomáját balkanisztika szakon a Varsói Egyetemen. Három verses- és tíz prózafüggelék jelent meg. A nemzetközi hírnevet a 2015-ben megjelent *Carbid* című regénye hozta meg. Műveit több tizenöt nyelvre fordították le. Ő maga lengyel, szerb, horvát és angol nyelvből fordít. Tagja az ukrán PEN Clubnak. Jelenleg Ungváron él.

csomag kávéát abból a dobozból, amit tegnap hoztam neki. Roasted Uganda – ez volt ráírva. Beletette a kávéfőzőbe, és egy perc múlva elit arabicától illatozott a május reggeli levegő.

Azt hiszem, valami ilyesmiről írhatnak a Bibliában is. Amikor Jézus halat és kenyeret kezdett osztani az emberek közt, ők sem lepődhettek meg jobban. Mert ez valami csoda volt – abban a pillanatban a világ legrosszabb helyén, valahol Szlovjanszk közelében Donbaszban, a háború közepén, egy fémbögrében tökéletesen elkészített eszpresszót kapni. Talán ez volt életem legfinomabb kávéja. Banálisan hangzik, de mit lehet tenni, ha így volt.

Érzekelve a meglepettségünket, a barátom színpadias szünetet tartott, majd válaszolt a kérdésre, amit senki sem mert hangosan feltenni: „Na és? Lehet, hogy ma meghalok. Akkor miért épp ma ne innám meg a szokásos reggeli kávémat? Elmennek a picsába, nem fogok lemondani a kávéról. Semmiféle putyin nem veheti el ezt. Hozzászóltam, hogy reggelente egy jó eszpresszót iszom – ennyire csak van jogom!”

Ezután tizenégy alkalommal mentem különböző katonai alakulatokhoz: északra, délre és keletre; az orosz határ melletti Harkiv megyébe; a Fekete-tenger melléki visszafoglalt ukrán területekre, Herszon megyébe; és Donbaszba, amelyet ma már szinte jobban ismerek, mint a szülőföldemet, Kárpátalját. Röviden, sok mindent láttam, hallottam és tapasztaltam ezekben a hónapokban, de ezek a mondatok megragadtak az emlékezetemben. Mert valami fontosabbat visszhangoznak, mint a geopolitika, a hadszínterek és a hírfolyamok.

Képzeljünk el egy olyan embert, aki február 24-éig teljesen civil volt, talán még látens pacifista is, de a teljes körű invázió kezdete után a fronton találta magát. Minden megváltozott az életében: elszakadt a családjától és otthonától, munkájától és társasági körétől, életmódjától és jövőbeli terveitől. Terepmintás egyenruhába öltözött, amely segít nemcsak a milliányi másik katonával, hanem a környező természettel is összeolvadni – az ilyen ember, még ha a legvastagabb páncélba is van öltözve, hirtelen anyaszült meztelennek érzi magát. Mert már nem maradt semmi, ami létrehozhatná őt, nincs húsa és vére – minden egy közös, kollektív cél szolgálatában áll.

Aztán még egy háború kezdődik – a jogért, hogy önmagad lehess, saját ízlésed legyen, és hogy hihetetlen áron, de megtarthatd a rutinná vált szokásaidat. Végül is meginni a kedvenc reggeli kávédat olyan, mintha hazajutnál, és időt töltenél a családdal. Hogy önmagad lehess. Legalább napi három perc kell, amit nem globális célokra, nem az államra, hanem csak magadra szánsz. A barátom mondatai az egyéniség, a saját arc megőrzéséhez való alapvető emberi jogról szólnak, arról a jogról, hogy nemcsak egyike lehet a szülőföldjét védő ukrán katonák millióinak, hanem egyén is. Így lenni egységben.

Igen, ez egy másik háború – egy láthatatlan háború a személyes idődért. Több tucat katonától hallottam, hogy a harci szolgálat ideje alatt aktívan olvastak a lövészárkokban és bunkerekben. Különösen azokat a könyveket, amelyek mellett elsiklottak az egyetemen, vagy kortárs bestsellereket a marketingről és az üzleti birodalmak történetéről. Olvasnak, mert így azt az érzést keltik, hogy nem pazarolják el ezeket a napokat, hanem a saját fejlődésükre használják fel. Mert a háború mindent elrabol tőlünk, talán a legfontosabbat is – az időnket, azt az

időszakot, a produktív éveinket, amelyeket az „életünk legszebb éveinek” szoktunk mondani. Jövőtehetetlenül kirabol minket a háború, úgyhogy civilként mi mást lehet tenni a lövészárkokban, mint megpróbálni nyakon ragadni ezt az időt, hogy egy darabot szakítsanak belőle a civil életük számára? Ezért tanulnak németül a fronton a Duolingo segítségével az okostelefonjukon, olvasnak az IKEA történetéről, vagy vesznek vezetési leckéket közvetlenül a csatatér mellett. Olvasnak és tanulnak, hogy az idő ne tűnjön elvesztegetettnek. Igen, tudom, hogy ez önámítás, de segít az embernek kitartani.

Talán éppen ezért a tudásért megyek a katonáinkhoz a frontra. Áprilisban kezdődött minden, amikor egy barátom – aki tegnap még civil volt, ma már katonára – felhívott, és a beszélgetés során említette, hogy az egységüknek most van a legnagyobb szüksége összerék-meghajtású autókra. Arról van szó, hogy a háború kezdete óta az ukrán hadsereg hétszeresére nőtt: toboroztak katonákat, akik egyenruhát és automata fegyvert is kaptak, de ami a haditechnikát illeti, nincs elég útképes és terepre alkalmas jármű, csak néhány ormótlan teherautó és régi busz.

Mondok egy példát. Március elején Donbaszba küldtek egy újonnan alakult egységet szülővárosomból, Ungvárról. És mivel ez az egység, mint említettem, újonnan alakult, egyáltalán nem volt közlekedési eszközük. A katonák szállításához egy régi iskolabuszt kaptak. Ungvárról messzebb van a Donbasz, mint Velence, így nem meglepő, hogy a sárga busz útközben lerobbant. A katonák majdnem egy napig vártak a hidegben, de nem küldtek semmit a segítségükre, mert március első napjaiban az országban még mindig káosz uralkodott. Ennek eredményeképpen a katonák – akik, hadd emlékeztessenem önöket, mintegy két héttel az események előtt civilek voltak – összedobták és saját költségükön tették meg az utolsó kétszáz kilométert taxival. A frontra taxival érkező ukrán katonák szintén az egyik szimbóluma ennek a háborúnak.

Így amikor 2022 tavaszán hallottam a barátomtól, hogy az egységüknek nagy szüksége van egy dzsipre, természetes késztetést éreztem, hogy segítsék. Elkezdtem gondolkodni olyan barátokon és jótékonyági alapítványokon, amelyek gyorsan megoldhatnák ezt a problémát, de hamar rájöttem, hogy ilyen sürgősen senki sem tud tenni semmit. Szóval nem jótékonyági alapítványokat kellett keresnem, hanem tükörbe nézni és cselekedni. Aznap este egy közleményt írtam a Facebookra, hogy pénzt gyűjtök egy dzsipre a donbaszi katonai egység számára, és megadtam a bankszámlaszámomat. Amikor felébredtem, a számlámon két dzsipre való pénz volt.

Ettől fogva – mintegy magától értetődően – kijelölődött a jelenlegi felelősségi köröm ebben a háborúban. 2022. április 3-ától már nem vagyok író, mert egyáltalán nem írok semmit. De pénzt gyűjtök és autókat veszek az ukrán hadseregnek. Egy csapat hasonló gondolkodású emberrel megjavítjuk őket, terepszínűre festjük, és egyenesen a frontra visszük. A mai nappal bezárólag 98 autót vásároltam az Ukrán Fegyveres Erők számára, és 15 utat tettem meg katonai egységekhez.

Mindez az olvasóimnak köszönhetően vált lehetővé, akik korábban olvasták a szövegeimet és eljöttek a könyvbemutatóimra, ma pedig pénzzel támogatják az önkéntes tevékenységemet. Külön öröm és elismerés egy író számára, ha látja,

hogy az olvasói a valós életben is bíznak benne, ha ráeszmél, hogy a korábban megírt könyvei egy láthatatlan, de megbízható közösséget hoztak létre. Az író, aki semmit sem ír – valószínűleg ez is a háború egyik szimbóluma. Néha azzal viccelődöm, hogy az olvasók olyan aktívan küldik nekem az adományait, hogy csak autókkal kellene foglalkoznom, és többé semmit sem írnok.

Legalább van miről írnom. Amikor egy dzsipkonvojjal keletre megyünk, egy ilyen út másfél napig tart egy irányba, sok időm van gondolkodni és álmodozni. Az ilyen órákban elképzelem a háború utáni első könyvemet. A világon mindenről szól majd, csak nem autókról. A háború után veszek egy biciklit, és többé autókra sem nézek – annyira a könyökömön jönnek ki. És sokat fogok írni, bepótolva a háború okozta kényszerszünetet.

Emberekről, emberi dolgokról, helyzetekről és hangokról fogok írni. A háborúról mint magánéleti tapasztalatról, nem mint geopolitikai katasztrófáról. Arról fogok írni, hogy milyen ijesztő volt először a békés Ungvárról a frontvonalban lévő Donbaszba menni. De amikor odaértem, kiderült, hogy ott, a háború közepében nincs félelem, mert a félelem belső fogalom, nem földrajzi.

Írni fogok a csapatunk egyik sofőrjéről, aki egy szlovjanszki megálló ideje alatt szendvicseket készített nekünk, és egy konzervdoboz kinyitása közben megvágta a kezét. Ötven év múlva, amikor az unokái megkérdezik majd tőle: „Nagypapa, mit csináltál a háború alatt?” – az igazat felelheti majd nekik: „Sok mindent nem tudok mondani – csak annyit, hogy a véremet ontottam Szlovjanszkban.”

Csak egyetlen katonával folytatott beszélgetésről fogok írni. A katonáról, aki hazajött egy rövid szabadságra, túl sok bort ivott, és megnyílt nekem: „Tudod, én csak egy dolgot akarok. Ez egy tűzéri háború, az idő nagy részében a lövészárkokban ülünk és imádkozunk, hogy ne bombázzanak minket. Már kilenc hónapja a háborúban vagyok, de még egyetlen oroszot sem láttam a célkeresztben. Szóval attól félek, hogy rám esik egy bomba, és meghalok. Kész vagyok meghalni, nem a haláltól félek. Attól félek, hogy álmomban, ebéd közben, az asztalnál vagy – még elképzelni is borzalmas – a vécén halok meg egy bombától. A bomba nem válogat a helyek közt. Háborúba mentem, és elfogadtam a halál lehetőségét, de csak egy dolgot kérek: ember öljön meg, ne bomba, hadd lássam az ellenséget a saját szememmel. Isten adja meg nekem ezt az utolsó kegyelmet, hogy emberi kéz által haljak meg. Olyan nagy kérdés ez!”

NAGY TAMÁS fordítása

Halhatatlanok

regényrészlet

Érdekes érzés megnyugodni, legelső sorban is jólesik. Mint egy meleg bögre az ember markában, amikor bemenekült az esőverte körútról. A kis talponálló ki-oszokban mindig adtak rumos teát. Állt a forgalomban, emberek jöttek pakkokkal és bőröndökkel, egymásnak ütődtek, észre sem veszik a másikat az élet véget nem érő hullámmozgásában. Ha tolat a mozdony, mintha óriás csorba késsel nyiszálna a nyikorgás. FÜRGE lábú, szurtos kis tolvajok futnak, mint a macskák. Fogják meg! Fogják meg! A Westendet figyelte, ezt a rejtélyesnek és titokzatosnak tűnő épületet, ami hányszor nyújtott neki menedéket. Utoljára egy-két hónapja járt itt, gyors és lényegtelen látogatás volt, éppen csak beugrott, szalmabáb módjára aludt egy kicsit a kilences szoba ágyán, szaladt is tovább.

Ha jól érti, utoljára jön ide. Még megnézheti, mi lett az ifjúság aranyadarából. Azt a madarat ő nem csak gyerekként etette, amikor véres lett a keze néhány ostoba és kegyetlen döntés miatt. Ölt. Egyáltalán nem biztos, hogy azok, akiknek az életét vette, nem voltak érdemesek arra a sorsra, ami kijutott nekik. Akasztás, lelövetés, agyonverés. Az osztályharc szükségszerű módozatai. A fehérek azért, lássuk be, nagyobb tételekben művelték, ők szükségből öltek, amazok műkedvelésből is. Bánta, hogy gyilkolt, nem bánta, mindegy volt.

A Nyugati pályaudvar mellett állt az a hatalmas, elnyúló házsor, valóságos monstrum, szintekkel és labirintusokkal, titkos szobákkal, szomorú sorsokkal, olyan falakkal, melyek öngyilkosok vérére és hányását itta magába.

Westend volt a neve.

Az alsó szinteken tisztos boltocskák és mandulalámpasorral villogó üzletek sorakoztak, hol eleganciát és divatot, Brie de Melunt, Kapikolló kolbászt, házi zsömlét, bőrzakót, komolyabb lábbelit lehetett venni. Sokat járt ide, de nem ilyenmikéért. Az ő elfoglaltsága az emeleten volt, a ház kevésbé szem előtt lévő traktusában, ahol, ha akartak, csak félhomályt pislákolnak a zsinórról lógó villanykörtek. Ám ha arra támadt igény, a lányok ragyogásba öltöztették, kék és piros angyalhajjal, puttópofa és ördög álarcokkal díszítették a folyosókat. Édesített cigaretta felhője úszott, nehéz és kék szivarfüst szállt, Havanna vagy Virginia, ki-kigurult a megnyíló ajtó mögöl a halottra ivott sampányüveg.

Kérünk még, kisangyalom, de zersnell módozatban.

Olyan szobákban örültek neki, súgták a melle fölött meggombolt ingszöveve alá a nevét, ahol a női comb magától fordult a halkan táruló ajtó felé. Csak kettőt lépett, ha befutott vele a vonat valahonnan a világ végéről, s már ott is volt a kalitkában, az ő madárkájánál.

A Madame-ot Ami Trernek hívták, és úgy lépegetett föl a ranglétrán, akár a klasszikusok. Az utca lószaros porában kezdte, végül az éji égboltozat csillagai díszítették a frizuráját, fodrázsom, jegyezd meg ezt a nevet, Tokody. A nyers erőre építő, azonban a rafinériát is kultiváló alanti rétegekben sokat és helyesen gondolkodott. A helyes gondolatok ebbe a fenséges házba vezették, további helyes gondolatokkal árva és tanácsokra szoruló lányok fölötti befolyásra tett szert, előbb négyre-ötire, aztán tovább gondolkodott és az egytucatnyi lánybirtoknál szépen megállt. Mert amiből túl sok van, azzal túl sok gond is jár. Legyen az életben kaland, de maradjon benne legalább annyi kényelem. Kényelem, megfelelő mennyiségű tartalék, és olyan legyen a reláció, hogy bármikor végig-alhassak egy egész napot. Rendelkezésre álltak afféle nehéz vagy félnehéz fiúk a hirtelen támadó kellemetlenségek negligálására. Volt annyi tőkéje, illetve befektetése, hogy miután az oroszok rommá lőtték a Berlin teret és jelentős károkat okoztak az ő birodalmában, amelynek legfőbb erénye mindig is a diszkréció és megbízhatóság volt, újra talpra tudott állni. A lányból, vagy annak rendes szeretőjéből, aki zsarolta a vendéget, fenyegetőzni merészelt, kiverette a szart. Elemér doktor havonta vizsgálta az ő szeretett munkásnőit. Detektívek jártak ide, fess katonatisztek, a parlament sem volt messze, zsidó úrfiúik vesztették el a szüzességüket a nyolcas és a kilences szobában, az volt a Purgatórium, a Gye-henna.

Magömlésed volt már?

Nem, asszonyom.

Szólíts Madame-nak. Jobban teszed, ha elhiszed, hogy vagyok olyan jelentékeny, mint egy szent vértanú. Szóval egyáltalán nem csorrant?

Csak... magamtól, Madame.

Jöjj, kisfiam, megmutatom, milyen az, amikor nem magadtól van.

Madame nem volt igazán jó ember, gyakran tettek rajta erőszakot gyermek-lány korában, sok öncélú és érthetetlen pofont kapott egy olyan korban, amikor a test költészetének magától értetődő része volt az ütleget, ám igenis tudott jóságos lenni. Az üzlet csak egy bizonyos szintig érdekelte, komolyabban semmilyen üzleti mélységben nem merült el, az élet gyümölcseit jobban kultiválta a számok fölötti kényszeredett uralomnál. Társasága kellemes volt, mintha egy pohár bor mellett ülnél, tessék, rágj hozzá diót, itt a sajt is, kisfiam.

Hajtsd az ölembe a fejed, horkolhatsz is. Kiabáld ki a rémálmaidat. Ha meghalsz, mert elvágják a torkod, bikacsökkel vernek agyon egy kihallgatócellában, én gyertyát gyújtok érted, lesz koccintás. Ami Trer vagyok, aki még édes meséket szopott a nagy mesemondó, Krúdy Gyula faszából.

Amikor bevallotta neki, hogy az apja rabbi, a nő úgy nevetett, hogy kibugygyant a melle a dekoltázból, na, na nézzed, helyezd vissza a helyére, kisfiú. Nem jó. Mi nem jó? Előbb megpusztilod, hogy megmutatta magát, aztán helyezed szépen vissza. Nem jó. Mi nem jó? Most meg megsértődött a másik. Az meg miért? Mert nem kapott puszit. Hát nem ugrott ki, ugye? De kiugorhatott volna, puszi jár neki is. Kisfiú, apucid rabbi.

Mikor volt, 1919-ben, '20-ban?

Ami soha nem csúfolta a férfi apját, és amikor beesett vagy direkte odaszállt hozzájuk, mindig fogadta. Kis bolsevikom. Ördögfattyú, te. Hát fölállt, ugye?

Igen, eljön az idő, amikor a számba élvezhetsz, ne türelmetlenkedj. Hát abban a gyönyörű kommunizmusban, ahol egyenlő lesz a kicsi a naggyal, a buta az okossal, akkor is lesz erekció és nem csak azért, hogy a kommuna új lakót kapjon valamilyen ostoba sorszámmal, ugye. A kommunizmusban tényleg mindenki mindenkivel? Ah, mesebeszéd. Ti is csak lopni fogtok, mint a színházi kellékek.

– Soha ne szeress kurvába – mondta neki.

– De bízni szabad, ugye, Ami?

– Azt se nagyon. Ha minden kötél szakad. Nagyon meg kell nézni a bizalom tárgyát.

A fiú a sarokba mutatott.

– Őket néztem ki. Azt a kettőt, meg téged, Ami. Bennetek megbízom.

– A legidősebbek vagyunk – Ami Trer mosolygott, aztán intett Ancikának és Rőfinek, mosdassák le a bolsevik gyereket, szaga van.

A Madame apja tímár volt. A lány a szag miatt menekült. Évekig érezte magán a cserzett bőr bűzét, pedig az ő testillata édes volt és ánizsos, ezt a férfi is tudta. Most már időss asszony volt, talán hatvan is múlt, de még mindig becsókolt a lába közé, ette a rózsaszín kását.

Nyilván követik. Gyalog ment, kicsit cselezett csak, két utcát föl, egyet vissza, még egyet föl, kettőt vissza. Ha követik, bajt szabadít a lányokra. Lányok. Ez így már nem pontos. Amikor a szobába lépett, ahol valaha tombolt az élet, csak két asszony ült, két idős nő, Röfi és Ancika, ők maradtak. A Madame hangtalanul lépett ki a belső szoba mélyéből, ahová csak kivételezettek járhattak, rámosolygott. Ami Trer japán selyembe takarta kedves, puha testét, sok pillangó és kismadár röpködött a köntösén.

– Hárman vagyunk. Így kezdtük, így maradtunk, ezzel lesz vége – ábrándozott az üvegek között matatva, aztán töltött neki.

– Köszönöm – forgatta a férfi a likőröspoharat. – A többiek hová bújtak?

– Elementek elvtársnőnek, agitálni, gépírónak, titkárnőnek, gyárba, káderlánynak. Ha nosztalgiázni akarsz, húzz a picsába, csillagom.

A férfi felé fordult, elidőzött az arcán a tekintete.

– Fáradtnak tűnsz.

– Inkább félek. Illetve nem is tudom, félek-e. Az ilyen?

– Csalódtál?

– Nem.

– Nem vagy őszinte – a Madame megsimogatta a férfiarcot, melyen barázdát szántott és most vetett a magány, aratni ki fog.

– Végül is... elbúcsúznék.

Ami Trer nagyot sóhajtott, a mozdulatlanság után szinte egyszerre kezdtek repkedni pongyoláján a madárcák. Még a vad csivitelés is hallatszott.

– Hát megölnek téged.

– Azt hiszem.

Hajaj, mert Ami Trer tudta, hogy ez a búcsú most bonyodalmas lesz és nyúlik majd, mint a rétestészta. Ameddig a szem ellát. Nem akar véget érni. Egy óriási galériapadlás, hogy az ember eltéved a gerendák és a dobozok halmai között. Csillogva szítal a por, a cserepek között átüt a nappalfény. Az a sok emlék, mind

elő akar bújni, mind azt hiszi, eljött az ő ideje, újra neki áll a világ. Mennyi minden juthat az ember eszébe, de a kurva nem beszél, pedig emlékszik a legkisebb zicherejsztúre is.

Hányszor jött ide ez a bolond!

Bruhaházott egy grófnő miatt, taknya, nyála. Egy grófnő miatt toporzékolt a frissen zabrált bőrkabátjában. Kérdezd meg, baszod alássan, a te Kun Béládat! Ja, hogy a Béla bácsi túlontúl véreskezű?! Ja, hogy már elnyelte a szovjet kohó?!

Ami Trert csaknem kapitális vértolulásba kergette az idegesség, éppen akkor lett főnök, dicsőséges magánzó, de most is feszültség támad az érzékeny lelkében, ha erre a problémára gondol. Akit akasztania kellene a marha bolseviknak, akit el kellene söpörnie, abba lesz fülíg szerelmes. Tényleg mozifilm. Vájlingnyi puding marcipános vöröscsillaggal.

Hogy de az a lány, Karolina, így hívják, nem olyan.

Mind olyan, te hülye svance. Nem olyan, nem olyan. Édes istenem, még Szűz Mária is olyan.

Hárman voltak, mint a gráciák. Ezen a napon a korban erősen benne járó lányok várták őt, készültek rá, mert üzent nekik, és ő a veszéllyel mit sem törődve még látni akarta az érzékeny és odaadó Röfit, az élveteg Ancikát és a magában pompázó csodát, Ami Trert. Kapja meg tőlük azt, ami már soha nem lesz, mert nem lehet.

Te hülye, te, idejöttél. Miattad döglünk meg mi is. Marha!

Kártyáztak, meleg, könny áztatta lapokkal. Aztán ittak, mint a kamaszok. Likőr, abszint, konyak. Ancikának volt egy eldugott, most előguruló Calvadosa, te hazug kurva, így sipítoztak a többiek, rejtegetted, mire vártál vele?!

Erre a percre, erre!

Ennek a senkiházinak?!

Hogy ápolták a spanyol kirándulás után. Majd belehalt a világforradalom importálásába. Soha nem tudta meg a Párt, hogy mi mit jelentünk neked, kisfiam? Ha meg is tudta, nem mondta.

– Miattad szoptam nyilast.

– Bocsáss meg, Ancika.

– Borsónyi kislányomból angyalt csináltattál, gonosz pára, te!

– Jaj, Röfi. A múltkor kisiút mondtál.

– Szerelmes is voltam beléd, mint egy vajaskenyér a napon.

– Bocsáss meg, Ancika.

– Kínzó féltékenységem? Miattad, te dög, lúgot akartam inni.

– Jaj, Röfi, jaj.

Gróf Bartolomeó az év kurváinak választotta őket, a három grácia, igaz, hogy csak ő szavazott, de az ő szavazata százat ért. Az a Gróf Bartolomeó még ismerte a férfi földijét, a nagyságos Gold Sámuel, a Hold sárga porát megjárt kalandort, aki szintén eltöltött itt néhány igazán korrekt éjszakát. Rabbi apád már nem élt akkor, ferdült fölötte a kőtábla, ugye. Egyszer a Madame három lányt, válogatott kiscsibéket adott kölcsön egy nílusi hercegnek. De lehet, hogy egy besszarábiai bojár volt csak, aki meglátott egy műtermi fotográfián egy piramist, és aztán teveszarrá álmodta az agyát. Egy lányt nem adott vissza. Mimi háremfőnök lett, Madame. Csapjon a Mimi hordónagy seggébe a villám!

Kibrunsztolták a rettenetes vézskorszak sötétségét, jajkiáltásokkal és gép-pisztoly-sorozatokkal föltűzdelt éjszakáit, amikor a novemberi ködből vér csorgott és sötét emberi rönköket forgatott Délnek a hideg Duna. Hamis papírokkal, minden kapcsolatot latba véve és fölmelegítve megmenekültek. A Madame-nak keresztény származása lett, buzgó katolikus anya és apa, katolikus lett az egész rokonsági ág. Ámen és dicsfény, mely az áldott testüket mosta. Hanem most már idősek és védtelenek. Elfúj fölöttük fémes leheletével az idő. A Madame nem tágított, nem fért fejébe a férfi viselkedése.

– Hány milliót öltek meg a kommunista barátaid?

– Sokat. Sok millió embert.

– Nem vagytok ti szörnyetegek?

– Ezt kellett tenni. A háborút nem mi találtuk ki.

– Azért szívesen öltök. Kedveteket lelitek benne.

– Jogosan tesszük.

– Kommunista vagy? Az maradtál?

– Hát persze.

– Aztán miért?

– Nincs más választásom, Ami. Nekem ez lett a mindenem.

– Jó, de kit szolgáltok ti? Nekem ne mondd, hogy a népet. Ne mondd, hogy a szegényt. Azt se mondd, hogy az elnyomott trógereket. Én tudom, mi a könyörület. De te tudod-e? Ti tudjátok-e? Tudátok-e valaha is?

A férfi ivott, hallgatott, lehunyta a szemét. Mint aki tisztában van vele és el is fogadta, hogy nem kaphat mást, ennyi vád és szemrehányás jár neki.

– Bennünket is lemészárolnak a vöröscsillagos kisbarátaid?

– Nem hiszem – most tűnt először úgy, hogy nem mond igazat. Legalábbis bizonytalan, és inkább hiteget.

– Ó, nahát. Nem hiszed. Pompás kilátások. Hiszen akkor végeznek velünk. Itt szobroznak a drágák az ajtóm előtt? Fülelnek, mint a baszni kész kannyulak?

De hisz éltek ők eleget, nem? Dagsztottak tésztát, mostak lucskos fehérneműt, szolgálták a hímtagot és jeges vödörből kikapott palackkal hűtötték a hirtelen támadt zúzódáisait, amiket a durvább kliensek okoztak. Hol ide, hol oda dugták az összekapargatott, dobozkába hajtogatott, gumival kicarcsúsított pénzt. Nem bíztak senkiben, egymásban se nagyon, s mert a hűségük töretlen volt, egymást is figyelmeztették, kérlek szépen, ne bízz bennem, mert hátha. Megtanulták, hogy mást jelent szeretni, és más a bizalom működése. Szeretni lehet, bízni nem lehet. Élni kell. Most, hervadó ötven felé vagy az októberi rózsaaágyáshoz hasonlatos hatvan körül, ki tudja azt pontosan, mennyi idősek, és hát hogyan is kezdenének új életet? De olyan igazi, alapjaiban megváltoztatott újat. Ennek a kornak megfelelő. Hogyan is vehetnek majd részt abban, ami most következik. Ököl. Vas. Acél. Phúúúúú, nem. A testi szakértés régi szakembereit elsöpri a modernnek kinevezett történelmi időjárás, ami csak attól modern, hogy bedől neki a fiatalság, és azt hiszi, ilyen nem volt még, ez újdonság, a legújabb emberi színjáték, ami happy enddel zárul, véget vetve mindennemű szenvedésnek és nyomornak, pedig az eszközök, ó, igen, az eszközök, a módszer, a szisztéma milyen meghittent ódon. A hatalom játszadozása egy óriási antikvárium nagykereskedésben folyik, ha jól értik. Penészes huszárkardba dőlni, tőkön szűrni magunkat.

Na, most ne mondd már, hogy nem emlékszel, kisfiú, hogy járt a cári család a fényképésznél, sügött-búgott a fülébe Röfi, olyan volt a lehelete, olyan.

Zene kell, zene, tegyél föl Madame Mascagnit.

Kinek a torkát nem vágta el a grúz papnővendék?

Vagy Puccini? Adok neked Pillangókisasszonyt.

Én még hallottam, kicsim, hogy így neveznek, kéjné. Volt türelmi bárcám és szifiliszem. Meglovagoltam az Ady Endre nevű kisparipát, szavaltá közben Az eltévedt lovast, de ha az ÁVO-nak elmondod, ha agyonvernek is, letagadom, mert nekik nem szoptam le azt a kismajmot.

A nosztalgia roppant kényes öltözéke a fáradó világnak. Finom, halálos, nem is volt életre ráhazudott ruhadarabok. Lehet szépen csinálni, talán úgy, hogy fogod is, meg nem is, mondod is, meg nem is, elhiszed, hogy fáj, de nem érzel semmit. Úgy kell nosztalgiázni, hogy a volt tudjon lenni, hogy az a német Wehrmacht kamaszfiú, az a tizenhét éves Hans, akit az ostrom alatt szedtek föl a pályaudvar stílszerűen jégfagyott poklából és aztán adtak át a határhoz járó feketézőknek, egy Hunyadi Sándor kezét is elérje. Ne, Sándor. Vedd el a melled elől a pisztolyt. Durr. Nem vette el. Te hülye, te! Hanstól elvették a pisztolyt. Menj haza Drezdába, hátha megvan még a házatok.

Elmúlt a kényes élet, hát elmúlt.

Röfi a férfi ölébe hajtotta a fejét, az arcával tapogatta ki a hímtagot, Ancika simogatta a tarkóját, Ami Trer meg énekelt, egy sanzon, öt sanzon.

– És ha tudok egy helyet, ahol meghúzzhatjátok magatokat? – kérdezte.

– Hogy miattunk te bajban? Ó, ne. Dehogyan! Nem kell, kisfiú.

– Van unokád, Röfi. Neked is Ancika, nem?

– Ó, és ha vannak. Nagymama soha nem ért rá, a nagyi mindig elfoglalt volt.

Ebben a pillanatban kopogtak. Ki tudja ezt, hogy ők még mindig itt vannak. Senki sem tudhatja igazából, hírül adták, hogy fölszámolták a szolgáltatásokat, hogy nincs már félgőzű üzemmenet sem, fájröntot jelentettek be, búcsúparti is volt, egyik kuncsaftgyermekük egyenesen Párizsig futott tőlük. Még éppen vonatra ülhetett, az első osztályú párnák közé. Kifacsarták, mint a citromot és a bécsi vonatra ültették a még spicctől fényes tekintetű fiút.

Kopogtak megint, kipi, kopi.

Kicsoda veregeti így a szentélyük csoda ajtaját? Bizony nem férfikéz. Nem erőszakos, tolakodó ujjak hegyes hajlata. Ez inkább női illetőségű kérelem, mádárka csőre, karma. Be akar jönni a drága, meg akar érkezni ide. Ugyan mivégre? Hol van az már, hogy szerető vagy feleség tombolva szakította rájuk az ajtót, a sikoltását előbb selyempárnába, majd egy, kettő, három likőrbe fojtották. Pszt, pszt! Lélegzés. Mélyebben, ha kérhetem. Kifúj. Nyugodjon meg, drága, most maga következik.

A Madame emberművész is volt, a lélek tudósa, a szenvedély professzora, akadémikus az érzelmek hullámzó tengerében, kiváltképp értett ahhoz, hogy elnyugtassa a megcsalt, becsapott, gyilkolásra kész társat, aki itt nyert bizonysgot az őt ért megaláztatásra. A földült nej őnagyságát Ancika vette kezelésbe, s míg a csaló férj leforrázva, a többi vendég és leányzó gúnyos vagy részvétellel teli tekintetűen kereszttüzében várakozott, a megcsalt feleségnek több ital után

Ancika mutatta meg, mennyire kedvesebb és árnyaltabb, ha nő öleli, nő kényezteti és röpteti el az öléből a kiskanárit. Vagy a varjút, mert az is énekesmadár.

– Tessék, parancsolj – a Madame úgy mondta, mint aki tudja, kicsoda a bejutni kívánó személy.

Annyira nyílt az ajtó, hogy egy lányfej megjelenhessen a résben. Bekukkantott, majd, mint aki nem tudja tovább befelé tolni a kilincset, be is préselte vékony testét a résen. Állt megilletődve, nézett körbe. Ó, mondta. Ó. Ennyi szaladt ki, a pirosrúzsos száján, jól látszott, hogy készült, öltözött.

– Téged meg miféle szél fújt ide?

– A Madame-ot keresem. Csányiné Piller Rozáliát.

Kis, jelentékeny csönd. De mindenki tudta, hogy ez halálos csönd, melyet jóvátehetetlen illetlenség keltett életre.

– Ha még egyszer kimondod a régi nevem, lelőlek. Tudod te, ki volt az a Csányi?!

– Nem... nem tudom.

A Madame nem viccelt. Fölállt, elővett egy pisztolyt, a csibéhez ment. A fegyvert a lány halántékához tartotta.

– Na, mondjad, Csányi.

– Bocsánat, bocsánat, bocsánat.

– Én ezért heréltem is már, te veréb. Mit akarsz?

A lány kissé megnyugodott, hogy elkerül a homlokától a fegyvercső, és a pisztoly eltűnt valahová, párna mögé, ruhák alá, titkos dobozba.

– Azt mondták, ha dolgozni akarok, magát keressem.

– Ki mondta.

– Ezt... többen ajánlották, hogy... menj csak a Madame-hoz. Őnála biztonságos. Megvéd és kitanít.

– Utcán voltál eddig?

– A Keletinél – mondta gyorsan a lány.

– A Barna Panka jól van? – kérdezte a Madame mintegy mellékesen.

A lány megfeszült.

– A... Keletinél... mi nem ismerünk Barna Pankát – szólt végül.

A Madame bólintott, a halálos csapda mellett elosont a vad. A kis teremtés megnyugodni látszott, a tartása, a hanghordozása magabiztosságot mutatott. Már is csicssergett. Azt mondták neki, most ez a legjobb hely. Még mindig diszkkrét. Hogy ugyan el lett híresztelve, hogy az idők szavának engedve fölszámolta magát, de ez csak a reklám része, mert igenis működik, a lány ekkor a férfit nézett, aki a vörös kanapén üldögélt két idősb barátnője ölelésében, még lehet jelentkezni is, mert a jó munkaerőnek mindig van keletje, és ő megbízható delikvens, azt is mondhatja, olyan, mint a Madame, aki szintén az utcán kezdte, és lám, mire jutott. Már mosolygott. A férfi kiszabadította magát Röfi öleléséből, arrébb fektette Ancika húsos, perecektől zörgő karját, fölállt, s mint Szikla elvtárs lépett a lány elé. A Madame megelőzte.

– Igyál. Még egyet.

Szikla elvtárs kezében már ott volt az igazolvány, a lány arca elé dugta.

– Ki küldött?

- Szabó detektív úr – mondta kis csönd után.
- A Szabó.
- Igen.
- Csak az erkölcsvédelem vagy vannak velük mások is?
- Mások is.
- Az ÁVO – bólintott, a lányhoz fordult. – Kicsoda az elvtársnő?

A lány arca megfeszült, dühösen kiáltani akart, a karját fölemelte, de a férfi leintette, ne. Nem kell. Maradjon csak. Leültek. Visszabújt az ölelésbe, lehunyta a szemét. A Madame rezignáltan elmélkedett, nahát, tudták a régi, senkinek sem emlegetett, gondosan takargatott nevét, hogy Piller lány, s nyilván az életútját. Ideküldenek előrsnek egy kis komcsi kurvát. Az eldugott italát vette elő, nyilván a legdrágábbat, a legféltettebb brandyt. A csudába is, hát nem mindegyik szajhának volt rejtegetett szesze?! Minden jót el kell pusztítani a spájzból, nem? Tisztelt nagyérdemű, kedves utasaink, éppen egy megállóra vagyunk az Apokalipszistól, mely széleskörű, minden igényt kielégítő szolgáltatásaival kényeztetni hamarosan önöket. Meg fogtok döglenni, gecik. Ivott, adott a többieknek, a lányt is arra kényszerítette, hogy nyelje le. Na, még egyet, galambom. Igyál, bazmeg. Úgy érezte, hogy a lentől rámeredő lány mind nagyobbra táguló pupilláját elhomályosítja a föltörő hála, nem akar józan maradni, nem akarja tiszta tudattal átélni, ami percekben belül bekövetkezik. De fog ez fájni. Herceg, hátha megjön a tél is!

Egy percen belül otthonosan lépett a szobába egy fiatalember, körbeszagolt, nem tévovázott, megragadott székét az ülepe alá lendítve az ajtó mellett foglalt el hídfőállást, mint aki azt akarja érzékeltetni, innen már csak az ő engedélyével távozhat bárki. A lábát keresztbe rakta, rágyújtott.

- Jaj, Szabó – szólt ő lehunyt szemmel.
- Szikla elvtárs.

Még mindig csukva volt a szeme, Röfi mellét simogatta, aztán Anciét. A lányok teste vele volt, az arcok a nyakába bújtak. A férfi fölnezett.

- Adjon fél órát.
- Egy perc – szólt szárazon Szabó, a tekintete élettelen volt.
- Tizenöt, és a legjobb whiskyt ihatja életében.

Szabó elgondolkodott, végül bólintott, belülről megverte az ajtót. Három ökölkoppantás. Aztán a Madame-tól átvette a poharat.

- Ez tényleg ... finom. Ezt isszák az amerikaiak?

– Az imperialisták. Nyelik az anyatej helyett. Kizsákmányolás közben, számolják a dollárt, és isszák.

A Madame nevetett, vele kuncogtak a hervadásukban is gyönyörű öreglányok, egy ideig csak halkán és diszkrét visszafojtottsággal, melynek kihívó, mégis ellenállhatatlan természetét hosszú évek alatt sajátították el, kuncogtak és csobogtak, amelyre most fölfigyelt a szesztől megforgatott fiatal lány is, ők még jobban szabadjára engedték a vidámságot, hogy aztán erősebben nekibuzdulva vígan és harsányan kacagjanak, dőlt belőlük a bugyogás, akár a részegre baszott némberekből, úgy nevettek, mint negyven éve, harminc éve, húsz éve, mintha még mindig hágták volna őket, mintha megfogantak, vajúdtak, mintha megszülettek volna, kitoltak volna mindent, embert, méhlepényt, mintha az an-

gyalcsináló sötét kamrájából léptek volna ki az áldott napfényre, mintha ott ülnének a Teremtő fiának színe előtt, aki a sáros, véres lábukat mossa, Jézusom, kívánj velem. Basszál szentté, kisfiam. Velük nevettek a csillanó ónkristályok, a sátánlábú, kínai kalapos állólámpák, a falra függesztett, Toulouse-Lautrec és Degas modorában pingált nem is annyira giccsképek, a foncsorozott, színes keretekkel körbefuttatott tükröcskék, a múrózsaszálak, a műanyag repkények és a ki tudja, miféle ügyeskedések és adok-kapok után beszerzett, színes palackokkal megrakott üvegvitrin, mely a szakasztott mása volt a háború előtti, szétzúzott példánynak, a rózsabordó függöny, de még a hézagosan visszaillesztgetett parettelécek is, melyek közül most kiszaladt egy-egy vidám svábbogár is.

Kérem!

Kérem, hagyják ezt most már abba.

Semmi szükség nincsen, hogy...

Szikla elvtárs fölállt. Húzott a nadrágján, lesimította, pedig nem is volt gyűrődött, sóhajtott.

Akkor törték rájuk az ajtót a fegyveres, ballonos fiúk. Másokon új bőrkabát feszült. Vegyes fölhozatal, ez nyomban látszott. Valaki a plafonba lőtt. A Madame ahogy is állt ellen, petyhüdt karjával mozdulatot sem tett, a szeme se mozdult, ahogy nézte őket a hóként aláhulló vakolaton át, megfestett, még mindig dús ajka se tárult, mégis az arcába ütöttek puskatussal. Reccsent a fej, a nyak hátra bicsaklott. Szarházi, emelte vissza a szétütött arcát. Ancika úgy emelkedett föl s lépett előre, mint egy Jean d'Arc a máglyarakásra, elsöpörték, már a tarkóján térdeltek. Röfi soha nem kultiválta az ilyen modortalanságot, malachangon sikített, ahogy a régi szép időkben, amikor Horthy detektívjei csinálták a palávert. Hozzájuk vágta az üveghamutartót, a konyakosüveget, a poharat. Kurva komcsi anyátok. Szarfaszúak! Csörömpölt a vitrin. Négyet lőttek Röfi testébe, a mellkasát mindjárt elöntötte a vér, még állt, aztán hátradőlt. A fiatal elvtársnőt is összekeverték a helyi alkalmazottakkal, nem jogtalanul, de mindenképpen figyelmen kívül leütötték. Szabó ordított velük, hülyék, hülyék, állatok, ő Pintér elvtársnő a főiskoláról, s ahogy védte volna az ájuló testet, még ő is kapott néhány bikacsökös simogatást.

Szikla elvtárs egészen valószerűtlen mozdulatot tett, egyszerűen legyintett, mint aki unja, elege van, kellemetlen arckifejezést vágva, mint akit valamely fontos ügyintézésben zavarnak meg, kilépdelt közöttük, ment akár egy érinthetetlen szellemlény, nem nézett vissza.

Mintha utoljára még a Madame utána kiáltotta volna a nevét.

– Stein Frici! Hallod! Stein Frici!

Szerelem a bolsevizmus idején

Ma elmentem Paulához. Azt mondtam neki, tíz körül leszek nála, de reggel még munkát kellett szereznem a következő hétre, és ezzel vészesen telt az idő. Óvatosnak kellett lennem, nagyon barátságosnak. Nem volt bejegyzett munkahelyem, az ember nem tudhatta, hogyan gondolkodik a másik. Csikorgott az agyamban, hogy késni fogok, pedig Paula [akkor] mindennél fontosabb volt. Nem csak arról volt szó, hogy elolvasta, amit írtam, és ezáltal valaki, akibe bele-szerettem, megismerhette legkisebb rezdüléseimet is. Mármint azokat, amelyeket észre tudtam venni. De arról is, hogy reméltem: végre egyedül találom. Pontosán nem képzeltem el semmit, de azt tudtam, hogy mennyire vágyom rá. Ezért reggel szándékosan a piros félcipőmet vettem föl és nem a fűzőset, hogy hamarabb lerúghassam a lábamról.

Dél is elmúlt, mire kiértem hozzá. Remélni akartam, hogy ő is úgy várjon rám, ahogy én őrá, de sötétben tapogatóztam Paula érzelmeit illetően, és a késésem miatti ingerültségem rátelepedett arra a rettegésemre, hogy talán teljesen félreérték valamit.

Zümmögött a kertajtó, a kutya elém rohant, a várakozás öröme, ami teljesen betöltött, mialatt mentem a kertí úton a ház felé. Azt hittem, valami nagyon fontos vár, noha nem tudtam pontosan, mi lesz, de Paula tudtommal a barátom volt, legalábbis bennem egy volt velem. Fölfelé menet a megfogalmazatlan remény, hogy teljessé válhat. Még ha nem is fontos, hogy az fog történni, de azért történ-jék, mert az a legjobb.

A kertet borító sárga falevelek közül beléptem az előtérbe, ahol várt, és észre se vettem az anyját, csak őt láttam és a sápadtságát. Szemöldökének fekete vonalú íve alatt a barna szempár sötétségét kiemelte arcának fehérsége. Határozott, majdnem fiús rajzolatú arcát egy lányos, de erős akaratról árulkodó lény hordozta. Ez az akarat, ha a vágy felszabadítja, és végre támadóan ugyanarra törne, amire hasonló erőszakkal én vele szemben... De most, hogy ilyen halk, és hogy nem tudtam, miért van ez, de csak ennek oka érdekelt és semmi más, hogy miért sápadt, hogy miért tűnik ettől olyan soványnak? Hátha azért van, mert engem várt? Hogy nem hatolhatok most az agyába! És akkor egy pillanatra teljesen el-szorult a torkom.

Vagy azért ilyen, mert valami miatt beteg, fáradt és kimerült? És akkor vala-hogy ki ne derüljön, hogy én annyira... És mégis [napokkal utána már], tudtam, hogy kiderülhetett volna, és gyűlöltem magam, amiért páncélként hordom ma-gam körül az önmagamtól megittasult éneket, és képtelen vagyok felfogni a valóságot. Köszöntem neki, és tudtam, hogy határozott vagyok, akárcsak Kongó Müller, a német zsoldos Katangában [akiről akkoriban a pártállami újságok is írhattak], amikor egy faluba hatol, melyről nem tudja, hogyan várják ott. Nagyon

összeszedem magam ilyenkor, akárcsak Dzsajam, amikor a Rodopéban vándoroltunk az Ördög torka felé, miközben a fegyveresek állandóan igazoltattak [megszoktuk, ráadásul határvidéken jártunk]; Dzsajam is uralkodott magán a többiek előtt, és nem feküdt oda hozzám esténként. Akkor még én is tudtam uralkodni magamon.

És végimentem az előszobán, már a szobaajtóban, amikor hallom, hogy utánam szól, hogy köszönjek a mamájának, aki ott állt, hajlottan a falépcsőn, a fehérre festett korlátot fogva, és én gyorsan mondtam is, hogy ne haragudjék... És visszamentem az előtérbe, mert mondta, hogy vegyem le a kabátomat. De ezt is azon a halk hangon, és mintha a fájdalom (vagy a készülő gyengeség?), és bennem csak mintha a várakozás, meg az öröm reménye... Noha már az is rossz volt, hogy rögtön mondta (és ebben volt valami más, a sápadtságával nem összefüggő): – Nem tudtál telefonálni? – Megpróbáltam hazudni, hogy nem úgy emlékeztem, hogy telefonálnom kellett volna, ha kések. És ő mondta, nagyon egyszerűen mondta, hogy neki mást is kellett volna csinálnia, én meg ordítani szerettem volna a haragtól, hogy ilyen vagyok, mert pontosan emlékeztem rá, hogy kérte előző nap, mert képtelen vagyok megoldani, hogy telefonáljak, amikor el vagyok valamivel foglalva, ingerült leszek, ha arra gondolok, hogy félbe kell szakítanom magam. Úgyis azért merülök annyira el, hogy mennél hamarabb befejezhessem, és utána az történjék, amiért tulajdonképpen telefonálnom kell...

Aztán már bent, abban a szobában, a nagyobbik szoba mellett, életének színhegyén, amely annyira más és [azt hittem] mégis megközelíthető. Már ott állt az íróasztala előtt, ez volt benne az egyetlen bútor néhány széken és párnán kívül, és észrevettem, milyen ruhában van. Vette elő a keményfedelű füzetet, amelybe beírta, amit mondani akart. Bennem csak a várakozás, már el is felejtettem az előző pillanatot, mert csak őt láttam. Megkérdeztem tőle, hogy az a hosszú, köntösszerű bordóbarna öltözék a háziruhája-e. Holott aligha lehetett háziruha, soha nem is láttam még rajta, de ahogy ott leült az íróasztala elé, hát csak a melleit láttam, ahogy az emlőbimbók keményen meredtek kifelé a szövetet domborítva, a majdnem fájdalmat okozó vonzódás, és én a legszívesebben már csak oda nyúltam volna.

Ehelyett azt kérdeztem tőle: – Otthon mindig ebben a ruhában szoktál lenni? – Úgy emlékszem, azt mondta, nem. Már a kezemben volt a füzet. Percekig semmiféle gondolat nem volt bennem, utólag visszagondolva szinte hihetetlen, hogy ilyen pillanatai voltak a létemnek, és közben még érzéltem is, hogy semmi, de semmi, és ha nem lett volna bennem a várakozás feszültsége, hát átéltem volna talán a halál édességét vagy a tengervíz végtelenségét. Ez is valamiféle háború, még ha nem is hasonlít a trójaira.

De csak átmentünk a másik szobába, ahol Colt, a férje szokott lenni, abban is alig volt bútor, és a csend, meg a könyvek a másik szoba szemközti falán, és oldalt a kiugró ablak keretei fehérlettek, kint pedig ködös, levélhullató idő várakozott.

A kis asztalka, ahová leültem, miközben kiment, almát hozott és nekem is nyújtotta. Kis tálcát tett az asztalra, azzal a Kneckebróttal, melyet Írisz is szokott venni, és megint kiment, és én csak percek múlva jöttem rá, addig egy gondolat se bennem, hogy most el kell olvasnom, amit írt, és ez is ugyanolyan jó volt, mert a jelenlétéhez kapcsolódott, közben ő a másik szobában, apró neszek jelezték.

Még mielőtt magamra maradtam, megkérdeztem tőle, hogy mi baja. Merthogy a hangja. Hogy nem beteg-e? – Beteg vagy? – kérdeztem. – Miért? – Hát olyan halk vagy. Valami bajod van? – kérdeztem, és közben valami mintha el akarta volna szorítani a torkomat, csak valami más nem engedte. Hogy szeretném, ha miattam lett volna ilyen, mint akit megvertek, hogy átöllehessem. Hogy azért ilyen, mert rám várt, és ez ugyanolyan fontos neki, mint nekem, és azt is akarja, és amiatt éppen, hogy azt is akarja, olyan most, mert nagyon szeretné, ahogy én szeretném, mert mindennél fontosabb, nagyon kell, mert őt is vonzza, sürget, és fél is, ahogy (talán) mindenki, amikor felmerül, hogy nem fog sikerülni, mert visszautasítják. Lehet, gondoltam, hogy egy lánynak még nehezebb, mert nem léphet föl olyan nyíltan, akár egy férfi (de hát én nyíltan léptem föl?). Az is átvillant, hogy segítenem kellene neki, ne legyen ennek kiszolgáltatva. Holott tudnom kellett volna, hogy ha ő akar valamit, akkor...

Arra a sejtelmemre, hogy valakit teljesen félreérték, és ez kiderülhet, mert olyat teszek, amit egyáltalán nem vár, és nem is akarná, erre valósággal rosszul lettem, és végképp nem tudtam, hogy most akkor miért is érzi rosszul magát, és most már én is miért. A két rosszullet ugyanaz lehet, még ha az okok különbözők is. De ha az okok is azonosak! Erre a gondolatra megint az édesség valahol belül. Hát miért ne lehetne nyomban szeretkezni?

Közben már olvastam, amit írt, és néha csodáltam, hogy milyen értelmes, néha meg nem értettem, de teljesen mindegy volt, mert csak ő volt fontos, semmi más. Ő arról a naplóról írt, melyet odaadtam neki, és mindig olyasmi tetszett neki benne, amit én nem tartottam annyira jónak, és amit én tartottam jónak, az egyáltalán nem tetszett neki. Sokszor belekezdett valamibe rólam, de nem magyarázta meg pontosan, hogy miért is érdekli, amit írtam. „Mi az, amit én akarok? Hogy mindenkinek arra vagy jó, hogy kiszipolyozza magának ebből azt, ami neki ebből hasznos...”, írta a szövegemről, és ezt tulajdonképpen egyáltalán nem értettem. Mert most tényleg erre való vagyok, vagy nem? És utólag az jut az eszembe, hogy akkor miért nem arra is, amit vele is szerettem volna csinálni. Úgy. Vadul. Együtt. Lihegve.

De mindegy volt, mert csak a várakozás és a vonzás, az előre nem látható, de remélt jó, hogy ott lehetek vele, mert ez legalább vitathatatlan, ha akarnám (merném), kitapintható. Befejeztem az olvasást, néha még visszalapoztam [valójában semmit sem értettem], aztán átmentem hozzá a szobájába.

Szerettem volna a legszívesebben odalépni hozzá, fölé hajolni, ahogy ott ült, megható sápadtságával, a fekete haja, a sötét szeme, a kezdődő szarkalábak a szemsarkakban, és csak odanyúlni... Oda. Neki. Szorulni. Holott már éreztem, hogy nem ez feszít, és kedvem sincs, hogy nekifeszüljek, de talán csak látszat, mert ha ő felkínálná... Ha akarná, azzal a fiús akarással, amelyben egyik pillanatban a lányság, másban meg az akarat vibrál. Csak annyira zaklatott vagyok, látszatra nyugodt, hogy a közvetlen vágy el van takarva bennem, nem léphet előtérbe, mert egyszerre túl sok minden más is van.

Ehelyett arról kezdtem beszélni, amit írt, és föl-alá járkáltam, miközben mondtam neki, hogy mit nem értek [semmit]. Csak arra figyeltem föl, hogy megint olyan halkán azt mondja, álljak meg, mert el fog szédülni és nem bírja tovább. Én megint megkérdeztem, hogy beteg-e. És kétség és remény között in-

gadoztam, hogy miért van ez az állapota, és közben úgy éreztem, határozottan és nyersen beszélek, ahelyett, hogy hozzáléptem volna, és – szinte fájt a kezemnek, hogy nem mehet végig a vállán, a hajlatain, a bőre felszínén – érinthettem, megsimíthattam és megragadhattam volna, és elkezdték volna. Először a kezünkkel.

Ahelyett csak megálltam, állva maradva beszéltem tovább arról, ami egyáltalán nem érdekelt, a naplómról, melyet elolvastam, mégis folytattam, és megpróbáltam odafigyelni rá, megérteni őt, mert annyira képtelen vagyok másokat megérteni, most is, biztos, hogy semmit sem értek, és egészen másként van, mint ahogy még halványan remélni szeretném. Mert nem bizonyosodhattam meg semmi felől, mert nem mozdultam, és csak mondogattuk ezt a sok feleslegeset, ami neki talán fontos lehetett (de ebből semmit sem értettem), és nekem akkor hiába az egész. Oda voltam ragasztva tökéletlenségem árbócához, és őrjöngve hallgattam saját sziréneimnek a hangját.

Kérdeztem tőle, nem értem, miért olyan fontos neki, hogy elolvassa, amit magamról írtam?

Magyarázta, hogy csak másból tud kiindulni, és másra van ehhez szüksége.

Nem értettem, minek kell ez neki, ez a más?

Ő azt mondta, hogy önmaga őt nem érdekli, vagy nem tud vele mit kezdeni. Valahogy így, mert képtelen vagyok igazán visszaemlékezni arra, amit pontosan mondott, holott nagyon fontos volt, és egyáltalán nem értettem.

Mert miért ne tudna kiindulni önmagából, gondoltam, és miért ne lenne az a legérdekesebb neki is? Mikor nekem az a legérdekesebb. Ő. Önmagam. A kettő egyszerre. Képtelen voltam megfogalmazni, mit is gondolok igazán. Azt ugyanis, hogy hát hadd foghassuk, öleljük végre át egymást, hadd élhessem át nemcsak a lényét, hanem a szép testét is, valamivel kisebb az enyémnél (tudja is), nyilván ezért tart a széke előtt kupacnyi könyvet, melyre a talpát helyezheti ülés közben, ha nem ér földet a lába.

Hogy mi a fenének nem rohanom le azt az édes, kurta – egyáltalán nem kurta, csak ő mondja – testét, mert úgymint minden ezen keresztül létezik, és ha végre megtörténnék, normálisan is lehetne végre beszélni. Legalábbis én.

De nem mozdultam. Csak egyre ingerültebb lettem és egyre határozottabban beszéltem. Tudtam is meg nem is, miért van ez. És zavart, hogy nem járkalhatok. Zavart, hogy zavarban vagyok, és nem tudok már vele úgy beszélni, ahogy Akillezzel vagy Káriszal. Mert Akillest nem kívánom, egy férfi, és ezért semmiféle kívánás nem zavar. Káriszt meg kívánhatom, és azért nem zavar. Akkor őt, valaki mást is, miért nem?

Arról, hogy Paula nő, hogy tudnék megfeledkezni?

„...nem érdekel. Te, a személyed, semmilyen konkrét személyes kapcsolatban nem vagy számomra ezzel itt abban a pillanatban, hogy dolgozni [aláhúzta] kezdek ezen az anyagon”, írta a füzetbe. Nem voltam képes kimondani, amit akkor ki kellett volna, hogy eldőljön, de egyszersmind egyszerűvé is váljék minden. Igenis érdekelje, mert csak ez az érdekes, és füttyülök az „anyagra” meg a „munkára”. Mégse mozdultam, hogy megbizonyosodjam, végül is mi a „helyzet”. Hogy végre vége legyen ennek a bizonytalanságnak, és vagy ráboruljak végre, és akkor úgy érezzem: rám szakad ez a csodálatos, fehér stukkós mennyezet,

vagy valami iszonyú lesz, mert erről szó se lehet, és megint én vagyok, akinek csak az kell, és aki ezért mindent mindig teljesen félreért – és ezt, ezt nem merem abban az állapotomban vállalni? Ezért nem merem végül megtenni a mozdatatot (szavakat nem találtam), holott néha úgy éreztem, még egy pillanat, és kinyúlik valamilyen alig tapintható gyengédség belőlem, hogy körülfonja és beleájuljunk valami hasonlíthatatlan édességbe.

De semmi, csak a tartózkodás, a fegyelem, az ingerültség meg a lelkiismeret-furdalás, mert hiszen semmiről sem tehet, és honnan is tudhatná, ha én sem adom semmiféle jelét. Miközben megkínzom a kemény hangommal és az értetlen mondataimmal, az ingerültségemmel, mely sehogy se találja a tárgyát, hiszen magam vagyok ez a tárgy, és hogy tudnám igazán gyűlölni önmagamat?

A jelenlétében aztán újra végigolvastam, amit a naplómról írt, hátha eszembe jut valami, és időt nyerve végül mégiscsak hozzásimulhatok. Ehelyett megint az áldatlan beszélgetés a művészetről, a filmről, és arról, hogy ő hogyan tud csak dolgozni, mert neki másnak az anyaga kell. – De hiszen Bergman is maga írja a forgatókönyveit – mondtam. – Nem szorul másra.

De a legjobban az érdekelt, vajon miattam vett-e olyan ruhát, azt a hosszú, puha omlású szövetet magára. Vagy olyasmért, aminek semmi köze hozzám? Csak végre el tudnám dönteni, miközben a határozatlanságom egyre elviselhetetlenebb.

Kezdetől fogva az volt az érzésem, hogy értelmesebb nálam, ezt meg is mondtam neki már a megismerkedésünk kezdetén. És ez nekem nagyon megfelelt. Rögtön éreztem, vigyáznom kell, mert mintha nyomban ingerült lett volna, mintha minden érzelmességtől ingerültté válnék. (Ha úgy látta jónak, nagyon ingerülten tudta megmondani a magáét.) Amikor először nálunk volt, és nézegette az új írógépet, és mellettem állva ráhajolt, én meg valamit mondtam, a hangomban lehetett valami kedvesség, ő meg hirtelen elfordult, és visszament az előbbi helyére, mint aki vagy megijedt, vagy viszolyog valamitől, és azóta sem tudom, mi a helyzet kettőnk között. Olyan lehettem, mint valami klón a természetesen fogant emberekhez képest.

– Én nem vagyok Bergman – mondta valami lányos komolysággal, de mintha ingerülten is.

Aztán mondtam, hogy semmiféle forgatókönyvet nem tudok írni, és nem tudom azt sem, mikorra lesz olyan a kéziratom, hogy kiadhatom a kezemből. Ő nyomban letolt, hogy nem kell semmiféle forgatókönyv, csak a kézirat.

És a vége felé, már reményt veszítve, még egyszer megpróbálkoztam, hogy másra tereljem a beszélgetést. Azt kérdeztem: – Neked volt szorongásos neurózisod? – Először azt mondta, „persze”, de olyan hangsúlytalanul, hogy vagy nem igaz, vagy csak általánosságban beszél, nem ugyanarra gondol, mert azt hiszi, hogy a rosszkedv, arról van szó. De aztán azt mondta, hogy ami nekem volt, azzal ugyan nem találkozott magában, mert nem voltak gyilkos kényszerképzetek, de helyette volt más, és Akillesznek is volt más. Ezeknek inkább depressziójuk szokott lenni, vagy valami melankóliájuk, ami engem nem érdekelt. De sehogy se tudtunk zöldágra vergődni, hiába mondtam, hogy nekem csak az a fontos, hogy szabaduljak meg ezektől a képzetektől, melyeket magam okoztam saját magamnak azzal, hogy nekiestem saját magamnak, és addig asszociáltam szaba-

don bármiféle gondolatra, amíg a bármiféle bekövetkezett, és egyelőre nem tudok tőle szabadulni. Azért is írtam meg erről mindent a naplómban, mert abban reménykedtem, hogy az okát is megtudhatom [pedig tudtam: én]. És nyilvánvalóan nem vagyok a végén.

Mire ő azt válaszolta, hogy akkor írhatom örökké, mert az okát csak örökké írva tudhatom meg. Ettől teljesen kielégítetlen és rosszkedvű lettem. Tomboltam belül, rögtön el is akartam menni, csak előbb beletömtem a számba néhány Kneckebrótot, mert éhes is voltam. És nagyon kétségbe ejtett, hogy ott van előttem, és még mindig nem lépek oda hozzá. Még mindig nem mondok neki semmi kedveset, csak a visszautasítástól rettegetem. Hogy megint kiderül: teljesen félreértettem mindent (hogy mégis lehetne vele), és képtelen vagyok valaki mást megérteni. Ettől a vereségtől félttem, mert pontosan tudtam, amit Paula korábban mondott, hogy csak saját magam érdekel, és ezért az a veszély fenyeget, hogy magamra maradok, és ettől a magánytól iszonyodom igazán, ezért nem mertem kenyértörésre vinni a dolgot vele.

A végén azt mondta valamire: – emberitiszem van. – Megható volt, szerettem volna és képtelen voltam megoldani. Szenvedhetett valamitől, végképp nem tudtam, mitől és már nem reméltem. Legalább valami jelét adná! De miért is adná, amikor éppen én vagyok az, aki semmi jelét nem adja, csak beszél. És hát ha egyáltalán nem... csak én.

Aztán egy pillanat, felálltam, behoztam a kabátomat, meg lenyeltem egy kegyeret, becsomagoltam a naplóm, elkértem még azt is, amit ő írt, elmentem. A legszívesebben a földhöz vertem volna magam.

Mennél jobban távolodtam, annál inkább szerettem volna visszamenni, mert lehet, hogy megbántottam, és ezt jóvá kell tennem, de képtelen voltam átlátni, mi is történt, főleg: mit érzett ő, mi az igazság? Megint nem értek semmit. Ő sem ért semmit? Vagy átlátott rajtam, és éppen azért viselkedett úgy?

Miért nem mertem mozdulni, odalépni hozzá, vallani, hogy kiderüljön: édes, csodálatos. Ki merete megakadályozni? Hol van? Hadd öljem meg. Hadd döfjem ki a szemét, csavarjam hátra a fejét, húzzam karóba, gyilkoljam meg a legválogatottabb kínzások között. Nem kaptam választ, csak ez a süket őszi idő meg az a kevés ember a fákkal szegélyezett, lejtős utcákon.

A szorongás akadályozta meg? Mit nem adnék, ha kioperáltathatnám magamból azt, ami megakadályozta, hogy a tetteim összhangban legyenek a vágyaimmal! De lehet, hogy éppen ezt az operációt nem szabad elvégezni, mert akkor meg vadállattá válnék? Sokkal korábban kellett volna a vadállatnak és a gyávának összerendeződnie bennem... Most legfeljebb hálát adhatok a szorongásomnak, hogy segítségével uralkodni tudok magamon, és nem gyilkolok. Közben sirathatom, hogy a paradicsom kapuit bezárták előttem az istenek.

Miféle történet ez? Miféle szerelem? Hol itt a vágy és a végzet egykori, csodálatos, egyszerű, átélhető egysége? Semmire se megyek Jászónnal és Médeiával – holott mindent tőlük tanultam.

Mentem hazafelé, azon a kettős fasorral szegélyezett hosszú úton, melynek szélén villamossínek vezetnek a városszéli erdőségbe, közepén a széles aszfaltút a városba tartó autókkal, távolabb a fasor mentén kertes házak, és harminc évvel azelőtt a várból kitörő németek rohantak itt végig, miközben a tetőkről az orosz

lövészek kaszálták őket. A homlokom mögött valami vörös, mámoros, izzó gyűlölettel töltött tenger, a vize ritmikusan emelkedik és süllyed. Tombolni. Elmenni valahová, Kurdisztánba, vállalni egy reménytelen feladatot, merényleteket elkövetni a mindenkori hatalom ellen, megveszekedett, dühöngő őrültként küzdeni egy pusztulásra ítélt ügyért. Itt soha többé ne lássanak. Főleg ő ne lásson soha már, így álljak bosszút rajta azért, amiért én vagyok a hibás.

Lassan egyre távolabb kerültem tőle, közelebb ahhoz az utcához, ahol lakunk, eltűntek a kertes házak, már emeletesek, a faszor is mögöttem maradt, csak az autók meg a benzingőz. A szomszédból éppen az örökké okoskodó, hülye Blúm és divatozó felesége, Mollí jöttek velem szembe, akikkel a kóp szmájlíngon kívül soha nem tudtam mit kezdeni.

Aztán a félelem, hogy otthon – a 47° 30' 26" és 19° 01' 27" földrajzi metszéspontján – sem fogok tudni uralkodni magamon, és Káriszt is megkínzom, mert árasztom magamból a gyötrelmet. Mennél távolabb kerültem Paulától, annál inkább szerettem volna visszarahanni, és csak azt mondani: – Ne haragudj! – Legalább ennyit, de talán lehetne több is, és végre kiderülne, hogy akart-e engem. Talán mégis jóvá lehetne tenni, átölelhetném és egyetértésével belé hatolhatnék, és feloldódhatnék végre.

Hazaérkezve, a középső szobában a gyerekek meg az összevissza heverő játékok, a mi szobánkban Kárisz fogadott nevetve. Leültem az ablak melletti fotelba, a két gyerek az ölembe mászott, és végig kellett olvasnom nekik az egyik Babartörténetet a Mikulásról. Kimerültség szakadt rám, a közepe felé már majdnem elaludtam, néha félálomban mondtam tovább a már majdnem kívülről ismert mondatokat, Kárisz egyszer fel is kelt a helyéről, hogy az arcomba nézhessen: alszom-e. Barátságos kék szeme kíváncsian pillantott belém, szőke haja középen hetykén felállt, szeplők legelészték az orrnyerge alatt. Aztán a fürdőszobába hurcolásztuk a gyerekeket, és egy óra múlva az ágyukban voltak, egy kupacban a középső szobában.

Írisz nyolcra érkezett. A beszélgetés, akár a lebegés. Miközben nyomasztott, ami Paulával történt. Mikor röviden elmondtam nekik, láttam az arcukon, hogy szörnyű lehettem, csak olyasmit csináltam, ami rossz volt. Attól kezdve, hogy nem telefonáltam a késésem miatt, folytatva azzal, ahogy a ruhájára kérdeztem, és azzal is, hogy nem mentem vissza.

Írisz elmesélte, hogy mindig jó volt, amikor vissza tudott menni. – Amikor elváltam Hektórtól, ott a Várban, és éreztem, hogy ilyen rosszul végződött köztünk az a találkozás, és akkor egy fél órát futottam vissza, hogy utolérjem. És akkor nem kellett mondani semmit, mert elég volt a tény...

– Ha eszembe jutott volna valami – mondtam. Ha ebből, amit mond, akkor ott Paulától elmenetben, csak egy hang az eszembe jutott volna... Hogy azt mondjam neki, megadva magam a szép, fekete szemű arcának, hogy nem tudok mit kezdeni magammal, hogy tehetetlen vagyok, mert annyira kívánom. Hogy ez a vallomás fontosabb nekem, mint az elutasítás, akkor biztos, hogy nyomban belekapaszzkodtam volna. De nem jutott az eszembe. Miért? Mi akadályozta meg, hogy magam legyek?

Ők ketten csak néztek rám, jóindulatúan. Talán a szorongásomra gondoltak, amely hónapok óta elszabadult bennem? Vagy szeretnek?

– Még nincs veszve semmi – mondta Írisz mosolyogva. Közben viszonylag nagy száján az érzéki, sötétvörös ajkak kedvesen széthúzódtak a fehér fogain, a mélyfekete szeme szinte villogni tud, ha éppen nem tölti el valami még feketébb sötétség. Rá mondta Akillesz, hogy ezt a tekintetet, ezt kellene tudni megírni. Akkor még nem írta meg a szép Helénát, ahogy négykézláb hátulról fölfelé kínálja magát, és meztelensége világított a padlón – persze, hogy meg kellett változtatnia a nevét (és az is lehet, hogy egyáltalán nem [csak] Íriszre gondolt, hanem egyszerre több más „kisasszonyra” is), mert – ugye – a szép irodalom nem lehet maga a valóság. És Akillesz ebben bizony soha nem ismert tréfát. Tisztelik is ezért az Égei- és Fekete-tenger egész nyugati és északnyugati partvidékén.

Aztán mindketten kimentek a konyhába, én meg végigdőltem az ágyon, és valami félálomba merültem, mint közvetlenül minden hazatérés után.

Mélynek tűnt az álom, mert mintha belezuhantam volna, mégsem volt igazi, mert Kárisz és Írisz beszélgetésének hangja a konyhából mégis elérte tudatomat, akárcsak a gyerekek egyre ritkuló neszezése a másik szobából. Úgy értek el az otthoni este, a külvilágom hangjai, ahogy az utóbbi hónapokban sokszor: egyszerre tudtam, hogy alszom (és tényleg alszom, a tagjaim mintha ólomból, és a gondolataim mintha nem lettek volna gondolatok, és mintha minden ugyanúgy irányíthatatlanná vált volna, kiszabadulva minden erő vagy hatalom alól, akárcsak az igazi alváskor), és egyszerre tudtam, hogy tudom, elérnek a külső hangok. Furcsa volt, és néha megérintett a teljes elmerülés, amely mint enyhet adó halk zsibbadás futott végig rajtam, de sohasem tudott eluralkodni, csak finoman visszaváltozott ebbe a különös, félig éber, félig alvó állapotba. Mintha állatok aludnának így, a lovak vagy a farkasok, állva vagy összegömbölyödve, de a legkisebb neszt is érzékelve, örökké ugrásra készen, hogy teljesen hiábavaló legyen őket álmukban meglepni, az éberségük akkor se lenne sokkal gyengébb.

Így telhetett el talán fél óra, mikor mintha egész csöppet jobban tudatára ébredtem volna annak, hogy most alszom, de mintha lassan ki is pihentem volna magam, és majd következik a felébredés, de azért vissza-visszazuhantam, nem a teljesen mély álomba, az igazi elalvás teljes öntudatvesztésébe, hanem ebbe a felemás állapotba. De maga a vissza-visszazuhanás olyasféle zuhanás volt, mint az igazi zuhanás, módszerbelileg és technikailag, hangulatilag és érzékileg teljesen olyan. A zuhanásnak ez a legteljesebb vége, melyet nem lehet soha megragadni, mert ekkor kezdődik el az igazi alvás, és pont ezt már nem élheti át figyelve az ember. Azt, hogy: most. Ebben a pillanatban aludtál el végleg. Régebben néha játszottam vele, hogy rajtakapom magam, kivárom és megállapítom, hol és mikor van az a pont, amikor végleg álomba merülök, mikor már nemcsak a kellemes zsibbadás van, hanem az öntudatlanság maga, amikor tehát kikapcsolódik végleg *valami*, az a *valami*, amiről nem tudom, énem melyik része, noha összefügg az akaratommal, csak éppen nem tudom, hogyan és belőle mi.

Ezt a rajtakapást régebben néha próbáltam, amikor még kutya bajom volt (vagy már ez is a jele volt, hogy a helyzet megváltozik?), de mostanában nem akarok ilyesmivel játszani, mert semmiféle kísérletezgetésre nem vállalkozom, olyan félelmetes volt, ami történt korábban.

Most is vissza-visszazuhantam, de most, ekkor, mintha valamivel sűrűbb egymásutánban, éberebb is lettem egy egész csöppet, és ezért a vissza-vissza-

zuhanás messzebről-magasabbról, szinte a teljesen tudatosból indult el minduntalan.

És ahogy ez történt, elő-előfordulgatott, és közben még be-beállt az alvó, de mégsem teljesen alvó állapot, elkezdett egy hang beszélni.

Tőlem teljesen külön, ugyanolyan függetlenül, mint amikor álomban álmodik az ember, és valamelyik álombeli alakja beszél, de most nem volt sehol semmiféle megtestesítés, képkialakulás, nem vett föl érzéki formát, mint ahogy az álmokban mindennek alakja, színe, eseménye szokott lenni, csupán beszélni kezdett egy tőlem teljesen különálló, külső forrásból származó vagy legalábbis nem az én ellenőrzésem alatt álló, nem általam irányított vagy akart hang. Nem olyan hang, mint amilyen hangokat gondolkodás, ábrándozás közben irányítok, mikor képzelt beszélgetéseket játszom le, vagy más, megelevenített személyekkel önmagamban vitatkozom. Ennek a hangnak a mondanivalóját ugyanúgy nem én határoztam meg, mint ahogy nem én határozom meg tudatosan akarva az igazi álombeli eseményeket sem. Ez a hang rajtam kívül létezett. Noha csak én hallhattam. Azért éreztem annyira, hogy rajtam kívül, mert ugyanakkor nem aludtam igazán, viszont a hang úgy és onnan beszélt, ahogy és ahonnan az igazi álomban szoktak a hangok beszélni.

Nyugodt, egyenletes, önmagában biztos hang volt, mintha olyasvalakié lenne, aki mindenről tud, és mindennek az okát nagyon is jól ismeri, azokat az okokat, amikért mindezek a hónapok úgy zajlottak le, ahogy megtörténtek. Az a világ, amelyből származott, nem én lehettem, abban a világban sohasem voltam. És attól teljesen függetlenül, amit ez a hang közölt velem, volt benne valami, amin keresztül megéreztem valamit ebből a világból. Ez a világ idegen volt és szenttelen. Majdnem kegyetlen.

Nyilván mindent lehet hasonlítani valamihez, és ha hasonlót keresnek, hát magabiztos hang volt, mint például Balla Lászlóé a lipótmezei kórház rendelőjében. Miután ellátta azt a minden ok nélkül zokogó beteget, akit a folyosóról hoztak be hozzá, Balla ráért velem beszélgetni [ellátni], és annak alapján, amit elmondtam neki a tüneteimről, határozottan és nyugodtan elmagyarázta nekem, hogy miről is van szó, és tudja, hogy mindettől nem fogok megőrlülni. – Csak éppen kinyílt egy ajtó, és ezúttal magadnak kell megtanulnod újra becsukni – mondta. Utána hónapokig rettegtem ettől a mondatától is, nem csak önmagamtól. Hogy csak én csukhatok be valamit? Hogy minden csak rajtam múlik? A „csak” volt maga a rettenet. Hogy senki sem segíthet önnön magamon kívül.

De ha történetesen nem Balla Lászlóhoz fordultam volna, akkor kinek a hangja lehetne? Rajka Tiborra mindenesetre nem emlékeztetett, akit először kerestem föl, de ő nem vállalt, és ez ennyiben is maradt. És ahogy később Gerő Zsuzsa mondta mindezt tőlem hallva: – Ennyire nem volt bizalma az apjában? – Hogy nem tudtam egyetlen pszichológusban se igazán megbízni? Magamat feltétel nélkül átadni?

Pedig ők mind orvosok, s mint az közismert, fel tudják támasztani a halottakat. Csak nekem kell magamnak magamat.

Erre a hangra most hirtelenjében senkit sem találok, bár mintha sejteném, hogy ismerek még néhány ehhez hasonló, nyugodt, kiegyensúlyozott, a dolgot tudó, tárgyilagos hangot.

És ez a hang valami ilyesmit mondott: – El tudtam-e magam már teljesen engedni? Igen? Mert ha igen, az jó jel lett volna, ez az elengedés a gyógyulás jele lenne. De lehet, hogy nem engedtem volna még el magam? Mégse következett még be az elengedés? – kérdezte tovább a nyugodt és tárgyilagos hang. És megint ismétlődött – mintha ismétlődött volna az első fele. És ahogy ez a hang csengett, és minden szavát értettem, ennek a tőlem független forrásnak mintegy a hatása alatt, ellenőrizve, valóban sikerült-e, megpróbáltam magam valóban elengedni, hogy megoldjam ezt a különös elmerülést a teljes álomba, ahová olyan jó elmerülni, amikor az ember fáradt és aludni akar.

És akkor.

És akkor, amikor ez mintha éppen sikerült volna.

És akkor, abban a pillanatban, amikor ez elkezdődött lezajlani, és éppen, hogy éreztem, most merülök, na most merülök, na ebben a pillanatban merülök, na éppen ebben a másodperc töredék részében (és megtudhatom, milyen az a pillanat, a *valami* tökéletes elvesztésének pillanatai) –

Mintha valami hatalmas rándulás.

Mintha többszörös, megismétlődő, a dobhártyámat meglendítő, a testem egészén végigfutó rándulás. Kapott el. A dobhártyám furcsán pattant, annyiszor, ahányszor ez a rándulás rohamszerűen végigfutott. Olyasfélélt csinált a dobhártya, mint amikor úgy érezzük, eldugult a fülünk, ez öntudatlanul ásításra készítet, pontosabban nem ásítunk, csak az állkapcsunkkal lefelé ásításhoz hasonló mozdulatot végzünk, ezáltal megnyitunk valamit a hallójáratban, ettől mintha megtisztulna a fül, kinyílik a belseje, jobban hallunk vagy legalábbis azt hisszük, pedig előzőleg is jól hallottunk. Vagy amikor a teljes teret betöltően csattanó ágyúlövés eldördülésének detonációja előtt nyitva kell tartanunk a szánkat, hogy kiegyenlítődjenek a külső és a belső nyomás.

És anélkül, hogy időt hagyott volna, az általam ellenőrizhetetlen hang megszólalt, de már csak egyetlen szót mondott, egyetlen kijelentést, mely, ha különben elhangzik, éberem és a tudatom által szabályozva, nem jelent többet, mint ezer másik szó, de itt távolról jött, tőlem függetlenül. Váratlanul. Ezért jelentősége volt. És ez a szó így hangzott:

– Gyáva.

És mögötte mintha a tárgytalanság mindent elárasztó közönye akart volna feltárulkozni: de csak a sejtelme.

És mintha emlékeztem volna arra, amit Balla László mondott: hogy nyugodtan ellenállhatok neki, ha megrohan a kényszeres rettegés, holott semmi, de semmi tudatos nem volt ebben az emlékezésben, mégis, ez az emlék vezérelte az akaratom, hogy nem akarom. Ott az ágyon, a hátamon fekve, akarva szembezálltam, akarva elfojtottam, akarva visszaszorítottam az egészszet, és aztán vége volt, és teljesen fölébredtem, és már csak emlékeztem.

Pontosan emlékeztem még rá, mint amikor az álomból ébredés pillanatában még pontosan emlékszik az ember az álom képeire, hogy tehát tudtam a hangról. Mintha a hang maga is mondta volna, hogy ő, ez a hang, vagy az a forrás, ahonnan származik, az a forrás pontosan tudja, hogy mi az ok, mik az összetevői, mi a magyarázata mindannak, ami velem történik, és a szorongásomat kiváltotta. És ha kapcsolatot tudnék találni vele, ha szóra bírhatnám – mint olyas-

valakit, akit sohasem lehet szóra bírni, mert annyira szemérmes és annyira tartózkodó, annyira mélységes mélybe rejtett – akkor minden további nélkül én is megtudnám, és minden megoldódnék. Mert ha tudom az okot, az igazi és pontos okot, szorongásom megfogalmazható okát, akkor már tudom, hogy mit kell tennem, hogy végleg feloldódjék és eltűnjék a múltban.

És felébredve arra is emlékeztem, hogy Hektór is azt mondta, ne foglalkozzam ilyesmivel, és Balla László is mondta ezt. Mint akinek üldözési mániája lenne, ha ezzel foglalkoznék, pedig egyáltalán nem biztos, hogy elítélnének, amiért ennyire figyelek, ennyire foglalkozom ezzel a dologgal, noha nem tudok megszabadulni a gondolattól, hogy nem értenének egyet a viselkedésemmel és a tőle elválaszthatatlan gondolataimmal.

Miért rontana rajtam a tudás?

Aztán még feküdtem az ágyon, bejött Írisz, megállt előttem, búcsúzni akart, kinyújtottam a kezem, a bordó pulóverére, a hasára csúsztattam, a szép, nyúlánk testére, markoltam, és nem tudom, miféle hangokat adtam ki magamból, de jó volt és édestestű, és a másik kezemmel a saját lábam közé nyúltam, és Írisz elnevette magát. – Milyen kurva vagy – mondta, és amikor lehajolt hozzám, és átöleltem, ugyanolyan résnyire húzódott össze a szeme, mint szombaton. Az éjsötét, a koromfekete. De nem akart nálunk aludni, mert nagyon messze estünk a munkahelyétől, ahová másnap reggel mennie kellett, és ezért elment. Kárisz kikísérte, aztán visszajött és mellém bújott, a szeplői átáradtak rám, szép, két oldalt egész picit ferdén lefelé tartó sátor szeme belém égett, pillanatokon belül erősen ellenem tartott, a hasa, a markom, a csípőhajlata és a mell, és sokáig őt szerettem, ő meg engem, és elélezve, az elkent nyálkáinkban elaludtunk. Megint véget ért egy céltalan bolyongás.

„Visszatért hozzám az emlékezet”

részletek

Járás

Anyám felül az ágyban. Ez ennél bonyolultabb. Felhúzza a felsőtestét, de nem tudja, mit csináljon a lábával, hogyan vigye le a súlypontját. Oldalra fordulva elakad a levegőben. Ülő helyzetbe húzom. Elérekom a járókeretet. Belekapaszkodik, topog, ahogy apám begyakoroltatta velem, hogy beinduljanak az izmok, majd többször is lendületet vesz. Végül feláll, nem is nagyon húzza magát, de a keret fontos, kiegyensúlyozza. Többnyire csak tartom a hóna alatt, ritkán kell emelni. Mikor áll, a kezét a helyére teszem, fent a keret két oldalán a gumival borított részen, ott a kapaszkodó, azt kell fogni. Anyám elindul. Emeli a keretet, lerakja maga elé, emeli a bal lábát, csúsztatja a jobbat. A lábfeje kicsit kifelé áll, egyszerre merev és erőtlen. A keret csattog, a papucs súrlódik. Megy a szőnyegpadlón. A küszöbnél összpontosít. Aztán a kövön – a szőnyegpadló bolyhai után a kő csúszósabb, a keret máshogy kopog. Újabb küszöb, laminált padló, ez tapadósabb, megint küszöb, megint laminált. Vonulás az ágytól a konyháig, majd a pult mellett az étkezőasztalig. Az asztalnál a törülközővel letakart szék az övé, az ajtóval és a pulttal szemben, hogy mindent beláthasson. Itt eszik, kártyázik, számos kirakósozik, beszél.

Anyám minden mozdulata idézőjelben van. „Lépked”. Csak ezért gondolok arra, hogyan járnak az emberek általában, az „egészségesek”, akiknek a mozgásora szinte reflexszerű, és minden izmuk teszi a dolgát. Helyváltoztatásuk mellékesen történik, még akkor is, ha bizonyos mozdulatokra valamiért külön kell figyelniük; járásuk nem-cselekvő cselekvés a kezdő- és végpont között. Olyan kevésbé tudatos, hogy csináltsága nem szembetűnő. Legfeljebb az látszik, hogy a mozgásnak stílusa van, a testnek mint kompozíciónak megvan a maga áramlása, vagy épp a sajátos darabossága. Anyámnak olykor a megmaradt összpontosítási képességét kell használnia, hogy a következő mozdulatot végre tudja hajtani. Van, ami reflexből működik. Van, amit kitalál, megold, összetákolja a mozdulatot. A test áramlása a-ból b-be fázisokra esik, mindegyik egy performansz.

Anyám megáll a széke mellett, aztán száznyolcvan fokban körbefordul, hátal a székeknek, és ráereszkedik. Ez nem ilyen egyszerű. Aki kíséri, először megállítja a széknél, segít lassan körbeforogni a kerettel, berakja mögé a széket, segít ráereszkedni – pontosabban fogja, amikor ráejti magát –, és betolja az asztalhoz.

Felállásnál kifordítja a széket, segít felállni és elindulni. Másfél óránként menni kell pisilni.

A kísézőnek a járókeret előtt kell haladnia. Vigyázni kell, hogy anyám ne akarjon túl nagyot lépni. Vagy segíteni kell emelni a keretet – vagy csak figyelni. Minden lépést vele együtt kell megtenni.

Nehezen szánom rá magam, de indulunk, eltelt másfél óra. Anyám szabja meg a tempót, a ritmust, hozzá idomulok, együtt mozgok vele, és külön. Lassú vonulás, csattogva és csúsztatva. Én háttal előre, anyám felé fordulva megyek. Sokáig tart, valamivel ki kell tölteni az időt. Énekelni szoktam például, mintha vidám kiránduláson lennénk, próbálom elterelni a figyelmünket arról, hogy mindketten csapdába estünk. A já idú, ságájú po Moszkvé, én pedig megyek, lépkedek, járkálok, sétálgatok Moszkvában, énekelte az 1964-es filmben (*Já ságájú po Moszkvé*, magyarul *Moszkvai séta*) az akkor tizennyolc éves Nyikita Mihalkov. A kevés olyan szovjet film egyike azokból az időkől, ami nem arról szól, hogy mit kell csinálni, hanem mindenféle örömteli apróságról. A címadó slágerét éneklek átköltve, a já idú, ságájú po kovjóré, i já v tualét projtyi szmágú, megyek, lépkedek a szőnyegen, és el tudok menni a vécéig, száljonij tyihij okeán i tundru, i tájgú – já projdú! Átvágok a sós Csendes-óceánon, a tundrán és a tajgán!

Mintha először csinálná, anyám végigdolgozza az utat. Néha nagyon elfárad, nem a távolság, hanem a feszültség miatt, a vonulásban, az elnyúló színpadon a nappali, az étkező és a véce között. Máskülönből ő is énekelne. Húszéves volt, amikor bemutatták a filmet, volt egy idősebb moszkvai szeretője. Az utolsó versszakból elénekelné, amire emlékszik – a végét mindenképpen: i vszpomnyjú o Moszkvé, és eszembe jut Moszkva, és tudnánk, ki jut az eszébe ilyenkor.

Nincs teljesen igazam – imperatívusz nem került bele a Mihalkov által énekelte filmslágerbe, de tiltás igen: a Művészeti Tanács az eredeti változatban emigrálásra utaló szövegrészt fedezett fel. „Hajóm felett fehér vitorlát bontok, de még nem tudom, hol.” Ebből lett a végső szövegváltozatban „még nem tudom, kivel”.

Bár az is lehet, hogy egy kétsoros szavalkó útközben, amit erre az alkalomra találtam ki: Nozski podnyimájém / i médlénno ságájém! Emelgetjük a lábacska-inkat, és lassan lépegetünk. Ezt akkor is ismételve, amikor anyám üldöz, csattogva, hogy utolérjen és megöljön.

A vécenél meg kell állítani, segíteni befordulni, szólni, hogy kapaszkodjon, segíteni leülni. Ha végzett, segíteni felállni, kifordulni, kimenni. Ha a tévéhez megy, akkor a másik irányba kell kifordítani a széket az étkezőasztalnál. Arrefelé is van két küszöb. A verandára jó időben jár ki, ehhez egy nagy küszöbön kell túljutni. A küszöb előtt anyám toporog, emelgeti a lábát, nekikészül. A keretet óvatosan kell átemelni. A teraszon lehet járkálni, majd a szokásos technikával leülni a kinti asztalhoz, és nézni, ahogy apám kertészkedik. A kerthez három lépcsőfok vezet le, ezeken anyám már nem tud lemenni. Kinyitjuk az összecsukható kerekesszéket, és lassan leeresztjük a kis rámpán. Az udvaron apám körbe-
tolja, megmutatja neki, mit ültetett, mi fog teremni, virágozni.

Anyám előtt megyek. Anyám meg akar ütni a járókerettel. Előrelendíti, szinte fél méterrel maga elé. Felfogom a kezemmel, hogy ne üssön akkorát, és hogy anyám ne essen előre a lendülettől. Néha a vas eléri a sípcsontomat. Megölek,

kiabálja anyám. Já tyébjá ubjú. Azt hiszem, azt is akarja mondani, hogy bjú, üt-lek, de az impulzus így tolu ki belőle. Elfáradok.

Anyám Baba Jaga, felpattan járókeretére, és azon, a tüzet hányó táltoson vág-tat utánam. Én, szegény leány, egy törölközőt hajítok magam mögé. A laminált konyhapadlón a törölköző hőmpölygő, széles folyóvá változik. A táltos kiissza a folyót és vágat tovább. Én, az árva, ekkor egy fésűt dobok magam mögé, ami sűrű és sötét erdővé változik. De Baba Jaga egy mozdulattal félresöpri a fákat, és már szinte utolér. Ekkor kitepek egy hajszálat hosszú, aranyló fonatomból és rádobom a küszöbre. Az erre hatalmas hegygé változik. Megtorpan a táltos, mér-gesen fúj, nagy nehezen átvergődik a csúcson, anyámat közben többször is leve-ti. Rohanok tovább, anyám stratégiát vált, dibukká változik, süvöltő lidércként száll mögöttem, szórja az átkait, bele akar fészkelődni a lelkembe. Elérjük a szo-báját, az R-betűvel jelzett ajtót (R mint Raiszáé), újabb küszöb következik, nem túl magas, de itt az előtér kövéről a szőnyegpadlóra kell átlépni, nem könnyű. Kinyitom az ajtót, anyám haragosan megteszi a nagy lépést, megy tovább a szo-ba túlsó végén nyíló fürdő felé, egyre gonoszabb. Mert a megaláztatása felé ha-lad, gondolom magamban – akármilyen jól csináljuk a vécztetést, akármilyen gördülékenyen, ez a legnehezebb és legmegalázóbb folyamat, amiben részt kell vennie. Anyám elcsigázottan, büszkén és zordan megérkezik.

2022. január. 17.

Naplónk háború idején 2022 februárjától március közepéig

Mindig jön valami új, amikor valami régi elmúlik: a köpködés elmúlt, helyette anyám a jobb kezének minden ujját végignyalogatja. Nemcsak evés után, hanem bármikor, amikor magára marad. A magára maradás percei azok, amikor a rejtélyes szokások megnyilvánulnak. Arra gondolok, hogy ez a nyalogatás is el fog majd múlni, jön helyette más. Talán abban is lesz nyál, valami, ami a szájjal kapcsolatos. A száj és az ujjak, neki ilyen harci eszközei maradtak. Persze az ujját szopó kisgyerekekre is gondolok, talán ez annak a témának a variációja, felnőttesítve. Anyám elegánsan csinálja, mintha egy drága vacsorán kézzel evett volna valami finomat, egyenesen feltartja az ujjait a levegőbe, és nagy odafigyeléssel tisztítja végig őket. Ennek megvan a maga hangja, ha épp elfordulok, akkor is meghallom, kiélesedett a hallásom a rejtélyes szokásokra. Anyám nem tud róla, hogy ezt csinálná, így azt sem tudja, miért csinálja. Mint minden rejtélyes szokást, ezt is nehéz elviselni, veszélyesnek is érzem, mert mindenbe belenyúl, ki tudja, mi kerül így a szájába, gondolom magamban. Ez persze csak egy elviselhető mértékű undor szofisztikáltabb megfogalmazása.

Minden elmúlik, és nem jön mindig a helyére más – anyám megtanulta, hogy hol kell megfogni a járókeretet. Megjegyezte. Bár tudom, hogy a demensek képesek tanulni, újratanulni, újralsajátítani szokásokat, ez mindig meglep. Belát-hatatlanul hullámszik a betegség. Egyszerre romlik, javul és stagnál.

Éjjel felébredtem, négy körül, szerettem volna visszaaludni, de nem sikerült. Egy rendes ember egyből felkelne, hogy pisilni vigye, gondoltam magamban.

Ha anyám végigalussza vécéztetés nélkül az éjszakát, akkor előfordulhat, hogy reggel felé órákat tölt vizeletben feküdve, nekem pedig le kell cserélnem a teljes ágyneműt. Rávettem magamat, jó volt, mert időben kaptam el a vizelések ritmusát, csak pelenkabugyit kellett cserélni, ugyanígy reggel is. Ezek az én győzelmeim, elkapni a ritmust. Ezért reggel ráérősen keltettem. A járkálásomra kinyitotta a szemét, megkérdezte, hogy reggel van-e már. Kitakartam, még a zoknija se csúszott le. Semmivel se kellett sietni. Anyám lába a zoknin keresztül meleg volt, alvás-meleg, nekem pedig jó kedvem volt, úgyhogy megmasszíroztam. Átmozgattam a bokáját, a befelé fordult lábujjait, megdörzsöltem a megmerevedett szöveteket. Eszembe jutott, mert olyan kicsi a lába, és ő is olyan kicsin feküdt ott, hogy talán a hiányzó gyereke lábát masszírozom így. Ez csak egy töredékpillanat volt, töredékgondolat, anyám elkezdett beszélni, a megjegyzett, rögzített történeteiből kezdett mesélni. Neki ez a legfontosabb, gondoltam, hogy emlékezzen valamire, és elmondja, amire emlékszik. Milliomodjára is ugyanazt, de mindegy. Igen, ő nem gyerek, gondoltam, és ez így rendben van.

Úgy írom ezt, hogy előtte és utána megnézem, kitört-e már a háború. Anyámnak nem mondom el, pedig fontos lenne neki, hiszen Oroszország és Ukrajna van benne, és talán eszébe jutna, hogy akkor mi is benne lehetünk – hiszen ő háborúban született. Nem akarom elmondani neki, mert kímélem, bár meg kell értenem, miért. Talán mert ő nem rendelkezik a tagadás mechanizmusával, a távolítás eszköztárával, amivel ezt az iszonyatos kínt és fenyegetést eltoljuk magunktól. De ha kitör a háború, meg kell majd mondani neki, a háborúban születettnek. Putyint rühelli, ez a pontos szó arra a reflexre, amivel a betegségében is érzi a rosszat. A koronavírus elmondtuk, megértette. Anyám emlékezetes mondatára gondolok: ez a járvány rosszabb, mint a háború. A távolítás eszköztára és a tagadás mechanizmusai nélkül el tudja borítani az együttérzés a világgal, nem kisebb egységekre gondol ő ilyenkor. Ne tudja az életidejében összehasonlítani a kettőt, hogy melyik a rosszabb, ezt kívánom neki. Engem pedig elfog a jeges irtózat, hogy a pacifizmus, a béke akarása mégsem természetes, mint a levegő.

2022. február 19.

A háború első napjától kezdődően – február 21-ét így tartom számon –, attól fogva, hogy Oroszország „elismerte a szakadár köztársaságokat”, felértékelődött bennem anyám élethosszig tartó közönye a háború iránt. Ő, a háborúban született, ezzel éppen a saját történetéről, az eltűnt apjáról nem vett tudomást – de ez volt talán az ellenállás egyetlen hiteles módja abban a közegben, ahol a háború végeztével is minden a háborúról szólt. És más módon, de változatlanul, továbbra is minden a háborúról szól. El kellett tekinteni tőle – élni. Most értettem meg, hogy nem az ő személyes létfeledtsége volt ez. Haragudtam rá ezért. Február 21-e óta kerülöm a háborús dalokat az esti éneklésben. Pedig máshogy szólnak itt nálunk – de elképzelem, ahogy felharsantak és harsognak, és undorodom tőlük.

2022. február 23.

Már nem lehetett tovább halogatni, ma reggel elmondtam anyámnak. Oroszország megtámadta Ukrajnát. Putyin bevonult Ukrajnába. Bángyiti, huligáni, kiabálta. Putyin – gád! Gazember.

Régi harcostársaival együtt pacifista kiáltványt szövegeznek. Így kezdődik: *Mi, demensek, akik a magunk módján jól emlékszünk a háborúra...*

2017 nyarán a szülővárosomban, a hadiflotta szokásos nyári parádéján. Minden évben nagyobb és nagyobb hadihajót állítanak ki, a tömeg ünnepel a Néva-parton. Matrózok kezét rázzák boldog családok. Nem hagyták, hogy az ország bármikor is a béke nyelvét beszélje, erőszakkal a háború beszédére szoktatták.

2022. február 24.

Anyám betegsége óta – mióta az ő nyelvvesztése közel jött hozzám, és mivel az ő nyelvvesztése az enyém is lesz, mert az anya-nyelvem, az orosz, őbelé van helyezve, őnála van, ő beszél, és én csak hozzászólok, az általam használt szavakkal és a szögletes magyar akcentussal – sokat méregetem egymáshoz a nyelveimet. Az érzelmekkel teli orosz, az anya-testűt, amit alig beszélek valójában, és az ügyesen használt magyart, amit jól beszélek – bár nem hallom, nem érzem, hogyan szól a magyarom, az én végső soron első nyelvem. Hogy hogyan hallom anyámon keresztül az orosz, leírni se tudom, nincsenek olyan szavaim, olyan érzékenyek a kicsiségre, érzésekre és humorra. Olyan hatalmasan szenvedélyes kicsinyítő képzők – mit mondjak? Kik beszélnek úgy, ahogy ezt az orosz hallom és képzem? Szovjet-orosz zsidó viccekre gondolok, például, a viccbeli Rabinovicsokra, a kicsi zsidókra, nem nagy lakásokban, hanem kis boltokban – de ha őket hallanám, nem is érteném, mit mondanak. Ennek a képzelt oroszoknak van egy képzelt leningrádi pergése is, kiművelt és lezser egyszerre. Semmit se tudok róla, mindent képzelek. Mit helyeztem még bele ebbe a képzelt nyelvbe, amit nem is beszélek, csak hallok? Hogy ezért féljek, ha kihal. És ma, február 25-én meghallgattam a rögzített párbeszédet a Kígyó-sziget ukrán védői és az orosz támadók között. Mind ugyanazt a nyelvet beszélnek. Megdermesztett a rémület, amikor meghallottam az orosz tisztet, elegáns, pergő mondatait, a számomra ismerős kiejtést és lejtést. Az unokatestvérem, Makszim hangján beszélt. Minden szavát értettem. Orosz hadihajó vagyok, mondta kezdetben nyugodtan, majd egyre hangosabban, egyre türelmetlenebbül és fenyegetőbbben. Vétel, mondja a végén. Dialógusban vannak. Az ukrán határőrök röviden tanácskoznak, gyorsan egyeztetnek, köztük van egy nő is. Akkor ennyi – legyen az is, hogy a faszba? Mindenesetre legyen, mondja a nő. Íme a vicc, a halálos, szenvedélyes. Apróság. Ugyanazon a nyelven, ugyanolyan lendülettel, ugyanolyan eleganciával válaszolja az ukrán határőr – orosz hadihajó, húzz a faszba. Autoritás nélkül mondja, tárgyilagos hetykeséggel, úgy, mint képzelt anyanyelvemen: a ná huj egy szó, a hangsúly az első szótagon van. Dagályosságával, lejtésével, szívszorító ismerősségével és sok évtizedes történetével az orosz hadinyelv, a háború és szerelem, a háborús szerelem és szerelmes háború nyelve húz a faszba. A másik nyelv, a válaszé, ez is az enyém, de még gyorsan el kellene sajátítanom.

2022. február 25.

A menekülő anyák tekintetében mintha lenne valami közös, a visszatartott-kontrollált kétségbeesés – mint aki éppen most hagyta abba a sírást, és könny-mázás a szeme örökre. És valóban épp most hagyták abba a sírást. Könnyhártya fedi a szemüket, ha bele merek nézni, látom, a pupilla színe elmélyül, határai elmosódnak. Ahogy megyünk előre a háborúban, egyre gyűlik a könnyhártya fala mögött mindaz, amit elképzelhetetlen erővel tartanak vissza.

2022. március 9.

Szülővárosom végtelen távolságba került a fizikai-politikai térben, és közben találkozásokba és helyzetekbe költözött. Szülővárosom azzá vált, ami mindig is volt, aminek lennie kellett, nyelv és találkozás másokkal. Mikor az Ukrajnából menekülőket megkérdezik, honnan tudok így oroszul – ilyen zavarba ejtően egyszerre ismerős módon, és mégis irtó hibásan, akcentusosan –, akkor azt mondom: máamá lényingrádká. Ebben minden benne van, amit érdemes tudni, a közös történetünk és az elköteleződés. Hálás vagyok minden mondatért, amit meghallgatnak és megválaszolnak, a kapcsolódásért, amit megengednek. Létesülök ezekben a találkozásokban; szülővárosom, ami valaha ott volt a térképen, szovjet-orosz város volt egykor, most más alapon épül, szóról szóra, mondatról mondatra. Így épül a másik is, amiben felnőttem, Budapest, a tégláit kézről kézre adják egymásnak azok, akik most a menekülőket segítik minden elérhető eszközzel. A háború határain túl átcsap rajtunk a nők és gyerekek áradata, mi pedig a közősen valahogy megértett mondatokban találkozunk.

2022. március 14.

Faun

Él egy faun a Wesselényi utcában.
A negyedik emeletre bújt, följebb is
ment volna, de itt nincsenek tízemeletes
panelek. A padlás nem az ő helye,
civilizált, igényes faun ő, és pincébe
vagy a földszintre sem akart költözni,
bár a lányok egyszerűbben jutnának
be hozzá. Nem sok lány jön már.
Ez egy magányos faun. Várja a rég
eltűnt hercegnőt, hogy három próba
elé állítsa, kiderítvén, ő-e az valóban.

Mondhatni, sínylődik a faun
a körfolyosós ház legfelső emeletén,
nyugdíjas nők és agglegények közt,
akik váltakozva esnek letargiába
és bizsergető pletykázásba, elkövetők
és áldozatok. Megvolt a háznak a maga
izgalma, de a faun beleunt már.

Egyedül a családok érdeklík, az egyre
népesebbek, ahol a legnagyobb lány
és az anya egyszerre esik teherbe. A faun
kíváncsian les lefelé, az egyik gyerekben
újjászületik-e a hercegnő. Akkor is
szereti a gyerekeket, ha csak gyerekek,
nem hercegnők, akkor is, ha gyorsan
elhúznak, fekete fogcsonkokkal nevetnek,
udvariatlanok, sőt, pofátlanok, buták
és lusták, a faun gyönyörködik bennük,
csak bennük bízik.

A ház népe nem szereti azt a három egyre
népesedő családot, az elsőt, a másodikon
és a földszinten lakókat, el sem férnek már,
legfeljebb két szobában élnek, de inkább egyben.
Csak a faun örül a nagy hasaknak. Néha titkon

rákacsint a férfiakra, és sajnálja, amikor egy nagyobb gyerek elköltözik, bár gyakran visszajár.

Egy csak a baj, hogy az utált családok nem tudnak a faun szeretetéről. A faun ki se mozdul, az ajtót ki se nyitja, az ablakon ki se néz. Mégis ott van minden emeleten, mindent tud és mindent érez, a gyerekek hol természetes finom illatát, hol szaros bűzét, az alkoholt, az áporodott cigarettát, az odaégetett krumplis tésztát. Érti a csipsz maró sóját a nyelvén, érti a hiányt a lakókban, a veszekedés keserűségét, és reménykedik, hogy a lakók is érzik az ő szeretetét, a semmiben meg nem nyilvánuló gondoskodását. Nem érzik. Tudja. Mégis.

Mert Ariadnének bújniia kell, amíg él

Burger King, Ariadnének de zajos a te léted, még ha a lány magasan tud funkcionálni is, úgy van: hogy nem más a zajösszhangzat, mint gyilkos erőszak, ám Ariadné még magasabbra akarna kerülni.

Fel, magasabbra, a Rózsák téri torony magasába, fel, magasabbra, a ronda Magyar Színház magasába, fel, magasabbra, a Kékes ijesztegető magasába, még inkább oda, merre a többiek élnek, az épek.

Így Ariadné asszimilálódással igyekszik úgynevezett autizmusa tényét rejtteni jól el, vállal ezért tömeget, lármát, zajokat, ha segíthet, hogy az övé legyen az, mire mind vágyunk, te is, én is.

Ám ha belátná azt, hogy igyekvés nélkül is jó ő, most nem kéne szaladnia, rúgnia székeket is fel, által a nagy fotocellás ajtón futnia, szégyen, jó étvágygal evők és biztonságis előtt is.

Kint a hideg, fényes és végre néptelen utcán elbujdosni odút kereső vadként leseget szét,

*otthona túl távol van, nincs aki, nincs, ki segítsen,
vagy hát lenne, de nem jut eszébe a rémületében.*

*Mítoszok álmodozó szavait, ha, ki olvasol, érted,
láthatod, Erzsébetváros koszos útjain így jár
szép Ariadné, tartva szakadt fonalát a kezében,
látni az enyhén összezavart arcán a kis égpiért.*

HANGAY NIKOLETT

Sylvia Plath nem hagy aludni

*a vallomásos költészet legnagyobb alakjai
szinte mind öngyilkosok lettek
ezt egy Sylvia Plathról szóló tanulmányban olvastam
vagy én találtam ki az
ébredés határán megakadva valamelyik
zavarosszürke reggelen
a tetőablak ferde üvegén
órák óta kopogott az eső.
álmban egy betegség miatt alig
néhány évem maradt élni
és csak később kezdtem el
szorongani amiért ettől megkönnyebbültem
a húgomnak már persze
úgy meséltem hogy rémálom volt.*

*egy ideje 50 helyett
100 mg zolofotot vettem be egy nap és kezdett
nehézkessé válni az érzelmek kimutatása
óvatosan kellett bánnom a szavakkal
a vicceimet így sem értette senki rajtam kívül.
idegesített hogy az életem
egyre inkább irodalomtörténeti klisékre hasonlít*

*főleg mivel hónapok óta
egy instagram-posztot sem sikerült összehoznom
elég öncélú lenne úgy meghalni
hogy még a saját barátaim is
alig emlékeznek rám.
mi értelme a szenvedésnek ha senki nem ír róla.*

*az a nap is eltelt pont mint a többi
semmi fontos nem történt
a novemberi ködben minden egyformának látszott
úgy állt el az eső hogy észre se vettem.*

*a tanulmány szerint a vallomásos költészet fő témája
a privát történet kényszeres ismétlésének pszichológiai folyamata.
talán könnyebb másoknak magyarázkodni
mint elfogadni hogy a fájdalom is lehet céltalan
ezt már csak én tettem hozzá gondolatban
valahol messze felettem a ferde üvegen
kopogni kezdett az eső.
a gyógyszeres doboz kiürült
az álmat elfelejtettem
és a tanulmánykötetet is visszavettem azóta a könyvtárba
de ha Sylvia Plath hajnalonként eszembe jut
még mindig nem tudok elaludni.*

Lupanar

Király Kinga Júliának

A Via Forcelláról nyíló kis utcában, a központban, Centro Storico, egy egérszürke falú ház aljában találtunk rá: Lupanar. Kis kávézó a mosott ruhás égbolt alatt, Caffé Bar. Este volt, mikor beléptünk, én már csak ristrettót kértem, te maradtál az espressónál. Manolótól, a fiatal fiútól Napoli-mezben, tudtuk meg néhány vino della casa után, mondta és mutogatta, hogy a lupanar az ókorban a bordély. Te sokáig azt hitted, merthogy Triesztben ismertél már egy ilyen nevű kocsmát, azt jelenti, menedék. Aztán feszültté váltál, mikor Manolo folytatta, hogy non si tratta solo del cazzo, és itt Manolo már nemcsak énekelt, de szinte köpte magából a szavakat, két kézzel rajzolt köröket a levegőbe, úgy mutatta, non solo fottere, hogy értem-e, ugye megértem, hogy ez milyen fontos, hogy non solo trombare, trombitál-e, hülyéskedtél, és ő csak fújta, mondta a magáét, és kérte, értsük meg, hogy amit most elmond, azon élet is múlhat. Hogy a lupanar igazi mediterrán intézmény volt. A központtól, a piactól mindig kissé távolabb esett, de nem túl messze, hogy gyalogosan még éppen el lehessen érni. Mondom, mondta, non solo fottere, ma anche riposare. Hogy a kereskedők ide tértek be a sikeres adásvétel után, itt lett csak igazából lezárva a piac. És hogy ez volt a legédesebb része a létezésnek. Dolcissima! Szinte könnyögött, kérdezett az egész testével, hogy megértjük-e, hogy ez mi mindent jelent, hogy micsoda pompás és szinte egyetlen lehetőség a kilégzésre. És amikor Manolo ezt mondta, felnézett az égre, aztán vissza, ránk, szinte könnyezett a gyönyörtől, fogta a karom, szorította, mekkora színház, ezt mondtad, de ő csak folytatta, ömlött belőle az előadás: ez az az idő, amikor a munkán már túl vagyunk, az árat megfizették, az arany a zsebünkben, de a visszaútba még nem kezdtünk bele. Azaz meg lehet állni kicsit, tenni egy kitérőt, hogy ez az a pont, dolce tempo, amikor még nem fogyasztottunk el semmit a sikerből, amikor még a jó része a dolgoknak előttünk áll. Én aznap este, ott, a Lupanarban aztán túl sokat ittam. Nem is emlékszem rá, teljesen kiesett, hogyan jutottunk haza, vagy hogy Manolóval mi lett, hova tűnt el. Másnap reggel csak a rosszkedvedet láttam. Gyalogoltunk a buszhoz, sebzetten és sértődötten azt kiabáltad, ismételtetted, hogy Nápoly neked már túl sok, végeláthatatlan

mosásrengeteg, szárítókavalkád, szépséges kurva, és mintha a világ összes mosását itt halmozták volna fel, de a ruhák, akárhogy nézed, mégse tűnnek tisztának, fakult mind, izzadt, napszitta, szegényfoltos. Kivéve a világos, az égkéék sálakat. A sálkéekben, azt beszéljük, nem is igazán a tenger van, mert habkönnyű kék ez. A sokáig eseménytelen éghez hasonló, amelyik egy helyben, hidegen lobog. Már a buszon ültünk, amikor forró, nagy, árnyékos szemekkel elmondtad, hogy akkor ezt az édes teljességizét nem is a lupanarban éred el, mert ott már falsz, fogyasztod a jót, hanem inkább akkor, amikor úton vagy oda. Sőt, inkább, mikor még csak elindulsz. Vagy az indulás előtt, a füge ládáit pakolva. Gúnyosan megjegyezted, mediterránbuddhizmus. És, hogy ha végigvisszük, ez az egész édes kilégzés nem létezik, üres. Felfalja magát. Hogy addig lehet zsugorítani, amíg el nem tűnik, szét nem foszlik, mint a tengerhab, és végül már nem is marad semmi belőle. Közben mutattál kifelé a busz ablakán, hogy látom-e, ott, a ház falán, a felfújtt falfestményen, hogy Maradona az, térden, izzadt, foltos, napszitta és tündöklő Napoli-mezben ünnepli a következő gólját.

Messziről és régről

Messziről és régről jöttél. Ahogy a múltakat magadba nyelted, olyan lettél, akár a tenger. Amikor a nyílt víz felől befut a hajód, kivetsz magadból madártetemet, zöld algát, kagylóhéjat, rozsdavert kincseket. Hogy valójában mi történt az úton, soha nem derül ki. A sirályok, amelyek a parthoz közeledve kísértek, csak messziről, a fedélzet deszkáiról feltekintve fehérek, és csak akkor könnyűek, amikor repülnek.

Hajóroncs Malagánál

Malaga mellett láttam a homokfövenyen azt a roncsot. Egy kis falu homokos partján. Harmadik napja már, hogy ott voltunk, de a hajóroncs új volt, nemrég vethette ki magából a víz, kiokádta a partra ezt az összetört, szomorú tárgyat. Nem volt nagy, nem volt régi. Vitorlásszerűség. A sötétben halott bálnának lehetett látni. Vagy véletlen kőszirtnek a homok közepén. Amikor előjött a telihold a felhők mögül, olyan volt, mintha megint úszna.

KI BESZÉL?

Wirth Imre beszélgetése¹

II. rész

„És akkor rájöttem, hogy nem tudom valójában megnevezni a helyet, ahova tartozom”

Wirth Imre: – Az Így élek majd című vers² gyerekkori lát- és vágyképében a megszólaló lányhang („Férjem újságot olvas a nappaliban”) egy könyvek között múltó élet („kezemben a könyv: „megírtam, kiáltok”) magától értetődő lehetőségét villantja fel. Háború, „száműzés” a tanyára, kiégett lakás, romjaiban lévő apai egzisztencia... Honnan mégis a remény?

Takács Zsuzsa: – Azt hiszem, mert már otthon voltam a családommal, és mert „a másik személye ... az otthonunk”,³ ahogy egy későbbi versemben írtam. Meg azért is, mert sokat olvastam. Miután úgy-ahogy rendeződött apám sorsa, visszatértek a könyvek az életünkbe: több ezer kötetes könyvtárunk volt otthon. Azt vettem le a könyvespolcra, amihez csak kedvem volt. Tizenkét-tizenhárom éves koromban kezembe került az első beszélgetésben már említett Oscar Wilde *Dorian Gray arcképe* című regénye, de Lombroso *Őrült vagy lángész* című híres-hírhedt könyve is. A valóság és a képzelet alkotta világ határa összerosódott. Félttem is és kívántam, hogy lángész legyek, imádtam magát a szót is. Még a szkizofréniát is vállaltam volna cserébe, anélkül, hogy halvány sejtelmem lett volna annak mibenléte felől. Meg hát ott voltak a klasszikus magyar költők aranycirádás sorozatai, az Arany-balladák a Zichy-féle metszet-illusztrációkkal – ez utóbbit valaki el is lopta. Szintén lába kelt egy zúzdára ítélt mesekönyvnek, már a könyvre magára nem emlékszem, csak arra, hogy az első oldalán gyereketűkkel ott díszelt a tulajdonos: *Horthy Miké* neve. Apám hozta el a könyvtárból, a zúzdára ítélt könyvek közül a Benedek Elek által összeállított magyar népmesék című gyűjteményével. Ez viszont megmaradt és ma is az enyém.

– Miért kellett volna bezúzni egy mesekönyvet?

– Azért, mert első oldalán ott volt az Országos Tisztikaszínó pecsétje. Az ötvenes években dúló gyakorlat szerint egy vasárnap délelőtt bárhova becsöngethetett egy-egy népnevelő-pár. Egy alkalommal nálunk is jártak. Egyikük gyanakodva meg is jegyezte, hogy mennyi könyv, biztosan van köztük néhány reakció is! Mondanom sem kell, mennyire igaz volt. Kiskamasz koromban szombat délutánonként a szüleinkkel játszottunk. Rajzoltunk és ország-városztunk, anyánk szépen rajzolt. 1946-ban született öcsém körülötünk járkált, a nővérem pedig, aki amúgy ügyesen sportolt, sajnos nem rúghatott labdába, mert ilyen versenyszám nem volt. A szokásos programok között azonban ott volt a költészeti verseny. Apám volt a valódi kihívóm, sajnos az ő verseit nem jegyeztem meg, viszont némi képzavarban szenvedő saját egyik versemet igen. „Múlik a nyár / hús szellő jár, / az ősi szél / nótára kél / tavaszt dalol, / s künn valahol / fecske röppen a fák alól.” Létezésem

¹ Az interjú gépeléséért köszönet illeti Merhán Orsolyát.

² In: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

³ Egy észrevétel feloldása, in: *Üdvözlég, utazás!*, Magvető, 2004.

végtelen szabadságát először Adyt olvasva éreztem át. Villámcsapásként értek a versei, de ez már a gimnázium első évében történt.

– Ráadásul úgy tudom, hogy az *Ady-élmény egy filozófiakönyvvel került szokatlanul közeli kapcsolatba, mintegy a reményhez fűződő viszonyt is megalapozva.*

– Beszéltem már róla, hogy tizenöt éves koromban tudógyulladásomat tévesen tébécének diagnosztizálták, emiatt felküldtek a Szabadsághegyi Gyerekszanatóriumba. Egyetlen könyvet vihettem magammal, én pedig Halasy-Nagy József *A filozófia kistűkre* című filozófiatörténetét választottam. Lenyűgözött a fogalmazásának egzakttsága és kérlelhetetlensége. Azt olvasgatva sétáltam, üldögéltem a szanatórium parkjában. A gimnáziumban magyartanárnőnk, Tési Edit, Alszeghy Zsoltné megszerettette velem a régi magyar irodalmat és a francia enciklopédistákat is. Személyes ismerősömmek képzeltem őket. Olyannyira, hogy eljátszottam a gondolattal, hogy a kórteremben a kisgyerekek helyén ők fekszenek. Velük, de főleg Rousseau-val beszélgetek. A szabadságról vallott nézeteivel teljesen egyetértek, de vitatkozom a művészetekről és tudományról vallott elképzeléseivel, melyek szerint azok eredménye inkább rontott, mintsem javított a természetes erkölcsökön. Úgy gondoltam, módomban és szabadságomban áll bármit elképzelni, hogy számtalan meglepetést tartogatok a magam számára is. Követhetetlennek tartottam a delphoi jósa falán olvasható tanácsot: *az ismerd meg önmagadat.* Bízom benne, hogy sosem fogom megismerni magamat, hogy kimeríthetetlen forrás maradok önmagam számára. Ady pedig a gimnázium második osztályában volt a kedvenc költőm. Még az *Elbocsátó, szép üzenet* is úgy olvastam, mintha én írtam volna. Szívemből szóltak fékezhetetlen versei, szóalkotásai, rímei, lángolása, lázadása, önkényessége, zsenitudata. A versek és a filozófia, már amennyit felfogtam belőle, pontosságra és elfogulatlanságra törekvő nyelve felszabadított gyerekkorom szentimentális verseinek hatása alól, elűzte a Grimm-mesék rémtörténeteinek emlékét. Némi kiválasztottságtudathoz, belső, titkos világom megszületéséhez segítettek hozzá az olvasmányaim.

– *Ez azért nehezen felejthető kép, hogy Rousseau-val beszélget, és hogy vajon mit választott beteg kisgyerek képében a filozófus. Ezeket nem jegyezte le a korábban említett „pepita-füzetbe”, amibe a gyerek-/kamaszkori verseit írta?*

– Nem, noha még otthon betettem a bőröndbe ezt a pepita-füzetet is, amelybe akkoriban a rendszerellenes „verseimet” is írtam. Ez a füzet egyébként az első napon eltűnt. Ráadásul ágyszomszédom, egy gyönyörű, kopaszra nyírt fejű cigánylány már az első délután elmesélte, hogy a bátyja ávós, és az a feladata, hogy a rendszer ellenségeit egy direkt erre a célra felállított *emberdarálón* a Dunába darálja. Biztos voltam benne, hogy én is így végzem. Lidérces éjszaka volt, rémképeimmel küszködve, nyilván magas lázzal, éjnek idején kimentem a folyosóra, és megkértem a járás-kelésemre fölébredő nővért, hogy adja oda a bőröndömet, mert egy igen fontos füzetet benne felejtettem. Megnyugtatóan, hogy felvitték a padlásra a bőröndöt, és visszakapom, mihelyt hazaengednek. Ez így is történt. Szenvedélyes kisgyerek olvasóból (inkább anyám felolvasását figyelő hallgatóból) így lettem kamaszkoromra szenvedélyes olvasó. Nem voltak előítéleteim. A valóság kevésbé motivált. A halált remek témának, de átmeneti állapotnak tekintettem. Még tizenegy éves koromban volt egy öngyilkossági kísérletem, mivel a halál visszavonhatatlanságában sem hittem. Itt most egy kicsit bővebben beszélek erről. Öcsémet egy nyár eleji délutánon anyám megbízására kivittem homokozni a Március 15. téri játszótérre. Megfordultam a padon, szokásos ábrándozásomba merültem. Március tizenegyedik volt, pontosan emlékszem a dátumra, mert az előző hetekben ezt a napot tűztem ki a halálom napjának. Hallgattam a görögkeleti templom harangját: lassan és *tragikusan* bealkonyodott. Amikor visszafordultam, döbbsen tapasztaltam, hogy üres a játszótér. Megindultam a Dunához vezető lépcsősoron lefelé, hogy a vízbe vessem magamat. Közben hangosan sírtam, hogy valaki felfigyeljen rám. Végül megjelent a lépcsőn mellettem egy pár perlonzokni; viselő-

je, egy középkorú férfi utánam eredt, kézen fogott és hazavitt. Útközben szembetalálkozunk anyámmal és szintén bőgő öcsémmel, aki, mint kiderült, elunta magát, és hazaindult egyedül. Őt egy környékbeli ismerős vitte haza. Otthon nem szidtak meg, a szüleimhez vendégek jöttek aznap este, elterelődött a figyelem rólunk. Megnyugodtam, visszaváloztam gyerekké, eszegetni kezdtem az anyám által sütött apró vaníliás karikákat.

– *Lángolás, zsenitudat, öngyilkosság, Ady egy fiatal lány életében az ötvenes évek legelején. Hogy képzeljem ezt el?*

– Ez pontosan '49 márciusában történt. A valóságon kívül éltem. Mint részben a felnőttek is, akik a búcsúzó demokráciában vagy egy-két éven belül a Rákosi-diktatúra teljében felejteni próbáltak. Ákos Stefi⁴ hallgatták a Pipacs mulatóban,⁵ dúdolgatták az „Az se fáj, ha holnap újra indul a gyár” divatos slágert. Tanárként, jogászként, közgazdászként, esztétaként, filozófusként éjjeli örök voltak, mint Hamvas Béla, börtön előtti vagy utáni stádiumban könyvtárban dolgoztak, mint apám, egyetemre politikai okokból fel nem vett fiataloként esztergáltak vagy utcát söpörtek. Az ötvenes évek elején a hivatalokban, az Országos Széchényi Könyvtárban infantilis rituálékon „zakatoltak”, egymás derekára helyezett kézzel körtáncot lejtettek valamilyen „csaszтусka” dallamára. Apám főnöknője, Waldapfel Eszter,⁶ ha telefonon hívta a férjét, harsány *szabadság, szívem!*-mel kezdte a beszélgetést. Szüleim barátai a gyanússá vált értelmiségiekből verbuválódtak. Ady generációjuknak ikonja, sztárja, zsenije volt. Ha társaság volt nálunk otthon, és ez sűrűn előfordult, én mindig a férfiak közé ültem. Érdekelte a politika, a jóslatok és előérzetek, sűrűn esett szó írókról, művészekről. Osztottam Ady Léda iránti szerelmében, teljesen átéreztem az ő, ma sokan azt mondanák, hogy a nőket semmibe vevő véleményét. Tetszett a „nem vagy, ha nem látlak” tárgyilagossága. Rajongtam Arany balladáijáért, Vajda Jánosért. Elfogadtam Szabó Lőrinc önzését, a *Semmiért egészen*, például. A nők beszédtemái hidegen hagytak.

– *Ez a szerepjáték, nevezzük így, a férfi–nő nézőpontváltás (az apa, anya sorsának „kijavítása”) végig kíséri az írásait.*

– Azzal hitegettem magamat, hogy gondolkozásom tárgyát és irányát szabadon választhatom meg. Hogy Isten alkotása vagyok, és a lelmem se nő-, se férfilelek. Teljes, kerek egész. Így szükségyszerűen van bennem valami isteni, vagy szerényebben: ami Istené. Ezt ma is így gondolom. Az évtizedekkel később írott novellák és tárcanovellák, *A megtévesztő külsejű vendég*, illetve *A sóbálvány* első impulzusai nyilván kamaszlány koromból származnak. Személyes emlékeimet legkorábbi, tehát anyámhoz fűződő emlékek színezik, a szándék, hogy megosszam a sorsát, hogy belehelyezkedjek gyerek-helyzetébe. Gondolkodásomat, igazságérzetemet, választásaimat azonban apám mentalitása befolyásolta.

– *Engem is magával ragadott kamaszkoromban a Semmiért egészen perzselő önzése, mellbe vágott, de mégis idegen maradt. Meglep, hogy miért fogadta el ezt egy fiatal lány, de mégsem, hiszen valami olyan végletes kitarulkozásról van szó, ami, gondolom, a szülei kapcsolata miatt is fontos lehetett. Miközben Szabó Lőrinc 1949-től nem publikálhatott.*

– Nem tudtam semmit Szabó Lőrinc háború alatti magatartásáról, gyávaságáról, érzéketlenségéről, rejtett antiszemitizmusáról. Lenyűgöztek viszont a Szerb Antal-féle *Száz vers* antológiában található Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítások. Az ellene indított támadássorozatról apám kolléganőjétől, Lolitól hallottam, akinek férje, Berczeli Anzelm Károly⁷ avantgárd költő és műfordító, Mussolini rajongó híve, a jobboldali „szegedi gondolat” szülőatyja volt. Loli apám kolléganője volt, ingyen tanított minket angolra, csodálatosan értett a zenéhez, irodalomhoz, rendkívül szép kézírása volt. Először a bizalma-

⁴ Ákos Stefi (1919–2005) a negyvenes–hatvanas évek egyik legnépszerűbb énekesnője.

⁵ Pipacs Bár, 1940–1949, ma Stage Pub, Bp. V. ker. Aranykéz utca 5.

⁶ Waldapfel Eszter (1906–1968) könyvtáros, történész.

⁷ Berczeli Anzelm Károly (1904–1982)

som, majd csaknem a példaképem lett, aztán súlyosan csalódtam benne. Erről a történetről írtam a *Mi ez a hisztéria?* című versemet.⁸ Egy alkalommal, szüleink vidéki távolléte alatt, napokig ő vigyázott ránk. Én nyári munkán a Statisztikai Könyvtárban dolgoztam, és megláttam egy kollégánő karján a bőrébe tetovált auschwitzzi számsort. Megkérdeztem tőle, hogy mi történt a karjával. Elmondta. Feldúltan, gyalog indultam haza. Amikor hazaértem, megkérdeztem Lolitól, hogy tudja-e, mi történt a háború alatt a zsidókkal. Kiderült, hogy tud róla, és az is, hogy ez nem rendítette meg. *De hát ugyanolyan emberek, mint mi, hogyan lehetne megkülönböztetni magunktól őket*, valami ilyesmit kérdeztem tőle, okításomra felskiccelte a zsidó karakterjegyeket. Emlékszem a rajzokra, felismertem egy-egy orr-formát, egy-egy női csípőt, ismerőseink vonásait. Biztos voltam benne, hogy bűnt követek el, ha tovább hallgatom.

– *Ez is időről időre felszínre kerülő mélyrétege a történeteknek, a verseknek, a történelmi sebzettségnek, ehhez járul a személyiség mintázata.*

– Az az érdekes, hogy jártam egyházi intézménybe is, kiváló francia szellemű – mondhatnám felvilágosult szellemben oktató – apácákhoz, és voltam tanyán, bár azt se tudhatom, mennyi ideig, mert anyám nem válaszolt rá soha, de mindig megbántódott magán a kérdésen is. Emlékeztem rá, hogy rekkenő hőségben mezítláb járunk a tarlón, emlékeztem az esős, sáros őszre, az egyetlen teremben ülő alsó tagozatra, az osztatlan iskolára. És emlékszem, hogy nekünk, első osztályosoknak rajzóránk volt, és a tanító néni azt mondta, rajzoljuk le az otthonunkat, és akkor teljesen elbizonytalanodtam. Mit rajzoljak le? A tanyasi házat, a hosszú, földszintes, apró ablakos épületet? Vagy az apám nagybátyjának nevét viselő Takács Menyhért⁹ utcai félig beroskadt házunkat? Vagy pedig a Petőfi Sándor utcai lakást, ahova befogadtak a szerviták? És akkor rájöttem, hogy nem tudom valójában megnevezni a helyet, ahova tartozom. A bizonytalanság sokáig elkísért. Ráadásul volt egy sehova sem beilleszthető emlékem arról, hogy a minket befogadó szervita páter rábeszélte anyámat, hogy küldje el a nővéremet és engem, a vöröskeresztes akcióban szervezett gyerekmentő akció keretében, külföldre. Engem Svájcba vittek volna.

– *Akkor, ha jól értem, rögtön a tanya után lett volna ez a svájci jótékonyági út. (Apám egyébként ugyanígy került ki akkoriban Dániába, kint is akarták tartani a befogadói, de nagyanyám nem engedte.)*

– Gondolom, közvetlenül a tanya után történt. Apám még nem volt otthon, amikor hazaérkeztünk. Végül minden vád alól felmentették. De ezt a népbíróági ügyet későbbi feljelentőm, évfolyamtársunk, az a lány, aki a *Rejtjeles tábori lap* „zsákbamacskába” (a nem igen kelendő könyvek „szégyen” csomagjába) tételéről döntött, csöppet sem hagyta figyelmen kívül. Feljelentett azért, mert apám Szolnokon polgármester volt, és azért, mert 1962-ben egyházi esküvőt kötöttünk Lengyel Péterrel. Alighogy kiléptünk a margitszigeti kis templomból – fehér, alakra szabott, elegáns szövetrouha, nyakamban aranykereszt, Péter kabáthajtókáján kis, fehér selyemliliom – összetalálkoztunk vele. Ezúttal is bement a minisztériumba és feljelentett. De hogy miért is mondom mindezt, hogy jön ez angol tanárnőnk skiccéhez? Feljelentőm édesapja munkaszolgálatosként halt meg a háború alatt, talán tetszett neki Péter, talán csak engem utált. Pár évvel később a minket befogadó szervita pap, egyébként, eskető páterünk, azt a „jótanácsot” adta nekem, hogy bárkihez menjek férjhez, csak zsidó fiúhoz ne.

– *Egymásra épülő nyomorúság.*

– Igen.

– *Térjünk még vissza a végül meghiúsult svájci mentőakcióhoz.*

– Elképzelni is rémes, mi lett volna velem. Anyám árvaként nyilván azt hitte, jót tesz a gyerekének, ha idegenbe kerül. A maga példájára gondolt nyilván. Hogy mi minden

⁸ In: *A Vak Remény. Összegyűjtött és új versek*, Magvető, 2019.

⁹ Takács Menyhért (1861–1933) premontrei szerzetes, katolikus érsek, klasszika-filológus.

kellett átmentenie magát! Például amit a nevelőapja tett vele, csak úgy, a poén kedvéért. Hogy amikor megjelent nevelőszülei társaságában, akkor megkérdezte tőle a férfi barátai előtt, hogy mi az: haragban vannak egymással? Mármint a mellei, hogy az egyik jobbra áll, a másik balra?

Jóval később találkoztam egy velem egyidős orvosnővel, akit ekkortájt küldtek ki Svájcba. A történetet megírtam a novelláskötetemben. Rideg vendéglátói nem vettek meleg kabátot neki, alig kapott enni, s mivel egy félév után sem hizott meg, még egy félévig ott kellett maradnia.¹⁰

– *Akkor ez is egy előérzet, megérzés volt, hogy ennyire nem akart elmenni.*

– Lehet, de hiába múlt el apám hazajövele után a Svájcba küldés veszélye, megmaradt bennem a félelem. Pedig anyám ezer jelét adta mindig is irántam/irántunk érzett szeretetének és áldozatoságának. Mégis, hiába emlékszem a hatalmas válltömés-halmokra a szobánkban, melyeket anyám a házunkban lakó Baitz Mária, Pilinszky nagynénje megbízásából varrogatott, hogy apám nélkül eltartsen minket. Hiába anyám kétségbeesett próbálkozásai, hiába a szerviták ingyenebédje, hiába láttam be később, hogy a tanya jó megoldásnak bizonyult, a Svájcba küldés gondolatára nem találok magyarázatot. Anyám anyai példától megfosztott árva volt egész életén át, ez lehetett az igazi ok. Egyetlen, de fontos írói hozadéka számomra a túlérzékenységem. Az írás mint megoldás talán azért kínálkozott. *A zöld dzseki* című versemben szereplő koldust, személyes ismerősömet a kórház kigyógyította tébécéjéből és *gyógyultan otthonába bocsátotta*, ahogyan ez a zárójelentésében állt.¹¹ Amikor a verset írtam, persze eszembe jutott az egykori osztatlan iskolai feladat.

– *Egyházi iskola, hívó apa – ezek az alapok nem segítettek?*

– Az egyházi iskola nem segíthetett ebben, hiszen nem pótolhatta az otthonomat. Az apámmal folytatott beszélgetések során föl sem merülhetett, hogy édesanyám bármiben rosszul döntött volna. Apámmal viszont később sokat beszélgettem más, főként etikai, jogi, vallási kérdésekről. Apám hívó volt. Teljesen személyes volt azonban ez a hit, sem a túlvilágról szóló tanítás, sem a dogmák nem befolyásolták. Minden ridegségtől mentes, megértő, szeretet-irányította vallást követett, amelyet én is szeretnék követni. Amikor aztán felszámolták az egyházi intézményeket, iskolákat – mégpedig gyalázatos brutalitással, amiről akkoriban mit sem tudtam –, boldogan vettem tudomásul, hogy állami iskolába járok azontúl. Ez azonban nem akadályozott meg abban, hogy egy raj- vagy őrsgyűlésen megpróbáljam rábeszélni a lányokat, pénteken menjünk el együtt gyónni. Mert akkor vasárnap lehet áldozni. Ebből botrány is lett. Egy nagynéni, aki a tanácsnál dolgozott, följelentett, s büntetésből leváltottak őrsvezetői funkcióból.

– *És ez – talán rossz szó – apokrif érdeklődés volt, vagy vágy a vallásra? Mennyire volt élő, eleven kapcsolata Zsuzsának a vallás révén a hivatalos egyházzal?*

– Semmilyen élő kapcsolatam nincs és nem volt a hivatalos egyházzal. (Nagybátyám, a már említett Takács Menyhért főpap volt ugyan – hivatalosan Jászóváralja prépostja –, a premontrei gimnázium igazgatója, akinek vendégeiként egy ideig a Várban lakott apai nagyanyám hat gyerekével. De én őt nem ismertem személyesen. Apámon keresztül alakíthatta világképemet, mivel apámnak „nevelőapja” és példaképe volt. Ő volt, aki a fiúkat taníttatta és a lányokat kiházásította.)

– *A vallási-közösségi élettől távolságot tartott?*

– Igen. Egy teljes közösséggel meg nem osztható saját ügyemnek éreztem lelki életemet. Egy-egy hozzám álló baráttal, családtaggal beszéltem esetleg róla, de nem tettem volna közprédává. Ahogyan pszichológushoz sem mennék szívesen. „*Asszonyom, miért akar megfosztani attól, hogy írjak?*”, kérdezte Kertész Imre Földes Anna újságírónt, amikor

¹⁰ Találkozások, in: *A megtévesztő külsejű vendég*, Magvető, 2012.

¹¹ In: *A Vak Remény. Összegyűjtött és új versek*, Magvető, 2019.

a Sorstalanság kapcsán azt kérdezte tőle, hogy vajon sose gondolt-e arra, hogy szakemberhez forduljon segítségért.

Húsz éve volt egy társaságunk, tanárok, filozófusok, matematikusok, teológusok, két orvosnő, köztük Beney Zsuzsa költő, aki barátnőm volt, egy festőnő, egy családterapeuta. Tőlük is sokat tanultam. Ahogyan a gyerekeimtől és az egyetemista unokáimtól. Anna, a nagyobbik lányom egyszer azt mondta magáról, hogy ő agnosztikus. *Nem mondja azt, hogy nincs Isten, nem mondja azt, hogy van, de ő az emberben hisz.* Sajnos én ezt nem mondhatom el magamról. Van tanulnivalóm, és van mit bevallanom. Hogy a dolgaimat át tudjam adni valakinek, másoknak, vagy hogy túl tudjam tenni magam az olyan akcidenziákon, mint amilyen a halál például.

– A Spirálfüzet címadó verse mintha rámosolyogna a beszélgetésünkre: „de erről én hallgatok inkább, őrizze minden költemény a titkát”. Miközben próbálunk a keletkezéstörténet közelébe férközni. Mennyire volt tudatos kezdetől fogva egy önálló, a világról véleményt alkotó ön- és éntudatos személyiségnek a felvázolása?

– Nem a Spirálfüzetet tartom persze életművem csúcsának, de mivel a gyerekkoromról szól, sok mindenre rávilágít, ami „felnőtt versesköteteimben” meglepetés- vagy véletlenszerű, kibonthatatlan asszociációnak tetszik. Önmagamot idézem újra, elnézést. „A szívem mért ütéstől kővé váltam / kő lett a hajam, arcom és szemgolyóm... / A kettős tudat bánkódott és örült...”¹² Hol, milyen talajon szökkent volna virágba az engem jellemző otthon utáni vágy? Lehet, hogy mindenkit jellemez valami szelíd kettős tudat. Engem talán erősen jellemez. Nyilván a gyerekkorban gyökeredzik, az átmeneti otthonnak is beillő, mélységesen idegen, de baráti tanyai környezetben, ahol a béresgazda teljes családjával és összes béresével ebédel a hosszú faasztalnál. Hiszen ott ültem én is a gyerekek között és vidáman kanalaztam a tejlevest.

– Elég sok versben érzem ezt a, mondjuk így, „kettős tudatot”, akár a nemi szerepekkel kapcsolatban is („Lány vagyok azóta, / örökre foglyod, szerelem”¹³), ahol megjelenik egy monogram, K. I. – úgy sejtem, Kertész Imréné.

– Igen, ő az. De névbetűit a kézirat leadásának utolsó percében, játékból, gesztusként írtam bele a versbe. Ahogyan minden vers egy előző esemény, emlék, álom ujjlenyomatát őrizi magán.

– Erről majd még beszéljünk. De ahogy beleszövi ezeket a játékokat, mintha ellenanyag termelődne az egymásra épülő nyomorúságok ellen.

– Azt hiszem, így is van pontosan. „Ellenanyag termelődik a szívemben a szeretet ellen”,¹⁴ írja a kamaszlány költőm, de ő sem a szeretet ellen ágál.

– Az egész kötetnek van egy ilyen vezérfonala, ez az ellenanyag-képződés, amiben a játékosság és az ironia jelenti a védelmet. Itt a „szívemben a szeretet ellen” talán épp a negativitásával mond valamit erről.

– Nem is kell szó szerint komolyan venni a versben kifejezett szándékot.

– A másik fontos motívum a halállal kapcsolatos. Például az anyjáról vagy a Zimmermann néniről szóló versek bevezetik a gondolkodásunkba az erről való tapasztalatot. Miközben a Táncverseny előtt és a Farsangi előkészületek című versek¹⁵ nagyon személyesnek tűnnek.

– Az anyámról szóló álom a kötet legfontosabb verse.¹⁶ Ez az álom, ahogy beszélünk is róla, teszi lehetővé, hogy hősünk elszakadjon az édesanyjától és önállósodjon; a másik két vers inkább anekdotikus. A lány unokatestvéremmel együtt beírtak minket tánctanfolyamra, és volt valami záró ünnepség, és fölöltöztem egy kölcsönzöből kivett

¹² Egy szóra, in: *A letakart óra*, Magvető, 2001.

¹³ Séta a ligetben, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁴ Ellenanyag, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁵ In: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

¹⁶ Fontos álom, in: *Spirálfüzet*, Magvető, 2021.

ruhába. Előtte körbemutatott édesanyám a szomszédoknak, vásári majomnak éreztem magamat.

– És mi az „egyszer még elfelejtesz lélegzetet venni”?

– Apám mondása. Nyilván szórakozott gyerek voltam. Nagyon sok minden érdekelt, és úgy gondoltam, hogy az életet fontos dolgokkal kell tölteni.

– Zsuzsa, elképesztően elment az idő...

– Lehet, hogy közben már fel is támadtunk?

– Azért csak nem hagy nyugodni a képek áradása, a „gyönyörű cigánylány”, a bensőséges viszony az érzéki vizualitással és a zenével.

– Az emberek szépsége mindig megindított, és hat rám ma is. Ez biztosan összefügg az otthoni szépségkultusszal, anyám és öcsém rendkívüli szépségével. Anyámat apám szemével láttam. Bármilyen furcsa, ők ketten sosem aludtak egy ágyban, de még egy szobában sem, kivéve talán azt az időt, amikor még kisgyerek voltam. Anyámat a mostohaanya a testi szerelem megvetésére nevelte, és ő ezt valószínűleg el is fogadta tőle. Apám élete nagy szerelmével, édesanyámmal úgy élt együtt, hogy testi kapcsolat alig volt közöttük. Apámnak voltak kalandjai, lehet, hogy szerelmei is – anyám tudott róla, de nem kifogásolta. Egy ideig apám bizalmasa voltam. Beszéltem legénykoráról is, a házasságkötésük előtt történekről is. Elmesélte, hogy utolsó éves piarista diák volt, felvidéki családjától távol, Budapesten, amikor egy osztálytársának az anyja elcsábította. A férj, diáktársának az apja, megüzente neki, hogy töltött pisztollyal jár, és ha egyedül találja, lelövi. Egy év alatt tizenöt kilót fogyott, olyan lett, mint egy tüdőbeteg. Anyám leérettsgizett és a

Statisztikai Könyvtárban dolgozott már, amikor először meglátták egymást. Sorsdöntő találkozás volt, és életük végéig kitartó, mély szerelem, megoldás, megváltás mindkettőjük számára. Nálam van apám '69-ben írott lapja, amit édesanyámnak írt Bukarestből: *életem egyetlen maradéktalanul helyes lépése volt (hogy megkérte a kezét)*, írja. A polgári esküvőn készült fotón apám valóban súlyosan betegnek látszik. Anyám rókaprémes kiskosztümben, sejtelmesen és kislányosan mosolyog, apám kezében ott a nyúlászor kalap.

Talán ezzel a mozzanattal kellett volna kezdeni egész beszélgetésünket. A kalappal. Ha ugyanaz a kalap az még, mely életem első perceiben újra színre lép. Épp a születésem napján. *Kislány?, az is kedves, gratulál együttérzően a barátja, aki egy percre megállítja az utcán, amikor hozzánk siet a kórházba. Apám nem veszi szívére a gratulációt, de a kalap igen. A szél ráfújja a sínre, és a villamos szétlapítja.*

Ami pedig a zenéket illeti, egy időben sok zenét hallgattam, de úgynevezett szent zenéim hallgatását ma már csak ritkán engedélyezem magamnak, hogy megmaradjanak a lélek luxusának és katartikus erejükből ne veszítsenek.

– *Mit hallgat, milyen zenét szeret?*

– Az anyanyelv zenéjén kívül? Kamaszkoromban zongorazenéket hallgattam, később a szóló hegedűt, aztán vonós műveket. Schubertet, az Esz-dúr triót, C-dúr kvintettet, és persze mást is, Richard Strausst, vagy Bartók *Concertóját*, ma Arvo Pärtet, Bachot, Mozartot. Azt hiszem, a vokális zene kevésbé érdekel, de hát itt van

ellenpéldának Bach *Máté-passiója* vagy Rossini *Stabat Mater*, a Nagyhét, a Nagycsütörtök vagy Nagypéntek számomra egyébként is megrázó napjainak a szavaknál kifejezőbb zenei változata. Első, katartikus élményem, amikor M. E.-vel '55-ben vagy '56 elején egy havas téli napon együtt jövünk haza, és elénekli a 9. *szimfónia* örömdóját – németül. Persze megtanulom én is. Tőle hallom először Mendelssohn e-moll hegedűversenyének bevezető taktusait. Azóta, hosszú évtizedeken át, szerelmeimhez kötődnek a kedvenc hangszeres zenéim. Dvořák *Romantikus darabjainak* élménye például T. A.-hoz, '77 nyarához, a Rómából való hazatérésem előtti búcsúest olasz rádióközvetítéséhez. Aztán elkövetkeznek a hosszú évek, az áradó zenék időszaka K. I.-vel. Vele megyek hangversenyre, amikor váratlanul összetalálkozunk T. A.-val. („Egy hangversenyen, ahova veled mentem / egy irreális szerelemből lábadozva még, / találkoztunk T-vel / [...] / Villámsújtottan köszönt rám, / föl sem ismertem először. / Jóestét! – mondtam hűvösen. / Láttam, előtünk ül, hátranéz, keres / [...] / Kezdedhez menekült kezem... / Milyen későre jár, mondták a vonósok, / és nehéz vonóikat lerakták”.¹⁷) Kedvenc zenéim felsorolása után itt egy nagy lélegzetvétel és sok-sok évtized következik. Nemrég sűrűn hallgattam portugál nyelvű afrikai zenéket, főképp Cesaria Evorát. Mostanában magyar népdalok hallgatásával vigasztalom magamat, hogy ne csak szégyenkezzem amiatt, hogy magyar vagyok.

¹⁷ Egy hangversenyen, in: *A Vak Remény*, Magvető, 2019.

MILYEN TUDOMÁNY? MILYEN ÜNNEP? MILYEN EGYETEM?

Jeremiáda a megfordításokról (rövid változat)

Balassa Péter emlékére

Amikor értesültem arról, hogy a paradigma-váltás kérdésének szentelt novemberi konferenciánk a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozatának része, hüledezve tekingettem körbe. Lehetséges volna, hogy errefelé még senki sem szerzett tudomást a Nagy Pán haláláról? Mire ez az egész országra kiterjedő önfeledt ünneplés, amikor épp ruháink megszaggatásának jött el az ideje? Minden jel szerint a dolgok inerciájából fakadóan a halott körme egyszerűen tovább nőtt, s ez a hír élénkebb visszhangot vert a mindig tette kész pedikűrösök és műkörömfestők táborában, mint a gyász a hozzátartozók között.

De valójában nem a *couleur locale*-on, a javaiból és egész alkotmányából kifogatott magyar tudomány sorsán akarok keseregni, hanem valami egyetemesebb jelenségen, ami bennünket bölcsészeket érint a legérzékenyebben, kivált azokat, akik, Cicero szép szavával szólva, „a filozófiában verik fel életük sátrát”. Egyrészt arról szeretnék beszélni a nagy ünnep árnyékában, hogy – szinte észrevétlenül – végéhez ért a humántudományoknak kezdetben a természettudományokkal való egyenjogúságért, majd az életben maradásért folytatott harca. Másrészt arról, hogy a *par excellence* humántudomány, a filozófia – legalább mi ne feledkezzünk meg róla, honnan kapta egykor a nevét a *Philosophische Fakultät*, azaz a bölcsészkar! – háttérbe szorulása szoros összefüggést mutat az egyetem intézményének hanyatlásával. Vagyis: ami a filozófiával történik, az megtörténik az egyetemmel is – mindenekelőtt a bölcsészkarral. Csak a kételkedők kedvéért jegyzem meg: a filozófia és az egyetem sorsának összefonódása már abban is tetten érhető, hogy akik fölteszik a kérdést, miben áll az egyetem lényege, azok túlnyomórészt filozófusok.

Nem fogok újdonságokat mondani, és adós maradok megannyi részlettel, sőt a pontos diagnózis bemutatásával is; egyszersmind azt a látszatot is szeretném már előre szerte-foszlalni, hogy az itt következő gondolatokkal valami új apokaliptika bontogatja a szárnyait. Ez ugyanis még a régi. Épp ez az, ami csodálkozásra, még inkább megbotránkozásra készít: miként lehetséges, hogy a szellemtudományok specifikumainak legkésőbb Dilthey fellépésétől számított meghatározása és elkülönítése, a közben eltelt másfél évszázad egyre erősödő visszhangjának dacára, süket fülekre talált? Hogyan történhetett, hogy napjainkra a szcientizmus a szellemtudományt a talpáról előbb a feje tetejére, majd a falhoz állította? Hogyan lehetséges, hogy a szellem hajótöröttjei, a morál számkivetettjei nem magányos szigeteiken kuksolnak, hanem vezető szerepeket kaparintanak meg, és szakadatlanul a hajókormány körül sertepertélnek? Hogyan eshet meg, hogy a humaniórák képviselői már nem ordítanak, mint a fába szorult fereg, hanem csak percegnek, mint a szű? Miként következhetett be a Konrad Liessmann leírásából¹ ismert folyamat, miszerint az ipari társadalomból a tudás társadalmába történő átmenet ígérete végül a tudás iparosításába torkollott?

¹ Vö. Konrad Paul Liessmann: *Theorie der Unbildung*, Zsolnay, 2006.

Talán épp ez, a tudás iparosítása a főbűn, ami olyan mélyre rágta magát a tudomány intézményrendszerében, hogy felismerhetetlenné vált annak eredeti rendeltetése. Ha elfogadjuk minden kortárs válságelemzés módszertani axiómáját, hogy az ember sosem lehet rest agyvérzést kapni, akkor tegyük föl a kérdést: miben is áll ez a főbűn?

Mindenekelőtt abban, hogy a tudás a mértékét nem önmagától, saját filozófiai eszméjéből, a szabadságból kapja, hanem egy számára idegen elveket megtestesítő intézményrendszerből. Ez a jelenség egyaránt érinti az egyetemet és a filozófiát. A filozófiát úgy, hogy a tudományok fölötti – mert egészségességre törekvő – státuszát elvesztve a tudományok markotányosnőjévé vált. Boethiust egykor a Filozófia úrnője vizsgáltta börtönében (vö. *Consolatio philosophiae*), mára megfordult a helyzet, *genitivus subjectivus*ból *genitivus objectivus* lett, immár a filozófia szorul vizsgálatásra. Az egyetemet pedig úgy, hogy a tudásipar fellegvárává alakult, a lehető legnagyobb távolságra kerülve a modern egyetem alapítójának, Humboldtnek a szellemétől, s kitérte kapuit az egyetemen kívüli világban érvényes munkajogi, gazdasági és értékvilágbeli sztenderdek előtt. A helyzet általam ismert legjobb leírásában, Werner Hamacher *Menedékhely* című esszéjében, a szerző így fogalmaz: „A tudomány menedékhelye” – ez Hamacher szemében természetesen maga az egyetem – „csak az a hely lehet, ahol a tudomány eloldozza magát mindattól, ami nem ő maga, minden privát érdektől és normatív igazodástól, minden olyan kötelezettségtől és elvárástól, melyek nem belőle magából indulnak ki”.²

Ebből a szempontból az egyetem jogállása eminens kérdés, aminek minden szakértő különleges jelentőséget tulajdonít, ugyanis ebben rejlik annak a demonstrálása, hogy az egyetem olyan hely, ahol máshogy mennek a dolgok, mint a falakon kívül. Ahogy a klostorban, az istennek szentelt élet színterén, úgy a tudás reprezentatív helyszínén is sajátos szokások és törvények szabályozzák ezt a különös életformát. Az egyetem autonómiája nem pusztán a mindenkori hatalom befolyása ellen létrehozott intézményi biztosíték, tehát a szabadságfogalma nem merül ki a függetlenség kinyilvánításában és megtartásában, hanem egy olyan élet- és gondolkodásforma értékrendjének sarokköve is, amely az évszázadok során ugyan sokat változott, mégis megőrizte azt az éthoszt, hogy a tudományok művelője tevékenységét, és ezzel együtt önmagát is, egyedül saját diszciplinájának égíszé és mértéke alá helyezi. Amikor Michel Henry, a neves francia fenomenológus, az egyetem jogi különállásának az intézményi normák egységesítése nevében végrehajtott lerombolását barbárságnak nevezte,³ akkor bizvást hozzátehetjük, a barbárság egyebek közt abban áll, hogy a kivételt, az eltérő mértékű dolgot a barbár nem ismeri fel, vagy ha mégis, könnyörtelenül eltapossa. Barbárság – Arisztotelész még úgy mondta: a *paideia* hiánya, de úgy is, hogy *metabasis*, „kategóriahiba” – a dolog mértékét figyelmen kívül hagy; s jobb, ha tudjuk, ezek a barbárok régóta a falakon belül vannak.⁴

Az egyetem mint jogi enklávé palástja mögött láthatóvá kell tennünk azt a két szubtilis, voltaképp metafizikai entitást, melyeket e jogok leginkább megvédeni rendeltettek. Az időről és a szabadságról beszélnek; a bölcsészetnek jószerével e két dologgal kell sáfárkodnia. Sajátos és szubtilis természetüket a barbárság, ha nem is érti, de a hétköznapitól oly feltűnően eltérő formáikat észleli, és a maga nemtelen egyszerűségével (unedle Einfalt!) nyomban fel is számolja. Az egyetemi időről egyfelől beszélhetünk az órarend,

² Werner Hamacher: *Menedékhely* (fordította Szabó Csaba), Ráció, 2019, 55. Ha tehetném, minden egyetemi főhivatalnok számára kötelező olvasmányként írnám elő. Még a vizsgáztatást is vállalnám.

³ Vö. Michel Henry: *Die Barbarei. Eine phänomenologische Kulturkritik*. Alber, 1987, 326.

⁴ Barbárság és szcientizmus összetartozását kítűnően illusztrálja Merleau-Ponty 1959-es naplójegyzete is: „A »primitivizmus« nem egyéb, mint a szcientizmus visszájára fordítása, és mint ilyen, a szcientizmus függvénye marad”. *A látható és láthatatlamból* származó idézetre Hévízi Ottó hívta föl a figyelmet, köszönettel tartozom érte.

az óraterhelés, a fölöslegesen elvesztegetett idő vagy a „krónikus időhiány”, e nagyon is beszédes szintagma szempontjából, de most egy másik aspektusra hívnám föl a figyelmet, mégpedig a gondolat elérkezésének idejére. Nietzsche mondja egy helyütt a következőket: „Egy gondolat akkor jön, amikor ő akar, és nem akkor, amikor én akarom”.⁵ Ebből arra következtethetünk, hogy nem vagyunk a gondolatainknak mindenestől az urai, eljövételüknek az ideje, a *kairosza* nem rajtunk múlik – tehát értelmetlen dolognak tűnik az a mostanság megfogalmazódott ötlet, hogy legyenek szívesek a tudós hölgyek és urak hároméves bontásban előre közölni leendő írásuk témáját, lehetőleg a publikációra kiszemelt folyóirat előkelő paramétereivel együtt.⁶ A nietzschei gondolat persze nem azt üzeni, hogy ölbe tett kézzel várjunk a megvilágosodásra, hanem azt, hogy akkor szólaljunk meg, amikor van mit mondanunk. Nyilvánvaló, hogy a publikálási penzum emelésével, s az érlelődési idő (jelzem, Horatiusnál ez kilenc év volt!) megvonásának következményeképp egyre több tudós kényszerül arra, hogy négy centiméternyi mondanivalóját négyméteresre mángorolja. Az idejétől megfosztott tudós ki se lát a témájából, leginkább szakirodalmat olvas, publikációs pontokat, hivatkozási számokat gyűjt, nem tapasztalatokat.⁷ Akár Brehm rendszerébe is katalogizálhatnánk, mint a teljesítménymérésre specializált százelekállatkát.⁸

Munkahipotézisként merült fel bennem az az elképzelés – s rögtön meg is osztom Önökkel –, hogy az egyetlen racionalitás tévképzeten alapuló egységes tudomány illúziójának elpárologásával, amikor (újra) világossá vált, hogy többféle tudományos kultúra létezik egymás mellett, a tudomány elveszett egységének helyére a tudományos *munka* egysége lépett. Jóllehet a munkamódszerek különbözők maradtak, de maga a munka, az eredmények közzététele, a tudományos munka rendezvényeinek szervezése és látogatása, a tudományos élet számlálrájának megmászása közös nevezővel kecsegtetett. E munka végzésének ellenőrzésében, az ellenőrzés metodológiájában, a hatékonyabb, a mérhető kritériumokkal dolgozó, eredményeiben a leginkább ellenőrizhető természettudomány lett a mintateremtő. A bölcsészettudomány verejtékeztve igyekszik az alkatától idegen elvárásoknak megfelelni, ha teljesítményében nem is, legalább a munkája révén fogadtassék el tudománynak. Csakhogy ennek az erőfeszítésnek egyfelől az lett a következménye,

⁵ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon* (fordította Tatár György), Ikon, 1995, 20.

⁶ Ifjúkoromban, amikor a pucarájban a mosásra vitt ágyneművel vártam a sormra, kezembe akadt a *Patyolat* című lap, amiben meglepetten, egyben meghatottan fedeztem fel Tandori verseit. Ha még élne ez az újság és volna benne filozófiai rovat, azt a néhány dolgot, amit még szeretnék megírni, nekik ajánlanám fel. Talán gondolataim tisztaságáért is kezeskednének.

⁷ Érdemes egy pillantást vetni az antik „minőségbiztosításra”. Diogenész Laertiosz híradása szerint Platón az Akadémia vezetőjeként azt mondta tanítványairól, hogy Xenokratészt sarkantyúzni, Arisztotelészt zabolázni kell. Ez csak azért figyelemre méltó, mert arról árulkodik, hogy két iránya is lehet az optimumtól való eltérésnek, hiszen egyiküknek biztatásra, másikuknak visszafogásra volt szüksége. Hallottak már korunkban olyanról, akit esetleg túlbuzgósága, strébersége miatt állítottak pellengérré? Mintha ezt a hübriszt egyáltalán nem kellene oltogatni! Nálunk már kizárólag egyirányú skála van, s irány a csillagos ég! Lehetséges, hogy Platón számára azért létezett még a sok és a kevés, mert nem teljesítményt mért, hanem gondolatot mérleget? Hogy az egyedüli érdemi teljesítmény a gondolat? Platón feltehetőleg nem a törtétezt, a túlzásba vitt „teljesítményt” hányta Arisztotelész szemére, hanem azt, hogy a gondolatmenet kimunkálásában sietett el valamit.

Nekem úgy tűnik, a mai tudományos rangsorok elsősorban nem a munka minőségét hivatottak tükrözni – azzal minden szakma mindig is tisztában volt, és erre soha semmilyen befolyással sem voltak mennyiségi mutatók –, hanem a soron következő leépítéshez szükséges proskripciók lista állásáról tájékoztatnak.

⁸ Örömmel venném, ha a jövő akadémiái óvodájában így henegeznének a gyermekek: „Be-be-be, az én papámnak nincs is Hirsch-indexe!”

hogy a mindenáron való munka kedvéért feláldozta azt az idejét, amiből a legnagyobb szellemi erőtartalmát merítheti: a csendes figyelem, az olvasás, a tűnődés idejét. Ismeretes, hogy Rutherford azt mondta, a tudomány a fizika, a többi bélyeggyűjtés. Nos, most a bélyeggyűjtőket is katorgába vitték, elvesztették az idejüket, de fölöttébb kérdéses, ezen az áron tudós vált-e belőlük. Másfelől a normák észszerűtlen növelésével csak azt érték el, hogy a „végtermékek”, a tanulmányok valamilyen hosszú futószalag végén egy olyan mély kútba zuhantak bele, hogy a csobbanásukat sem lehetett hallani. Magyarul: nem váltak beszélgetés témájává, lényegében olvasatlanul tűntek el a semmiben. Visszhangtalanság persze korábban is volt, sok írás nyilván rá is szolgált erre, de ez nem alkotta a termelési koncepció integráns részét. Mára abszurd módon egyedül az elvégzett munka igazolása számít, a többit rögtön elállasztja az idő. Ilyképpen az történik, hogy a tévesen semmittevésként értelmezett haszontalanság fölszámolására bevezetett teljesítmény-elv termeli a valódi haszontalanságot. Ezzel együtt ellenkezőjére fordul a munkaidő (*ponosz*) és az önmagunkra fordított szabad-idő (*szkholé*) közötti klasszikus hierarchia is.⁹

A tudományos munka kultúrájában bekövetkező fordulatot már Hannah Arendt naplójegyzetei jelzik: „Az előállított szövegek tömege megfojtja a tudást és az eredetiséget. A »publish or perish« (publikálj vagy takarodj!) jelszava először csak komikusnak és ostobának tűnt; mára egyértelmű veszélyt jelent minden mélyreható erőfeszítés számára.”¹⁰ Hangsúlyoznom kell: Arendt feljegyzése több mint ötven éve, 1968-ban született! Az ehhez fűzött első megjegyzésem a bevezetőben mondottakat visszhangozza: a legmegrázóbb a tudomány – és az egyetem – átváltozásával kapcsolatban az, hogy jeles szerzők idestova másfél évszázada teljes hiábavalósággal húzzák a vészharangot. Eredményként legfeljebb azt könyvelhetjük el, hogy az ezzel foglalkozó szemináriumok felbukkannak az egyetemi curriculumban, a tudományos sztenderdek betartása mellett pedig fokozatot lehet szerezni vészharang-kongatásból. A másik megjegyzésem azt veti föl, hogy a mi perspektívánkból Arendt iménti gondolata a történelem ismétlődésének marxi formuláját – mely szerint a történelem először tragédiaként, utóbb képtelen bohózatként, farce-ként játszódik le – új fénytörésre helyezi. Mintha így a jelenség inverze is a történelem mozgásához tartozna; hogy ami kezdetben otromba tréfaként bukkan fel, az később vérfagyaláló valóságként tér vissza. Mindebből az a keserű bölcsesség szűrhető le, hogy a történelem csodás-hátborzongató természetét nemcsak az jellemzi, hogy fordulatai előre nem láthatók, mint ahogy azt '89 után többen konstatálták, hanem az is, hogy amit groteszk, irreális vízióként látunk magunk előtt, az feltartóztathatatlanul be is következik.

Visszatérve az időre: ha igaza van Heideggernek abban, hogy a filozófia „a dolgok nehezebbé tételé”, hogyan vonatkozhatna rá a termelés-paradigma a maga időrezsimjével együtt? Mintha a tudományhoz nem tartoznának hozzá a kudarcok a maguk hiábavaló idejükkel, az unalom megszámlálhatatlan üres órái, melyek Friedrich Schlegel szerint egyenesen a filozófia kezdetének számítanak. Vagy éppen az az idő, amit a különféle szakos bölcsészek egykor filozófia-, irodalom- vagy történelem-olvasással töltöttek. Az időmegvonással a bölcsészek elvesztették legfőbb olvasóikat, önmagukat. Ezt azért is tekintem kruciális kérdésnek, mert az egyetem bizonyos fokig életforma is; a *lassú élet* utolsó menedéke, aziluma. Nem haszontalan felidézni, hogy az *a-sylos* fosztóképzős görög kifejezés azt jelenti: nem-kifosztott. Ilyen, a lassú életnek fenntartott helyből nem ismer többet a társadalom, talán az Aggok Háza az egyetlen versenytárs, s ahogy elnézem, a jövő neki dolgozik.

De az idő nyakló nélküli pazarlásának, a megengedhetetlen lassúságnak a számlájára írható a haszontalanság is. A filozófia – örök mintaképhez, Szókratészhez hűen – feltűnően jól áll a nem-tudás területén, ha tetszik, ezen a téren túltermelési válságról is beszél-

⁹ Vö. A. J. Gurevics: *A középkori ember vilásképe* (fordította Előd Nóra), Kossuth, 1974, 186. sk.

¹⁰ Hannah Arendt: *Denktagebuch*, 2. kötet, Piper, 2016, 705.

hetünk. A tudományok hasznosságával szemben ez a nem-tudás mára szégyenfoltnak számít. 2012-ben az idős George Steiner szenvedélyes beszédet tartott az egyetem tulajdonképpeni eszméjének védelmében, ebben hangzott el a következő: „Az egyetem ott-hont és megbecsülést nyújthat az anarchisztikus provokációnak és a haszontalanság szenvedélyének (passion of uselessness). Melyik szenvedély vajon a legcsodálatosabb a világon? A haszontalanságé. [...] Úgy vélem, a haszontalanság az emberi tevékenység legmagasabb rendű formája”. Erre szinte rímel Heidegger zollikoni gondolata, mely így szól: „Ami leginkább a hasznunkra válik, az a haszontalan. Csakhogy a haszontalan megtapasztalása a legnehezebb a mai ember számára”. A haszontalanságban a szabadság ad hírt önmagáról, de nem a tetszőleges, az önkényes alakjában. A haszontalanságból nem gyarapodnak javaink, a haszontalan csak úgy önmagában van, ám ez a *van* rendkívüli erővel mutatkozik meg rajta, ebben tündököl leginkább Erősz hatalma.

Mindazonáltal nem vet-e rossz fényt a bölcsész tudományokra, ha reprezentatív képviselőjük, a filozófia, a haszontalanság apoteózisát készíti elő? Miként lehet egy ilyen céggel az egyetemnek önmagát hirdetni? A *ranking* korszakában, a kompetitív szellem diktatúrájában teremhet-e babér az ilyesfajta obsoletus, idejétmúlt ars poeticának? Különösképp akkor, amikor egyik élenjáró képviselője, Wittgenstein egyenesen azt állítja: „A filozófia versenyfutásában az nyer, aki a leglassabban tud szaladni. Vagy: azt utolsónak érzetik a célba”. (Az egyetem versenyszellemtől megszállott PR-szakemberei, ha híret vesznek ennek a kijelentésnek, akkor azt nyilván így fogják a reklám nyelvére konvertálni: „A mieink lettek az elsők az utolsó helyért folyó küzdelemben!”) Félő azonban, hogy az utolsóként célba érkezők már nem kerülnek adásba, a verseny ugyanis már rég nem róluk szól. Manfred Geier ezt így fogalmazta meg: „Wittgenstein és Heidegger a filozófia utolsó magányos alakjai közé tartoznak, mert mindketten egy olyan típust testesítenek meg, amelyik összetéveszthetetlen módon filozofál, s e filozófiáért saját nevével áll jól. Velük »az individuális tudáshoz és személyes reprezentációhoz kötött filozófiai gondolkodási stílus« (Habermas) a végéhez ért. Többé nem az olyan filozófia iránti egyéni, szenvedélyes lelkesültségre van szükség, amely csak a magányban található rá saját volta képpeni erejére, hanem azon szakemberek nemzetközi együttműködésére, akik arra lettek kiképezve, hogy a tudományos ismeretek figyelembe vételével, argumentatív módon tárgyalják azokat a problémákat, amelyek – mindenekelőtt gyakorlati-etikai szempontból – aktuálisan megoldásra várnak.”¹¹ Sajnos látom a jeleit annak, hogy ezek a megfigyelések nem valami disztópikus látomás születtei.

Hahó, Kolléga úr! – kiálthatná valaki felém a hallgatóság soraiból. – Úgy látom, Ön megállíthatatlanul nyargal lefelé a kultúrkritika lejtőjén! Pedig, ha megállna egy pillanatra és visszatekintene, mondjuk, az előző, Geiertől idézett mondatokra, azt láthatná, hogy ezek bizony a világ megváltozásáról árulkodnak. Ön folyton a dolgok feje tetejére állításáról szónokol, mintha a dolgoknak valamilyen érinthetetlen eredetben kellene egyszer s mindenkorra fennállniuk. Kérem, vessen számot azzal, hogy az Ön értékei, melyeket, elismerem, fájdalmas lehet meggyalázva látni, mégiscsak egy meghatározott korszak értékei voltak, s ahogy minden a történelemben, idővel ez is megváltozik. Ki állította, hogy az egyetem intézménye olyan marad, mint kezdetben volt? Engedje meg, hogy Nietzsche-re emlékeztessenem, aki azt mondta, ami definiálható, annak nincs története. Ebből is látszik, hogy az egyetemnek nincs önmagában vett, idő feletti meghatározása, az lényegében csak a történeti formációk egymásutánja. Ezért szerintem egyáltalán nem beszélhetünk az egyetem haláláról, s ha veszi a fáradságot és körülnéz, Ön is meggyőződhet róla, hogy világszerte él és virul. Különben is, az Ön hangszerparkjában, úgy látszik, csak a végítélet harsonáinak jut hely. Nem gondolja, hogy végre tanulmányoznia kellene napjaink hárfairodalmát is?

¹¹ Manfred Geier: *Wittgenstein und Heidegger. Die letzten Philosophen*, Rowohlt, 2017, 396–397.

Ha látják majd ezt az urat, a következőt üzenem neki. Ami a kultúrkritikát illeti, ezzel a zsánerral nekem is van bajom. Az általa fölfestett hekatombák látványától megiszonyodva az embernek nem marad más hátra, minthogy felvágja az ereit. Ráadásul ez a gondolkodás kéjeleg abban, hogy mindent, ami a szeme elé kerül, azonnal beleforgasson az általános rothadás pépjébe, s miután minden jövődölését örökké beigazolván látja, a végén nincs más dolga, mint diadalittasan megállapítani: „summa cum naugye!”. Rossz kezekben könnyen élősködéssé válik; mintha a szerző az éjszakai hold fényében szeretne napozni.

De az apokalipszis bántó egyhangúságán – mint e narratíva korlátján – túl, a kultúrkritikának van egy nagy előnye azzal a beszédmóddal szemben, amit az úr képvisel. Nevezetesen az, hogy létezik a szótárában a pusztulás. Tudja, hogy az emberi dolgok nemcsak változnak, hanem el is enyésznek, s az enyészetre nem jön szükségképp tenyészet. Megtanulta Arisztotelészről, hogy az egyszerű cselekmény csak *metabasis*, változás, míg a bonyolult esetében a változás során nem várt fordulat (*peripeteia*) következik be, mely a jó sorsról rossz sorsra vált át (*metabolé*). Az ilyen, nemcsak változással, de végzetes fordulattal járó eseményt nevezi a *Poétika* tragédiának. Nietzschevel szemben azon az állásponton vagyok, hogy a történet része lehet bizony a kiüresedés vagy a pusztulás is, ami meglehet, először láttatja meg velünk, mintegy retrospektív módon, a fogalom (esetünkben az egyetem) körvonalait. Változás (*metabasis*) persze történhet e körvonalak védettségében, de a *metabolé*, az átváltás bekövetkeztekor már az identitás megszűntével kell számolnunk. Figyelemre méltó, hogy csak akkor látjuk meg a fogalom sziluettjét, voltaképp akkor ismerjük fel (*anagnórisis*), amikor semmibe veszik, s ezzel mintha Spinoza nevezetes tételének megfordításához érkeznénk. *Omnis negatio est determinatio*. Minden tagadás (utólagos) meghatározás.

Kétségtelen, az egyetem mint épület, mint intézmény áll, s benne a tudomány malmai még örölnék, de ez nem mond ellent az agónia tényének, elvégre „a krízis nemcsak drámai összeomlásként jelentkezhethet, hanem a jól funkcionáló gondolatatlanság formájában is”.¹² A kiüresítés, az evakuáció – számos más intézményt, magát a demokráciát is érintő – tendenciája lényegében a név bitorlásának kérdéséhez vezet. Ez a folyamat jól megfigyelhető egyebek közt a főiskolák mirnix-dirnix egyetemre történő átnevezésében, miközben az egyetemek a tudomány alkalmazásának jegyében mindinkább az egykori főiskola felé közelednek. Az analógia kedvéért hadd emlékeztessem Önöket napjaink nagy port kavart eseményére: az öttusából törölni akarják a lovaglást. Kálnoki Kis Attila, a sportág világbajnoka ezt írta: „Az én ismert öttusám ezzel meghalt. [...] [B]ármivé is alakítják át, az már egy teljesen másik sportág lesz. Nevezék bárhogyan is.” Török Ferenc olimpiai bajnok pedig azt mondta, hogy a sportág szabályrendszerében korábban végrehajtott változtatásokat ugyan el tudta fogadni, de a lovaglással átlépték a Rubicont. A lesújtott sportolók tulajdonképp szintén a név, a fogalom határaitól beszélnek, az identitás megváltozásáról (elfogadható változások, *metabasis*) és megszűntéről (Rubicont átlépése, *metabolé*). Ha meg akarom nevezni, mivel lépték át az egyetem esetében a Rubicont, akkor röviden azt válaszolom: a *paideia* kitörülésével.

A *paideia* – illetve a hozzávetőleges német megfelelője, a *Bildung* (képzés) – a modern egyetem megszületésében mérvadó humboldti program meghatározó eleme volt. Jóllehet, alapos fogalomtörténeti bemutatásra itt nincs hely,¹³ szeretném legalább meggyűrűzni ezt a fontos terminust néhány vonásának felvázolásával. Legegyszerűbb talán a *paideia*-t övező közkeletű félreértések felől közelíteni. Az egyik végletet az „objektivistá” változat kép-

¹² Dan Zahavi: *Husserl's Phänomenologie*, Mohr Siebeck, 2009, 132.

¹³ Valamivel részletesebben foglalkoztam ezzel a kérdéssel a *Paideia, mérték, igazság* című tanulmányomban. In: Schwendtner Tibor (szerk.): *Hatalom és filozófia. Hermeneutikai, fenomenológiai megközelítések*, L'Harmattan, 2016, 93–111.

viseli, amelyik a tudással és a műveltséggel azonosítja a paideiát. Eszerint az egyetem feladata az egykori humán-gimnázium klasszikus képzésének alapjaira építve az ismeretek lehető legszélesebb körének, tárházának, az egész humanista tradíciónak az átadása. Ezzel a tudásjavakra építő paideia-felfogással szemben Georg Kerschensteiner merész megfogalmazása így szól: „Bildung az, ami megmarad azután, hogy az ember minden tanult dolgot elfelejtett”, amivel persze nem azt sugallja, hogy a Bildung napja akkor virrad fel, amikor szellemünk végleg lehanyaglik, hanem azt, hogy szemléletünk, mértékvetelünk és megértésünk nem ugyanarról a töről ered, mint a műveltségünk, a tudásunk. S mintha már Szókratésznek a *Phaidónban* (107 d) elhangzott alábbi szavai is összekapcsolnák a paideiát egyfajta „lemeztelenedéssel”: „Mert a léleknek, amikor a Hadészba érkezik, nincs semmi egyebe, csupán a neveltetése és a kimunkáltsága (*paideia kai trophé*)”. A paideiát persze fölösleges és hibás dolog lenne szembeállítani a tudással, elegendő megkülönböztetni őket egymástól. A lényeg – s erről Hegeltől Gadamerig sokan értekeztek –, hogy a paideia a megértés tevékenységéhez, aktivitásához kapcsolódik. A paideia nem tananyag, tehát nem megtanulható, nem lehet automatikusan csatolni a legelőkelőbb diplomához sem, még a tanári karban is találkozhatni e téren teljes tudatlansággal, mégis: valójában a paideia az egyetem valódi eszménye. Gadamer ezt így foglalja össze: a képzett tudat (Bildung) „rendelkezik azzal a megtanulhatatlan és utánozhatatlan tapintattal, érzékkel, mely a szellemtudományok ítéletalkotását és megismerésmódját mint valami elem hordozza”.¹⁴ Megtanulhatatlan (ennyiben hasonlít az ízléshez), mégis azért járunk egyetemre, hogy elsajátítsuk.

A másik végletet a „szubjektivista” félreértés képezi, amelyik abban testesül meg, hogy a paideiát mint az önképzés valamely módját a privát szférába száműzi, mintha az teljességgel magánügy lenne. A tudomány szempontjából ugyanis teljesen indifferens, hogy valaki miként sáfárokodik az erényeivel, személyiségének melyik oldalát hogyan fejleszti, s inkább az önkény, a partikularitás veszélyének teszi ki magát, ha a habituális, személyes faktort belevegyíti az érvmenet logikájába. A paideia tagadhatatlan egzisztenciális vonását azonban kár lenne összekeverni valamiféle állandóan előtolakodó konfeszionális jelleggel. Nem a személyes élmények adják a paideia egzisztenciális karakterét, hanem a gondolkodás tapasztalatának munkája. Wittgenstein híres szavai tanúsodnak erről: „A filozófus munkája [...] legfőként önmagán végzett munka. A saját felfogásán. Azon, hogy miként látja a dolgokat.”¹⁵ Ezzel talán láthatóvá vált erről az oldalról is, hogy a paideia alapvetően a megértés művészete, s mint ilyen, eminens hermeneutikai fogalom. Mindebből az következik, hogy nem válhat szét az egzakt tudományos munka és a teljesen privátnak tekintett paideia, hiszen – mint az iménti Gadamer-idézetben láthattuk – ez utóbbi „a szellemtudományok ítéletalkotását és megismerésmódját mint valami elem hordozza”. Wittgenstein sem arról beszélt előbb az önmagunkon végzett munka kapcsán, hogy az egyszerűen az „önépítés” eszköze vagy erényeink kimunkálása, hanem arról, hogy ebből fakad az a mód, ahogy a dolgokat látjuk. Ezek szerint valódi, mélyebb dimenziókkal rendelkező tudomány csak a paideia alapján lehetséges. Az ezt szolgáló egyetem nem morális vagy terapeutikus intézmény, s főképp nem szakiskola, hanem a megértés kiképzésének színtere. A paideia elapasztása épp az egyetemnek a szakiskolára történő redukciójával ment végbe. A szakiskola nem képes tudomást venni arról, hogy a filozófia – s nyomában a bölcsészet – szókratészi értelemben vett erotikus tevékenység. Ez persze nem azt jelenti, hogy az „erotikus tudomány” valamiféle priapizmusban szenvedne, s örök mámor lenne az osztályrésze, csak azt, hogy eleven emlékei vannak arról, mit jelent a lenyűgözöttség, az elragadottság, s ha épp hiányt szenved belőlük, ha kietlen sivatagokban fulladozik, akkor is ezekhez méri magát.

¹⁴ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer* (fordította Bonyhai Gábor), Osiris, 2003, 45.

¹⁵ Ludwig Wittgenstein: *Észrevételek* (fordította Kertész Imre), Atlantisz, 1995, 29.

Korunkban, amikor úgy fest, új paradigma, szellemi impulzus nem érkezik a filozófia felől a bölcsészettudományokhoz, különösen fontos lenne újra számot vetni a paideia szerepével és örökségével. Szellemi habitusunk kialakításának, a megismerés és tapasztalat regiszterei fölfedezésének lehetősége most is megadatik számunkra; előttünk van az a tradíció, amelyik ennek a nevelődésnek a vehiculuma. Heidegger a maga bonyodalmas nyelvvezetésén ezt így fogalmazta meg: „Gondolkodni a gondolkodó gondolkodásával folytatott párbeszédből tanulunk meg”. De talán nem is kell éteri magasságokba emelkednünk a paideia megértéséhez; elegendő felidézni, hogy a már tudott, a megismert mélyebb megtapasztalása milyen heurisztikus és innovációra számot tartó aktus.

Ebben a kontextusban új jelentésre tehet szert Démokritosz alábbi töredéke (B 180): „A paideia a szerencsések díszé, a szerencsétleneknek menekülés”.¹⁶ Ezt szívesen olvasnám ekként: az egyetem a paideia (utolsó) menedéke, mely szerencsétlenebb időkben is fenntartja számunkra a gondolkodás eleven tapasztalatának lehetőségét.

A figyelmes hallgatóban legkésőbb ezen a ponton felvetődhet a kérdés, hogy az egyetemet mint a paideia menedékhelyét nem tévesztettem-e össze véletlenül az Édenkerttel, az elveszett Paradicsommal? Nem – válaszolnám a legkevésbé meglepő módon –, mert ahogy az emberi közösség nagyobb intézményeiből általában, úgy az egyetemből sem lehet kigyomlálni a hiúság, a kisszerűség, az irigység, a törtetés és az árulás szellemét. Nem is ördögűzésre van szükség, ideális intézmény ugyanis nem létezik, s minden erre irányuló erőfeszítés – akarva-akaratlan – rövid időn belül a szabadság felszámolásához, a morális intézmények diktatúrájához vezetne. Csupán arra akartam emlékeztetni magunkat, hogy a tudományos, egyetemi élet gyarló hétköznapjainak is csak az ad értelmet, hogy tudomásunk van a gondolkodás ünnepeiről, a megértés mélyebb dimenzióinak tapasztalatáról, s ennek belátásához nem kell lábujjhegyen pipiskedni, ájtatoskodni, vagy koturnusban deklamálni.

A paideia útja, azt hiszem, a lehető legtöbb, amit kínálhat az egyetem, ez a legtöbb ugyanakkor nem minden. Azzal a kijelentéssel, hogy a paideia nem minden, elérkeztünk a határhoz, ami bármiféle Édenkert-képzettől elválasztja. Ezt a határvonalat Hannah Arendt – számomra különösen fontos – kettős Heidegger-portréja segítségével szeretném megvilágítani. Joachim Festnek adott interjújában a következőket mondja mesteréről: „Heidegger tanított meg a világ meglátására és megragadására, és mindemellett ő alakította ki az érzékenységemet, ő vezetett el önmagamhoz. Ez egyaránt vonatkozik a gondolkodásra és az érzésre – valamint a számomra már akkor oly fontos megértésre. Heidegger ébresztett rá az életre minden értelemben. [...] Mindaz, ami vagyok, Heideggerre megy vissza; neki köszönhetek mindent!”¹⁷ Ebben a dicshimnuszban – amit nem kell a két filozófus közötti szerelmi viszonyra visszavezetni –, azt hiszem, nemcsak egy korszakos filozófus és emlékezetes tanár magasztalásával találkozhatunk, hanem tetten érhető benne mindaz, amit a paideia jelentőségéről gondolunk: a szellemi habitus kialakulása, a dolgok észrevételére és megragadására való fogékonyság, a létezés és a gondolkodás összetartozásának felismerése.

Az elragadtatott szavak hallatán sem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ugyanerről a Heideggerről Arendt tudott nagyon lesújtóan is nyilatkozni. Heidegger Jaspershez intézett leveleit olvasván Arendt ezt írja férjének 1949-ben: „Az eredetiségnek és hazudozásnak, helyesebben szólva, gyávaaságnak ugyanaz a keveréke, mint mindig”. Jaspersnek Heidegger totális „jellemtelenségéről” beszél, a Fest-interjú szerint pedig Heidegger „személyisége sokkal gyengébb volt, mint az agya”. A döntő mozzanat, amit maga Arendt regisztrál, hogy e két aspektus egyszerre van jelen, hiszen a jel-

¹⁶ A paideiát, amit Jaap Mansfeld *Bildung*ként fordít németre, Daniel W. Graham *education*ként angolra, Sebastyén Károly pedig *tudomány*ként magyarra, meghagytam eredeti, görög formájában.

¹⁷ Joachim Fest: *Begegnungen*. Rowohlt, 2004, 188–189.

lemtelenség mellett mégis „olyan mélyen és szenvedélyesen él, amiről nem könnyű megfeledezni”.¹⁸

Lényegében véve Arendt problémája – hogy a legkifinomultabb paideia sem ad garanciát a cselekvés, az erkölcsiség világában való helytállásra – nem újkeletű. Legkésőbb azóta, hogy súlyos kételyeink támadtak az antik intellektuális etika hitével szemben, miszerint a tudásból következik az erény, szüntelen megbotránkozással szemléljük megannyi nagy gondolkodó és művész példáját, aki egyszerre tett tanúságot a mély és érzékeny gondolkodás, valamint a nyomorúságos és szánalmas gyakorlat és ideológia kettősségéről. Itt húzódik a paideia határa, s efölött nem lehet napirendre térni.

Mindazonáltal az egyetem a lehető legtöbbre, a paideiára kell, hogy kalibrálja magát. Nem tudom, visszatér-e ehhez az eszméhez. Első lépésnek az is megteszi, hogy felhagy a hazudozással, mert az – ahogy Plutarkhosztól tudjuk – a szolgák dolga.

(2021–2022)

---

¹⁸ Hannah Arendt – Karl Jaspers: *Briefwechsel 1926–1969*, Piper, 1985, 178.

A BEFEJEZETLEN MONDAT HASONLATAINAK KÉPI VILÁGA

Déry Tibor *A befejezetlen mondat* című, 1933–1938 között íródott, de csak 1947-ben megjelent nagyregényének központi stílus eszköze a hasonlatok nagy számú alkalmazása. Ugyan ez az eljárás önmagában a második világháború előtti magyar prózához kapcsolja a szöveget, ám nem párosul sem a korszakban uralkodó rövidmondatossággal, sem a Krúdy-féle kötőszavak nélküli, felsorolás-jellegű mellérendeléseken és a hely- és időhatározói kapcsolatokon alapuló mondat szerkesztéssel.¹ Ezzel szemben Déry hosszabb mondatait a különböző szintű alárendelések és beékelések építik fel, amelyek legtöbbször szentenciózus vagy szemléltető funkciót töltenek be, és meglehetősen szerzteágazó szerkezeteket eredményeznek. Ilyen szemléltető és/vagy elméltető szerepet látnak el a hasonlatok is, amelyek szintén részletesebben kidolgozottak a szövegben a kor más műveire viszonyítva. Ezáltal a regény elsősorban nem a korabeli magyar prózairodalomhoz csatlakozik,² hanem inkább egy prousti poétikát követ, amelyre ugyancsak az egyszerre díszített és analitikus előadásmód jellemző, és amely ugyancsak terjedelmes hasonlatokból hozza létre többszörös összetételeit. Ez a hatás jól ismert és alaposan vizsgált a regény recepciójában.³ Ám a Proust stílusához képest is sajátosságokat mutató hasonlatok képi világának beható elemzését eddig nem igazán végezte el a szakirodalom.⁴ Az alábbiakban ezért arra keresem a választ, hogy milyen fogalmi és képi tartományokat mozgósítanak *A befejezetlen mondat* hasonlatai, és hogyan változnak ezek a tartományok a szöveg előrehaladtával.

Ez utóbbira, azaz a három kötet hasonlatainak összevetésére az értelmezők közül egyedül Szolláth Dávid vállalkozott; jellemzése irányadó fontosságú a jelen tanulmány számára is:

¹ A kanonikus magyar regényirodalomban a mondat hosszúságra és a tagmondatkapcsolatokra (így a hasonlító alárendelésekre) vonatkozó tendenciákat, valamint e tendenciák legfontosabb képviselőinek (például Krúdy) jellemzését lásd: Szemes Botond: *Kidolgozott viszonyok. A tagmondatkapcsolatok automatikus azonosításának hasznosíthatósága a stilisztikában és az irodalomtörténet-írásban*, *Digitális Bölcsészeti*, 2021/4, 31–77.

² Herczeg Gyula, a magyar stílus kutatás kiemelkedő alakja a Déry regénye által képviselt próza-poétikát 1979-es könyvében – mivel nem tárgyalja a későbbi hosszúmondatos szerzőket, elsősorban Nádas Péter munkásságát – még egyedülállóan és folytatás nélkülinek találta a 20. századi magyar prózairodalomban. Herczeg Gyula: *A modern magyar próza stílusformái*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1979, 163.

³ Egri Péter: *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, Akadémiai, Budapest, 1970, 41–169. Valamint Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Balassi, Budapest, 2011, 122–129.

⁴ Egri Péter idézett könyvében elemez néhány szöveghelyet: az akvárium-hasonlatok, valamint a műalkotásokhoz és elvont létezőkhöz kapcsolódó hasonlatok működését Déry és Proust szövegeiben. Emellett részletesen tárgyalja *A befejezetlen mondat* nyitóképét és benne a hasonlítás technikáit: Egri Péter: *A befejezetlen mondat nyitóképéről*, in: *Mérlegen egy életmű. A Déry Tibor halálának huszonötödik évfordulójára rendezett tudományos konferencia előadásai* (2002. december 5–6.), szerk.: Botka Ferenc, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2003, 48–55.

A *befejezetlen mondat*ban megfigyelhető, hogy az egyes kötetek során a hasonlatok képanyaga egyre ritkábban hívja segítségül az egyes szereplők imaginációit az elbeszél világ jellemzéséhez. S ugyanígy az elbeszélő is egyre inkább tartózkodik attól, hogy az oldalakon keresztül kifejtett, atmoszférateremtő (például a regény nyitóképe) vagy lélektani-analitikus óriáshasonlatait olyan váratlanul összekapcsolt asszociációk soraival építse fel, amelyek kivezetnek az elbeszél világából, miközben rejtett tudattartalmakba vezetnek be. Ehelyett az óriáshasonlatoknak az a változata válik dominánssá a regényben, amelyek még egy szereplő lelki alkatának vagy egy látványnak a leírását is a társadalomrajz anekdotikus bővítésére használják fel. A hasonlatoknak ez a típusa elsősorban az elbeszél világ kohézióját hivatott erősíteni és egy erős, szerkesztői hajlamú központi elbeszélő pozícióját jelöli ki. Ez a regényben menet közben bekövetkező poétikai hangsúlyeltolódás nemcsak a forma erőteljesebb zártságát (és ezzel együtt egyszerűsödését) hozza magával, hanem a regény stílusrepertoárjának szűkülését is. A harmadik kötetben már eltűnik a szürrealista képkészlet és megfogytatkoznak az akaratlan emlékezések szülte kitérők, vagy az elbeszélő korrekciói szabnak határt látszólagos spontaneitásuknak.⁵

Az alábbiak tulajdonképpen e megfigyelés aprólékosabb kifejtését kívánják adni, amelyek köszönhetően nemcsak a regény hasonlatainak képhasználata, hanem fontos hatás-történeti kapcsolatok is feltárhatóvá válnak, valamint a szövegben ábrázolt társadalom feszültségei is új fénytörésbe kerülhetnek.

Ennek során a gépi olvasás kvantitatív eredményeire támaszkodom. Abban bízom, hogy az ezeket az eredményeket létrehozó módszerek a konkrét elemzésen túl a hasonlatkutatás egészére is ösztönzően hathatnak. A módszerek a különböző kulcsszóelemző eljárásokon alapulnak, amelyek éppen egy szövegre/szövegrészre egyénileg jellemző és tartalmas jelentéssel bíró szavak meghatározására alkalmasak. A kulcsszavak azonosításakor ugyanis az eljárások mindegyike arra tesz kísérletet, hogy az egyes kifejezések gyakoriságát annak alapján súlyozzák, hogy más szövegekben milyen gyakran fordulnak elő – azaz mennyiben specifikus egy-egy szó használata az adott dokumentumban. A legtöbbet használt eljárások: 1. John Burrows úgynevezett Zeta-módszere, valamint annak Craig és Kinney által továbbfejlesztett változata;⁶ 2. a „kifejezésgyakoriság — fordított dokumentum-gyakoriság” mérőszáma (*term frequency – inverse documentum frequency*, közismert nevén: TF-IDF); 3. a *log-likelihood* eljárás; 4. valamint a krakkói Computational Stylistics Group által fejlesztett *cracovian* módszer.⁷ Mindegyik módszer szavak listáját hozza létre, amelyeket aszerint rendez sorba, hogy milyen mértékben tekinthetők jellemzőnek az adott szövegre. Az ilyen listák meglehetősen nagy szabadságot biztosítanak az értelmezések számára, hiszen nem hordoznak információt arról, hogy a szavak hogyan függenek össze egymással, vagy milyen kontextusban szerepelnek a műben. Azaz a kutatói megítéléstől függ, hogy miként csoportosítja és alkalmazza ezeket a kifejezéseket az interpretáció során. Újért a dolgozat a gépi olvasás eredményeit csupán kiindulópontként használhatja, hogy új nézőpontból tudja a regényt olvasni, és olyan szöveghelyek kerülhesenek egymás mellé, amelyek között korábban kevésbé létesített kapcsolatot az olvasói figyelem. Így ez a gyakorlat rokonítható a *méretezhető* vagy *adatbázis-olvasás* koncepciójá-

⁵ Szolláth Dávid: 1938 – Az elkötelezett regény mint a kommunista magatartásformák bírálata, *Literatura*, 2006/2, 199.

⁶ Hugh Craig – Arthur F. Kinney: *Methods*, in: *Shakespeare, Computers, and the Mystery of Authorship*, szerk. Uők., Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 42.

⁷ A módszer kidolgozásához és alkalmazásához lásd: Michał Woźniak – Agnieszka Wołos – Urszula Modrzyk, et al: Linguistic measures of chemical diversity and the „keywords” of molecular collections, *Scientific Reports*, 8/1 (2018).

val is,⁸ amennyiben a gépi keresések eredményeit és az új kontextusba kerülő részletek szoros olvasatát, „a bezúmolást kizúmolással”⁹ kombinálja.

Első lépésként *A befejezetlen mondat* és a korszak azon regényeinek hasonlatait vetem össze, amelyek ugyanúgy nagy számban dolgoznak ki hasonlító alárendelést; majd ezt az összevetést a regény első és harmadik kötete között ismétlem meg (csak a két kötet között, valamint egy adott kötet és a regény többi része között is), hogy így a Szolláth Dávid által is leírt poétikai változás részletesebben legyen tanulmányozható. A hasonlatok közül csak a prototipikus, *mint* és *mintha* kötőszókkal kidolgozott változatokat elemzem,¹⁰ hasonlatként pedig egyszerűen a kötőszók és az utánuk következő mondatvégi írásjelek közötti szakaszt határoztam meg: emiatt természetesen nemcsak szigorúan a hasonlatok, hanem más tagmondatok szavai is a vizsgálat részét képezik, ám ezek között szoros a szemantikai kapcsolat (legtöbbször a későbbi tagmondatok is a hasonlatok képi világának kidolgozásában vesznek részt), vagyis érdemes ezt a meghatározást követni, már csak azért is, mert ennek köszönhetően több adat állhat a statisztikai műveletek rendelkezésére. E szavak közül kiszűrtem a tulajdonneveket (az *emagyar* elemző által tulajdonnévként felismert szavakat, amelyeket a gépi elemzés után, kézi ellenőrzéssel egészítettem ki – például Rózsáné vagy Kesztyűs nevével), ugyanis a kulcsszókeresés ezeket helyezi a listák élére, mivel a szereplők és helyszínek nevére igaz leginkább, hogy más művekhez képest gyakran fordulnak elő egy szövegben; valamint a leggyakoribb funkciószavakat is, amelyek viszont amúgy sem szerepelnének a kulcsszó-listákban általános elterjedésük miatt. A szűrések eredményeképpen kötetenként 8093, 8383, valamint 9260, összesen 25 735 tartalmas kifejezést vizsgált a kutatás (a regény nem egészen 10%-át).

Először tehát *A befejezetlen mondat*nak és azoknak a két világháború közötti műveknek a hasonlatait vetem össze a korpuszból, amelyek magas értéket vesznek fel a hasonlító alárendelések relatív gyakoriságát tekintve. Ez az alábbi 16 regényt jelenti: Krúdy Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete* (1944) és *Hét bagoly* (1922), Füst Milán: *Feleségem története* (1942), Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek* (1942), Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül* (1937), Szerb Antal: *Utazás és holdvilág* (1937), Illyés Gyula: *Puszták népe* (1936), Tamási Áron: *Ábel a rengetegben* (1932), Gelléri Andor Endre: *A nagy mosoda* (1931), Szomory Dezső: *A párizsi regény* (1929), Kosztolányi Dezső: *Édes Anna* (1926) és *Aranysárkány* (1925), Tersánszky Józsi Jenő *Kakuk Marci ifjúsága* (1923), Szabó Dezső: *Csodálatos élet* (1921), Szép Ernő: *Lila akác* (1919), Babits Mihály: *A gólyakalifa* (1916). Mivel a TF-IDF módszer pontosan az ilyen esetekre, azaz egy dokumentum és egy korpusz összehasonlítására szolgál – és kevésbé alkalmas csupán a két kötet szembeállítására, hiszen akkor a „dokumentum-gyakoriság” csak erre a két egységre vonatkozik, így az eljárás tulajdonképpen azt mérné, hogy az egyik kötetben gyakori kifejezések előfordulnak-e a másikban –, a kutatás ezen fázisában ezt a módszert alkalmaztam.

A 30 legjellemzőbb kifejezést tartalmazó listából¹¹ a regényvilág főbb szereplőire (*fel-
nőtt, özvegy, néni, nagymama, öregasszony*) és helyszíneire (*környezet, szalon, lakás, kocsmá,*

⁸ Alan Bilansky: Search, Reading, and the Rise of Database, *Digital Scholarship in the Humanities*, 2017/3, 512.

⁹ Fogarasi György: Eszkalálódott olvasás. Stanford, Benjamin, Poe, *Digitális Bölcsészettudomány*, 2020/3, 9.

¹⁰ Ennek oka, hogy első közelítésként a regényre és a korpuszra is legjellemzőbb típus vizsgálatára akartam szorítkozni, ezáltal a hasonlatok legalapvetőbb működését föltárni. Ez az egyszerűsítés azért tehető meg, mert jelen esetben nem a minél pontosabb kvantitatív eredmények, hanem a szöveg szemantikai szerveződésének feltárása a cél. Természetesen kiegészíthető lenne a keresés más kötőszavakkal is, ám az előzetes vizsgálatok azt mutatják, hogy ezek nem változtatnának érdemben az eredményeken.

¹¹ A kulcsszó-listák és a keresések kódjai az alábbi repozitóriumban érhetők el: https://github.com/SzemesBotond/digitalis_irodalomtudomany

polgári, tenger) utaló szavak mellett érdemes kiemelni a második legjellegzetesebb szót: *önkéntelen*, amely egyből kapcsolatot is teremt a prousti *mémoire involontaire*, azaz az önkéntelen emlékezés technikájával. Reichert Gábor a recepció állításait összefoglalva jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy „az akaratlan emlékezés poétikája Dérynél sokkal kevésbé válik az elbeszélés szerves, nélkülözhetetlen, sőt a szöveg valódi tétjét jelentő eljárásá, mint Proust művében, ennek következtében pedig gyakran felesleges túldíszítésnek hatnak a beillesztett, *Az eltűnt időre* meglehetősen direkt módon visszautaló elmélkedő szakaszok. Ennek legfontosabb oka, hogy míg Proust radikálisan szakít a 19. századi realizmus örökségével, és egyes szám első személyű elbeszélőjét nem ruházza fel a szöveg minden szegletét felügyelete alatt tartó tekintettel, addig Déry elsősorban eszközként, a szerteágazó történet, a rengeteg szereplő és a hatalmas időbeli távolságok áthidalását szolgáló eljárásként tekint az akaratlan emlékezésre”.¹² Ahhoz ugyanakkor, hogy lássuk, pontosan miként működik, és miért nem csupán egy narrációs eszközként értelmezhető az akaratlan, öntudatlan emlékezés Dérynél, mélyebb elemzésre van szükség, és a kulcsszavak egy másik csoportját kell szemügyre vennünk.

Ez az elemzés abból indul ki, hogy a *látszólag* szó *A befejezetlen mondat* hasonlatainak legjellemzőbb kifejezése a kortárs művek viszonylatában (amely már jelentésében is a hasonlatokra utal: 'olyan, mint'). Ez a látványra és annak valódiságára vagy előállítottságára rákérdező szó csakugyan gyakran előfordul a hasonlatokban és azok környékén a regényben, sőt többször konkrét fény-árnyék illúziók leírásakor: „A fény itt általában úgy hatott, mintha a színektől függetlenül fejlődne, látszólag úgy csordulva elő mögülük külön ragyogással, mint a friss gyanta a kéreg alól”,¹³ „A szavak izgató fényében egy gondolata támadt – mint ahogy az embernek hirtelen kiugrik az árnyéka, látszólag a semmiből, ha belekerül egy utcai lámpa magyarázó fénykörébe...” vagy:

Az utca azonban nemcsak külső anyagában változott meg azzal, hogy a járókelőktől tömöttebb és sűrűbb lett – mintha hirtelen egy raj hal lepne el egy eladdig üres, fehéren nyugvó tavat –, s hogy máskor álló anyaga az egy irányban siető emberek-től most maga is áramlani kezdett, úgyhogy nemcsak összetételében, de állapotában is megváltozott látszott ahhoz képest, hogy máskor, villamosról nézve csendesen feküdt kétoldalt az előrehaladó kocsik körül, s legföljebb ha a villamos menetiránya metszett egy előremutató nyilat az álló levegőbe – nemcsak változatosabb, mozgóbb s melegebb lett saját mozgásától –, néhány fokkal melegebb, *mint amikor némán álldogált, mint egy üres tó, melyet látszólag csak a holdfény nyom rá a kihalt tájra* – hanem kifejező erőben is teljesen megváltozott s izgatott hullámaival tovább mondta a jelenetet, amely néhány perccel előbb egyik végénél lejártsódott.

A különböző fényforrások ezekben a példákban *látszólag* saját ágenciával rendelkeznek, és a látvány legfőbb alakítóiként lépnek fel: a fény a dolgoktól függetlenül fejlődik, egyúttal értelmezi azokat („magyarázó fénykör”), sőt mintha létüket is okozná (az „üres tó, melyet látszólag csak a holdfény nyom rá a kihalt tájra”). Mindezt kiegészíthetjük azokkal a kulcsszavakkal a harmincas listából, amelyek közül több ezekben az idézetekben is előfordul, és amelyek egyaránt a látványt ábrázoló képek, felületek elrendezéséről értesítenek: *mozgó, csillogó, álló, fekvő, fordított, megnő* – és ezeknek a jelzőknek/állítmányoknak az alanyával: *felszín, anyag, részlet*. Ebben pedig a hasonlatok egyfajta önreferencialitására lehetünk figyelmesek, amennyiben a fogalmi és képi tartományok viszonyba állításáért felelős retorici-

¹² Reichert Gábor: Déry Tibor: *A befejezetlen mondat*, *Literatura*, 2015/2, 289–296.

¹³ Az idézetek az alábbi print, valamint az az alapján készült, a Digitális Irodalmi Akadémián elérhető online kiadásból származnak: Déry Tibor: *A befejezetlen mondat I-III.*, Szépirodalmi, Budapest, 1974.

kai eszközök elsődleges tartalma ugyancsak a képek elrendezésére vonatkozik: „Egy magas női alak állt legfelső fokán, félig kiválva az ég kékes acéllapjából, mint egy erős rövidülésben álló dombormű”, „a Stradonén kigyulladtak az ívlámpák, s élesebb fényüket, mint egy megfordított árnyékot bevetették a cukrászda homályos, sárga világába”.

Az első és harmadik kötet hasonlatait összevetve azonban úgy tűnik, hogy mindez főként az első kötetre érvényes, amelyben amúgy is gyakrabban fordulnak elő hasonlító alárendelések.¹⁴ A Craig-féle Zeta, a *log-likelihood* és a *cracovian* módszerekkel létrehozott listákban – a különböző módszerek hasonló eredményekre vezetnek, ám együttes alkalmazásuk lehetőséget biztosít összehasonlításukra is – előkelő helyen szerepel ismét a *mozgó* és a *felszín* kifejezés, illetve a fenti idézetek egyik központi eleme, az *árnyék* (a *sötét* társaságában), valamint – kisebb mértékben – a *fény* szó is (a *világos* társaságában), sőt megjelennek a képi elrendezés új alanyai: *forma*, *körvonal*. Ami alapján azt mondhatjuk, hogy a hasonlatok által aktivált képi világ a kötetben leggyakrabban a *felszínen mozgó körvonalak árnyékaira* vonatkozik. Vagyis, másképp fogalmazva, a hasonlatok előszeretettel utalnak a film médiumára mind a leképezés, mind a vetítés értelmében, tovább erősítve a korábbi idézetekből nyert benyomásokat, miszerint a szövegben a fény-árnyék hatások szervezik a külső és a belső tartalmak bemutatását. Ezekre a kulcsszavakra keresve számtalan olyan szöveghelyet találhatunk, amelyekben valóban filmtechnikai eljárásokat írnak körül a hasonlatok:

Ilyenkor nem látta önmagát alakítás közben, mint azelőtt, közelről, külön minden szavát és mozdulatát, mint az építómunkás a téglákat, amelyeket egymásra rak, hanem csak alakja s hangja messzi körvonalait figyelte, s mintha rövidlátón, könnyfátyolos szemmel, s félig süketen nézne egy távoli lámpafényben mozgó idegen alakot, aki fölött való uralmát elveszítette, akinek játékába már nem szólhat bele, mert kiugrott hatalmi köréből, mint a vetítőkészülekből a kép, amelyen változtatni nem érdemes, de már nem is lehet.

Ebben a mondatban a filmszerűség több síkon is fontossá válik: egyrészt az önérzékelés (mint fényben mozgó homályos körvonalakat látja magát Kornélia, az eredetileg színházi színésznő), másrészt az uralomvesztés hasonlatakor (ahogyan kiugrik a vetítőgépből a filmszalag). Azaz a vetítés folyamata és annak megakadása vagy a szándéktól eltérő működése montírozódik egymásra a hasonlatokból felépülő részletben, összetett, de koherens képiséget létrehozva: hiszen a vetített alakká váló színész teste fölött már ugyanúgy nem tud rendelkezni, mint ahogy a kép vetítése is tőle függetlenül szakad meg. A látvány ilyen egymásba játsása ezúttal sem csak mint hasonlattechnika értelmezhető, hanem tematikusan is többször megjelenik a kötetben: „a két alak most egy percre összefolyt előtte, egyesítette magában az új s a régi nosztalgiát, s a vágyak és emlékek könnyű, törekeny szobrává nőtt fel, amely mint Janus egyszerre előre- s hátratekingetett”. Ahogy ebből az idézetből is kitűnik, a mentális folyamatok és mindenekelőtt az (önkéntelen) emlékezés leírásakor szaporodnak meg a film technikai működésére vonatkozó ilyen részletek a kötetben, amelyekben a múlt *mozgó alakjai vagy körvonalai* gyakran mint vetítések eredményei jelennek meg:

az utolsó időben a két fél között már nemigen jött létre az a sima összjáték, amely mint egymásnak pontos szögben megfelelő tükrök rendszere, hiánytalanul átvettette volna a múltból a nagyasszony hatalmasan mozgó alakját.

¹⁴ A (nem csak a *mint* és *mintha* kötőszavakkal kidolgozott) hasonlító alárendelések gyakoriságát a szövegek szavainak számával elosztva és 1000-rel megszorozva a kötetek értékei: 10,37; 8,29 és 8,14. A módszer részletes leírását lásd: Szemes, i. m., 42.

Ha a pincér két falat képzelt volna el, az egyiket a hat év elején, amely a múlttól, a másikat a végén, amely a folytatódó jövőtől választja el, a két fal közti úton, amelyen hatéves, tájékozatlan sétáját folytatta, ha bármely pillanatban találkozni kívánt volna öccsével – mindig csak hátrafelé nézhetett volna, az út kezdetén álló falra, amely mint egy árnyjáték lepedője átengedte magán, ha homályosan is, a múlt mozgó körvonalait, míg a szemben álló fal fehéren s üresen, képek nélkül sugárzott, mint egy börtönfal az ívlámpák mesterséges fényében.

Már alig várta, hogy elmondja urának a tüntetést, de szíve oly súlyos volt az örömtől – holott, mint egy élő intarziát benne hordta az áldozatok még mozgó emlékét –, hogy máskor is lassan forgó nyelve még jobban elnehezedett.

Ezek alapján nem meglepő, hogy a *mozgó* melléknévi igenév az első kötet hasonlatainak egyik legjellemzőbb kulcsszava. Ezzel függ össze a *felszín* kulcsszó is, amely egyszerre szerepel vetítési felületként és a múltat a jelentől elzáró réteggént a szövegben:

A sötétség, mióta a szem megszokta, már nem volt olyan nyomasztó, s úgy látszott, mintha önmagát fogyasztaná, s kivonná magát a mindenfelől felszínre törő konkrét formák közül, amelyeket eddig eltakart; ezek meglepetésszerűen hol itt, hol ott bukkantak fel, halkan megszólalva fénynyelvükön, s arra várva, hogy az ember felismerje és nevükön szólítsa őket, mert az ember közelében a jelenségek sem szeretnek névtelenül élni.

a beszélgetés emléke – mint strandon a színes, nagy gumiállatok, amelyeket nem lehet tartósan víz alá nyomni –, hirtelen felmerült a felszínre, s fűrgén bukdácsolni kezdett.

így a múlt, bármilyen csenevész is, állandóan a felszín alatt lappang, nem úgy, mint a jövő, amelyet teljesen jogtalanul a múlt folytatásának tekintenek s amely éppoly üres és élettelen, mint amilyen teli és hemzsegő amaz (s legfőljebb mechanikusan elképzelhető, olyanformán, mint ahogy, ha a világítási szöveget s egy templomtorony hosszát ismerjük, kiszámítható az árnyék hossza is, amelyet a nap egy bizonyos órájában el fog érni, ha nem dül össze a torony és ha sütni fog a nap).

A példamondatok és a kulcsszavak egy csoportja alapján egyre határozottabban kijelenthető, hogy Dérynél a hasonlatok mint a képek elrendezéséért, egyben azok illuzórikusságának bemutatásáért ('olyan, mint') felelős retorikai alakzatok a fotó és a film médiumainak technikai leírásával párosulnak, amely leírás szintén absztrakt, egymásra montírozott és alakjukat szabálytalanul változtató látványelemekre vonatkozik (vö.: *látszólag*). Így tehát a regényben – legalábbis az első kötetben – a legfontosabb stíluseszköz, a hasonlítás pontosan úgy működik, mint a benne mozgósított tartalom: a film. *A befejezetlen mondat* aprólékosan kidolgozott óriáshasonlatai a részletek szabad kombinációját, kinagyítását és szaporítását végzik el, „mint a filmen, amikor a premier plan lassan zsugorodik, s helyébe újabb részletek nőnek a képbe”. Az ilyen konkrét utalások helyett azonban gyakoribb az eddig idézett szöveghelyek eljárása, amelyeknek kevésbé a mozifilmek, mint inkább a technikai működésekre reflektáló avantgárd kísérletek jelölhetőek ki forrásukul.¹⁵

Innen közelítve tárható fel a regény és a korszak nagyhatású filmesztétikai/filmtechnikai tanulmányai közötti kapcsolat. Egyfelől az elme filmszerű működésének elképzelé-

¹⁵ Ennek megfelelően, mint láttuk, a filmtechnikai hasonlatok főként az absztrakt, belső tartalmak és azon belül is az emlékezés számára teremtenek alapot – bár nem kizárólagosan.

se Balázs Béla 1930-as gondolataihoz köti az emlékezésről és a vágyak működéséről szóló részeket, amennyiben Balázs szerint „ha az áttűnés, a torzítás vagy a másolás minden konkrét kép nélkül is végrehajtható lenne, vagyis ha a technika elválasztható lenne minden konkrét tárgytól, akkor ez a »technika mint olyan« az elmét mint olyat képviselné”.¹⁶ Dérynek a filmtechnikát a nyelv közegében prózapoétikává alakító regénye ebből a szempontból nevezhető tudatregénynek. Még inkább fontos azonban a Moholy-Nagy László írásaival és művészetével való kapcsolat, aki „a fényt mint új alkotótényezőt”¹⁷ ünnepelte 1927-es könyvében: „új minőségérzékelésre teszünk szert a fény-árnyék, a sugárzó fehér, az áradó fénnel telített fekete-szürke átmenetek, a legfinomabb szövedék egzakt vonzása iránt; akár egy acélszerkezet bordázatáról, akár a tenger tajtékzó habjáról van szó”.¹⁸ Sőt mintha *A befejezetlen mondat* hasonlatai Moholy-Nagynak az alábbi meglátását ültetnék át a gyakorlatba: „A szimultán ábrázolás egyik kísérleti módszerével készültek [a bemutatott képek], különböző fények egybekomponálása útján; vizuális és szójátékok hatása ez; a legrealisztikusabb, imitatív dolgok félelmetes egybekapcsolása olyan síkon, amely már egy imaginárius világba nő. S egyidejűleg mégis lehet elbeszélő, kézzelfogható jellegük [...] Ez részben már a mai filmgyártásban is megtörténik: átvilágítás; egyik jelenet átvezetése a másikba; különböző jelenetek egymásra másolása.”¹⁹

Déry és Moholy-Nagy személyes kapcsolata tovább erősíti ezt a párhuzamot, mindekelőtt a harmincas évek eleji közös berlini tartózkodás.²⁰ Botka Ferenc is ebből a kapcsolatból kiindulva mutat rá a *Szentől szembe* (1933) három novellájában – amelyek a későbbi nagyregény közvetlen előzményének tekinthetők – Moholy-Nagy hatására: „A fény Déry képeiben a látvány, a mozgás szervező erejévé lép elő, sőt helyenként már-már magának az elbeszélésnek a strukturálását is átveszi. Nem folytatjuk e jelenség leírását, egyszerűbb, ha rövidre zárjuk az összefüggést e tapasztalatok – és Moholy-Nagy László elméleti-gyakorlati munkássága között, amelynek központjában ugyancsak a fotó és a fény állt. [...] S ha nem is követi barátját a fényarchitektúra birodalmába, prózaíróként annál inkább mindent megtesz, hogy kipróbálja a »fényalakítás«, a film vagy akár az ebben a felfogásban elvégzett színházi rendezés tapasztalatait.”²¹ A novellákban valóban a szereplők „emlékezetéből, mint egy hosszú filmszalag, gördülnek a képek”, sőt, magát az irodalmi munkát, az élmény szavak vagy hangok általi megformálását is hangsúlyosan fotográfia- és filmszerűen mutatja be: „Az volt az érzése, hogy elhatározása attól függött, testet tud-e neki [az élménynek] adni (hangban vagy írásban), s ezzel láthatóvá tenni öntudata homályában, mint ahogy egy exponált filmből elő kell hívni a képet, amely testetlenül el van temetve benne, s csak akkor lehet felismerni és megrögzíteni.”

Ezeknek a hasonlatoknak a másik fontos forrásvidéke *Az eltűnt idő nyomában* lehet. Mieke Bal arra hívja fel a figyelmet „Proust vizuális olvasása” közben, hogy a regényfolyam erős képisége elsősorban képzőművészeti hasonlatok eredménye, de a leírások érzékiségét, benyomásszerűségét gyakran erősítik a hangsúlyos fény-árnyék hatások az egyes jelenetekben, valamint az elbeszélő is többször az emlékezés metaforájaként használja a látványt rögzítő technikai médiumok működését.²² Déry esetében viszont nem egészen

¹⁶ Béla Balázs: *Der Geist des Films*, Wilhelm Knapp, Halle (Saale), 1930, 120. DOI: <https://doi.org/10.25969/mediarep/15446>.

¹⁷ Moholy-Nagy László: *Festészet, fényképészet, film*, Corvina, Budapest, 1976, 29.

¹⁸ Uo., 30.

¹⁹ Uo., 33.

²⁰ 1931-ben például Berlinbe érkezve az ott élő Moholy-Nagy biztosított átmeneti szállást Dérynek. Botka Ferenc: *Déry Tibor és Berlin. A Szentől szembe és forrásvidéke*, Argumentum, Budapest, 1994, 40.

²¹ Uo., 44.

²² Mieke Bal: *The Mottled Screen. Reading Proust Visually*, Stanford UP, Stanford, 1997, 181–214.

erről van szó. Egyrészt azért nem, mert *A befejezetlen mondat* első kötetében a film és a fotó technikai működése *felől* alkotja meg az (önkéntelen) emlékezés folyamatát, azaz itt fordított viszony létesül: a technikai médiumok nem az elbeszélést szervező emlékezés metaforái lesznek, hanem *azok szervezik az elbeszélést*, és azok mintájára kerülnek leírásra a mentális tartalmak is. A narráció nem az öntudatlan emlékezés szerint alakul, hanem filmtechnikaként jön létre – szemben Proust regényfolyamával, amelynek értékét és a modernitásban betöltött helyét a hagyományos irodalomtörténeti megközelítés szerint éppen megfilmesíthetlensége biztosítja.²³ Ugyanakkor a világháború előtti regények egy más szempontú története is elmesélhető, amely éppen a filmtechnikai megoldások (tükrözések, vágások, nagyítások, montázsok) nyelvi-narratológiai megfelelőit ismeri fel az új prózapoétikákban.²⁴ *A befejezetlen mondat* ennek a vonulatnak az egyik fontos képviselője. Nem véletlen, hogy Fábri Zoltán 1975-ös filmje, a *141 perc a befejezetlen mondatból* hatásosan tudta közvetíteni a regény óriáshasonlatait az elsődleges kontextuson kívüli képeket mutató bevágások (ilyenek a reklámoknak, faliképeknek, vagy akár a történet eleji két gyilkosság lassított felvételeinek ismétlődő beszúrása) és a különböző helyszínek és szereplők között vándorló hosszú beállítások virtuóz alkalmazásával. Ez utóbbira lehet példa a jelenet, amelyet Czernynek éppen az egységek gördülékeny összekapcsolására utaló, *A folyékony játék iskolája (Schule der Geläufigkeit)* című zongoraműve kísér: a kamera mozgása a különböző beállításokat és helyszíneket szinte észrevétlen vágásokkal dolgozza össze – folyton más szereplőt (vagy éppen Wavra tanár szivarját) mutatva a zongoránál és a szereplők változó elrendezését a zongora körül.

Másrészt a fény-árnyék impressziók nem egyszerűen a külvilágnak az érzékekre gyakorolt hatását hivatottak színre vinni a regényben, hanem a jelenetek alapvető kulisszáit hozzák létre az alig kivilágított utcáktól a kocsma füstös félhomályán át a napfényben úszó Dubrovnikig. Fábri filmje ezt, a sötét Csáky utca és a ríkító dubrovnikai táj közötti kontrasztban rejlő képi lehetőséget szintén termékenyen tudja kiaknázni. De ezen túl is gyakran a film működését idéző hasonlatok ábrázolják a jelenetek környezetét az első kötetben:

A fiatal lány szobája alatt egy kúszó rózsabokor számtalan vörös fejecskéjével, mint egy futótűz gyorsan emelkedett az ablak felé, percenként kibontva magából egy-egy gyors illatfelhőt, amely úgy hatott, mint vörös fényeinek más alakú és anyagú folytatása, s még a mozdulatlan fehér falak is gyengéden hullámozni kezdtek a mély erőfeszítéstől, amellyel kilövellték legbensőbb világosságukat.

Följebb az ég azonban egyöntetűen szürke volt, s itt már úgy tetszett, mintha a színek és formák együttes munkájának újabb korszaka kezdődnék; mint ahogy a fehér és fekete összefolyt egy szürke egyenletes felhőmennyezetté, amely határvonalak nélkül, egyetlen darabként terült el a háztetők fölött, úgy a formák is elformátlanodtak, összelapultak, s elvesztették harmadik kiterjedésüket; a föld színén mozgó bonnyolult alakú élet itt egymásba mosódott, elkenődött, az ellentétes értelmek összejártak s átfolytak egy alaktalan, színtelen, udvarias és álnok szintézisbe, egy egyetlen, az egész égboltot elborító felhőbe, amely a foglyul ejtett napvilágot úgy szűrte át magán, mint a sima társadalmi rendszer az elnyomottak diffúz lelki fényét.

Olykor egy gázlámpa fénye, mint egy holdas hullám áthömpölygött az utcán, s tarajának sárga habját ráfröcskölte az előtte sikló sötét alakokra.

²³ Ahogy maga a szerző és narrátora is határozottan elutasítja ezt, lásd: Patrick M. Bray: The „Debris of Experience”. The Cinema of Marcel Proust and Raoul Ruiz, *Romanic Review*, 2010/3, 467–469.

²⁴ Vö.: Friedrich Kittler: *Gramophon, Film, Typewriter*, ford. Geoffrey Winthrop-Young, Michael Wutz, Stanford UP, Stanford, 1999, 163.

Hogy néznek ki ezzel szemben a harmadik kötet kulcsszavai? Mindenekelőtt szembeűnő, hogy hiányoznak közülük a filmtechnikai működésre utaló kifejezések – a kötet jóval kisebb számban dolgoz ki az eddigi idézetek mintájára szerveződő hasonlatokat. Sokatmondó az alábbi szöveghely, amely éppen a korábbi átfénylés, vetítés ellehetetlenüléséről értesíti az olvasót: „Az arc kívülről nézve áthatolhatatlannak és egyértelműnek látszott, mintha bőre az érzéketlenség anyagából volna megszöve, amely sem a benső érzések kifelé sugárzását, sem a külső események behatolását nem engedi át magán; mint ahogy az ólomburok befogja a rádium sugarait.” Az első kötetben hangsúlyos vetítési felület, áttetsző felszín vagy fényérzékeny anyag helyére az ólomburok lép. A kulcsszó-listák is azt támasztják alá, hogy a regény végére a látvány inkább „kívülről nézve”, a maga tárgyiságában tétéleződik a hasonlatokban, és kevésbé a belső tartalmakról ad számot – a listákban az elvont fogalmak és melléknévi igenevek helyett a regényvilág szereplői kerülnek előtérbe: *fiatalember, öreg, lány, néni, vendég, gyerek, nagymama, öregasszony, bácsi*. Miközben az ezekre irányuló tekintet továbbra is központi fontosságú: majdnem mindegyik listában a *megpillant* kifejezés található az élen. Ami a hasonlatok felől azt jelenti, hogy a szereplők egy váratlan szembesülés során másképp/másnak látszanak, mint ahogyan a korábbi tapasztalatok vagy képzetek szerint látszaniuk kellene: csak „olyanok, mint”, de nem ugyanolyanok. Ezt erősítik az identitás egységére vonatkozó kulcsszavak is: *ugyanúgy, ugyanolyan* – és mindenekelőtt: *önmaga*. Ha ugyanis valakinek az önmagaságát csak hasonlítás útján lehet megragadni, akkor ezáltal éppen az önmagaság egysége számolódik fel, mivel egy rajta kívül álló Másik felől értelmeződik. Sőt a harmadik kötetben ennek az egységnek a további bomlását eredményezi, hogy a prototipikus hasonlatok mellett egyre nagyobb számban szerepelnek az egyszerű összehasonlító szerkezetek, amelyek formailag nem különülnek el a hasonlatoktól, de szemben azokkal nem a két tartomány közös vonásait, hanem különbségeit állítják a figyelem előtérébe (a „nem vagy olyan, mint voltál” mintájára), így nem is tekinthetők tulajdonképpeni hasonlatoknak. Ez a tapasztalat – hogy valaki váratlanul másnak mutatkozik, mint önmaga – elsősorban a szerelem érzésével és beteljesületlenségével áll kapcsolatban:

Lőrinc nem tartotta lehetetlennek, hogy Évi a valóságban sokkal karcsúbb és magasabb, mint amilyenek előtte megmutatkozik, s amikor hosszú idő múlva egyszer véletlenül megpillantotta az utcán – már évek óta nem találkoztak, s a fiatal lánynak már rég nem volt oka, hogy elrejtse igazi lényét Lőrinc elől –, valóban karcsúbbnak és magasabbnak tetszett, mint szerelmük idején.

Tágra nyílt szemmel bámult a föléje hajló arcba, amely ugyanolyan idegennek rémlett most neki, mint egy félórával ezelőtt, amikor a Nyugati pályaudvarnál elvadultan csókolgatta; ilyen testi közelségből (amilyenben csak az anyákat és a szeretőket szoktuk látni) nemigen ismerte ezt az arcot.

Éppoly kevésbé tudta elhinni, hogy azonos azzal, aki egykor tetszett Évinek, mint ahogy az ember, ha megpillantja gyermekkori fényképét, bár értelmével elfogadja, de alapjában véve minden porcikájával kételkedik benne, hogy bármi köze volna az ott ábrázolt, asztalon fekvő, meztelen, röhögő, kövér csecsemőhöz.

A második idézetben a túlságosan közeli képkivágás eredményezi az idegenséget; és e tapasztalatnak a medializáltsága a harmadik idézetben – az egyetlen valódi hasonlatban – válik egyértelművé: ennek az idegenségnek a mintája az a kísérteties élmény, amelyet önmagunk látványa okoz a fénykép vagy a vetítővászon felületén. Ugyanez volt Kornélia, a színésznő tapasztalata is az első kötetben, aki mintha „távoli lámpafényben mozgó ide-

gen alak"-ként látná önmagát alakítás közben; vagyis aki a második világháború előtti színházi színészek traumáját élte át, akik saját képmásukkal szembesültek a mozi-terekben. A „tükörstádiumnak” erre a traumájára, azaz saját effektusaira reagált a korai mozifilm is, amelynek kiemelt műfajává vált a doppelgänger-történet,²⁵ amely éppen azt az esetet tárja a nézők elé, hogy valaki csak *látszólag önmaga*, de a két alak valójában „jobban különbözik egymástól, mint az európai városokról elnevezett amerikai városok, a New Hampshire államban fekvő Berlin Berlintonól, a kentuckyi Párizs Párizstól”. Az ilyen hasonlatok tehát nem a technikai működésein, hanem a megjelenítés tartalmán és hatásán keresztül kapcsolódnak a film médiumához és egyúttal a tudat működéséhez. A kötetek képanyagában megfigyelhető változás a filmre vonatkozás ilyen átalakulásával írható le a legjobban. Mindazonáltal a harmadik kötet hasonlatai, csakúgy mint az első részben, ismét arról beszélnek, ahogyan maguk is működnek: az azonosság megtöréséről – hiszen minden hasonlat és összehasonlítás az egység helyére a viszonyba állítás dinamikus műveletét állítja: „Valójában a kettő [emlékkép és jelenidő] – ha alakilag hajszára egyezett volna is – úgy különbözött egymástól, mint az ifjúság az öregségtől”; „Nem felejtette el ugyan, hogy járt már Stresában, de nem hitte el, hogy ugyanott járt, ahová egyszer vágyódott. A két Stresának vajmi kevés köze volt egymáshoz, nevükön kívül, mely úgy kötötte össze kétféle létüket, mint a szivárvány a szilárd földet a levegőéggel.” Ez az idézet arra a kettősségre is rámutat, hogy a hasonlatok nemcsak megtörik egy azonosság egységét, hanem összekötni is képesek a két tartományt – mint a szivárvány, ez az optikai illúzió.

Mindeközben egy ismerős látvány váratlan idegensége (új megvilágításba helyezése), illetve önmagunk megpillantásának szintén a film médiumát idéző tapasztalata nem csak egyénekre érvényes. Ugyanígy pillantja meg önmagát a bemutatott társadalom két osztálya is a másikkal szembesülve, avagy így válik láthatóvá a társadalom két arca is a regényben. *A befejezetlen mondat* egyik legfontosabb célkitűzése ennek a szembeállításnak a kidolgozása. Ami szintén nem nélkülözi a filmes hátteret, elég, ha a doppelgangerszerű regényalakra gondolunk:

Déry az egyénileg és társadalmilag különböző, leggyakrabban két szembenálló társadalmi osztályba tartozó regényalakok típushierarchiáját építi fel a tulajdonságaikban és helyzeteikben megfigyelhető hasonlóságok és különbségek párhuzamba állításával. [...] Ugyanebben az irányban hat a Lőrinc és Péter között kiemelt számos egyéni hasonlóság, a félszegség, zárkózottság és erkölcsi szigor. [...] Szinte geometriai pontossággal vág egybe az Ilma néni szalonjában lezajló jelenet a Vallesz bácsi lakásában lefolyó vendégséggel. Az érdek, a jellem és az egyéniség különbsége mindkettőben a szó szoros értelmében szembe állítja: a helyiség két oldalára gyűjti az ellenfeleket, Parcen-Nagy Júlia és Laura taborát, illetve Vallesz bácsit és Rózsánét. A két ellenség között itt is, ott is egy diplomatikus asszony, Ilma néni, illetve Vencelné közvetít. [...] Ilyen ellentétes értelemben felel meg egymásnak Parcen-Nagy Károly és Kultsár István búcsúlevele, Rózsánének hazájától és Bánó Kornéliának az élettől való, egymás mellett leírt tragikus, illetve groteszk búcsúja, Lőrincnek Évi, Évinek Abramovics iránti feszülten sóvárgó, célba érni nem tudó szerelme és Laurának Wavra iránt való, a célhoz érés pillanatában kihunyó makacs lángolása.²⁶

A két osztály közötti átjárás, hasonlóságuk és különbségük bemutatása szintén hasonlítás útján történik – ha nem is mindig az első kötetben egyértelműen gyakoribb, tulajdonképeni hasonlatokkal, hanem inkább az említett összehasonlító szerkezetekkel, amelyek a

²⁵ Kittler, i. m., 142–164.

²⁶ Egri: *Kafka- és Proust-indítások Déry művészetében*, 118–120.

regény vége felé szaporodnak el, és amelyek gyakran éppen a különböző osztályok szembeállítását végzik el. Ezeknek a szerkezeteknek és a harmadik kötet hasonlatainak (saját működésüknek és képeiknek) tehát ugyanúgy a filmes tapasztalatok a legfőbb kontextusai, mint az elsőnek, ám kevésbé a rögzítő eljárások formai-anyagi megvalósulása, mintsem a korai mozifilmeknek a világ technikai megkettőzöttségéből adódó traumája és témája. Tehát a hasonlatok képi világa a szöveg előrehaladtával valóban konkrétabbá válik; avagy a formálódó, mozgó körvonalakból önmagunk kísérteties mása rajzolódik ki az egymásra következő kötetekben. A regényben tetten érhető poétikai elmozdulás is efelől írható le: a filmes és az irodalmi avantgárd ösztönzése egyre jobban alábbhagy, és saját magunk másként való felismerésének traumáját és lehetőségeit már egy másfajta filmnyelvvel rokonítható prózastílus viszi színre. A kettő között azonban nincs éles váltás; és ez az átmenetiség nagyban hozzájárul a szöveg erős hatásmechanizmusához. Mondhatjuk úgy is, hogy a vizuális módon szerveződő és nyelvileg is nagyon részletesen kidolgozott hasonlatok a regény első kötetében mintegy megágyaznak annak, hogy a *szembenezés* a társadalmi valósággal ugyanúgy a látás és a képiség felől, illetve ugyanúgy a képi tartományokat egymás mellé rendező hasonlatok segítségével legyen elgondolható és bemutatható. E szembesülésből azonban, sajnos, ezúttal sem lesz *happy end*.

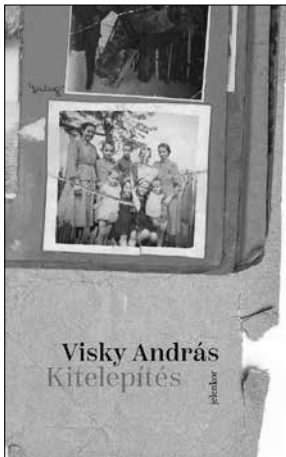
ÉGI ÉS FÖLDI HARMÓNIAKRÓL

Visky András: Kitelepítés

„...megértettem, hogy a remény a gonosz instrumentuma” – olvasható Visky András új könyvének három mottója közül a középsőben. Az idézet Kertész Imre 2005-ös párizsi beszédéből származik, és a totalitárius rendszerek mindennapjairól szól, amikor az ember igyekszik otthonossá tenni világát, szépen belakja, hogy az önfenntartás jegyében szinte észrevétlenül mondjon le szabadságáról. Kertész saját önkéntes belső száműzetését, az írásban megtalált szabadságot állítja ezzel szembe, s ez a Visky-regény kontextusában összecsenghet a szöveg első mottójának Mészöly Miklós-idézetével: „Mi nem születik valamiképpen a gyalázatból?” Van azonban egy harmadik mottó is, Marilynne Robinsontól, amely az előző kettő perspektíváját kibővíti, s mintha egyenesen a Kertész-sorra reflektálna, új értelmezési keretet is adva az eddigieknek: „A Bibliát azonban nem értem”.

Valahogy így működik a *Kitelepítés* egymásra rakódó műfaji és filozófiai rétegekből álló szövegvilága is. A regény első megközelítésben memoár, családtörténet, a Visky család kitelepítésének krónikája, elvileg a legkisebb gyermek, András szemszögéből elbeszélve. Azért csak elvileg, mivel a szöveg narrátori szövege saját élményei mellett tulajdonképpen a családi emlékezetet is magába olvasztja, olyan eseményeket is felidézve, amelyekre ő maga nem emlékezhet – vagy azért, mert még túl fiatal volt, amikor lejátszódtak, vagy mivel még születése előtt történtek. Viszonylag közismert a történelmi, életrajzi háttér, maga a szerző is többször elmesélte már: édesapját, a református lelkész Visky Ferencet több, az egyház lelki megújulását szorgalmazó reformer társával együtt 1958-ban letartóztatták, és az úgynevezett „bethánisták perében” huszonekét év börtönbüntetésre ítélték, feleségét és hét gyermekét pedig a következő évben a kelet-romániai Bărăgan-körzetbe deportálták, ahonnan csak 1964-ben térhettek haza. Nem ez az első Visky András-mű, amelyben a család története és a kitelepítés időszaka tematizálódik, legerőteljesebben a *Júlia – Párbeszéd a szerelemről* című 2003-as monodrámában jelent meg,

sőt, ahogy a szerző több interjúban is elmondta, tulajdonképpen egész eddigi munkássága során kereste a formát és a nyelvet a történet elbeszélésére. Hogy ismét a Kertész-összehasonlításnál maradjunk: nem csak az rokonítja a két szerzőt, hogy mindkettejüknek egy személyes és történelmi trauma kapcsolódott a gyermekkorához, egyikük a zsidóüldözés és népiirtás túlélő-áldozataként, a másik pedig a kommunista boszorkányüldözés elszenvetőjeként nőtt fel, s e tapasztalat meghatározta életútjukat és pályafutásukat. Emellett, és ez talán még fontosabb, Kertészhez hasonlóan Visky is egyszerre konkrét és metaforikus irodalmi tárgygyá formálta élettörténetét, a láger mindkettejüknél túlmutat egy

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
444 oldal, 4599 Ft

adott történelmi és életeseménynél, pontosabban ezen keresztül válik megérthetővé a lágeren (látszólag) túli világ. Azonban Viskynél ez a világ egészen más, mint a kertészi univerzum, sőt a *Kitelepítés* sok tekintetben a *Sorstalanság* (és a teljes Kertész-életmű) páradarabjának és antitézisének is tekinthető.

A regény tehát legegyszerűbb megközelítésben, történelmi-életrajzi síkon a Visky család kitelepítését mutatja be, s afféle Gulag-szöveggént a romániai kommunista diktatúra dokუმentuma. Számos olyan történetet tartalmaz, amelyeket Visky már máshol is elmesélt: interjúkban, dokumentumfilmekben vagy a 2009-es *Mint aki látja a hangot* című kötet beszélgetéseiben. Bizonyos szereplők pontosan beazonosíthatók – nemcsak a családtagok és az őket önként kísérő, társsá, dajkává, szinte második anyává váló Márka (vagy, ahogy a gyerekek nevezik, Nyényu, akinek figurájáról Visky az előbb említett interjúkötetben beszélt sokat, az ott elmesélt jelenetek egy része itt is olvasható, valamint 2004-ben dokumentumfilm is készült róla *Két hét pihenő* címmel), hanem a mellékszereplők, a lágerlakók egy része is. A kitelepítettek közt számos furcsa figurát találunk, akik általában az anya körül legyeskednek, a férfiak szinte mindegyike beleszeret, és feleségül akarja venni, mondván, hogy férje már úgysem tér haza többé. E különös, kissé meszeszerűen bemutatott szereplők java része máshonnan is ismert, hiszen nem „egyszerű” rabokról van szó, hanem vagy az előző rendszer prominens személyiségeiről (illetve azok családtagjairól), vagy olyan alakokról, akik később, szabadulásuk után váltak igazán híressé. Valószínűleg egy erdélyi vagy román, az ottani kultúrkörben nevelkedett olvasónak egészen máshogy működnek a *Kitelepítés* e részei, hiszen nyilván más, ha Maria Antonescu (az egykori világháborús államfő felesége), Lilca (vagy Elena) Zelea-Codreanu (a Vaszgárda hajdani vezetőjének özvegye) nem csupán történelmi nevekként funkcionálnak (ahogy e sorok írója számára), hanem a kulturális emlékezet részeként is. Ugyanígy például Balotá bölcész vagy Goma író (az ilyesfajta megnevezések a szövegben afféle epozsi jelzőként funkcionálnak) azonos Nicolae Balotával, a későbbi irodalomtudóssal (magyarul az abszurd drámáról írott kötete olvasható), valamint Paul Gomával, aki szabadulását követően többek közt éppen a lágerletről szóló műveivel vált világszerte ismertté, és nevezték a „román Szolzsenyicinnek”. Vagy a regény egy korábbi (és egy későbbi) részében feltűnő Richard W. rabbi figurája Richard Wurmbrandot takarja, a zsidó származású evangélikus lelkészt, akit többször is bebörtönöztek, és egy ideig Visky Ferencsel is együtt raboskodott, később pedig Amerikába emigrálva sokat tett azért, hogy a Nyugat is tudomást szerezzen a romániai kommunista diktatúra kegyetlenkedéseiről.

Emellett a *Kitelepítés* nemcsak a lágervilág történetére, illetve a deportálás személyes és kollektív emlékezetére, hanem a téma irodalmi ábrázolási hagyományára is reflektál. Magára az említett Gomára is, akiről Visky halálakor nekrológot írt nemcsak saját kitelepítési emlékeit elmesélve, hanem a román szerző lágerszemléletét, nyelvi-poétikai koncepcióját is elemezve.¹ Ennél talán jelentősebb (és a hazai olvasók számára könnyebben felismerhető) Esterházy Péter hatása: nemcsak az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk változat*, illetve a *Harmonia Caelestis* második részének kitelepítés-tematikája hozható párhuzamba Visky regényével, hanem főleg az utóbbi intonációja, nyelvi játéka és humora is. A *Kitelepítés* szerkezete, a történet rövid, záró írásjelek nélküli szakaszokra bontása (összesen 822 ilyen egység van, amelyek 49 fejezettel állnak össze) szintén a *Harmoniát* idézheti. Sőt, a szöveg néhányszor konkrétan is utal Esterházy-művekre: a 676. szakaszban az érkező fuvarosokat az anya „fuharosoknak” nevezi (362.), pár oldallal később pedig az istentisztelet alatt az ének- és az orgonaszólam közötti diszharmóniát az elbeszélő azzal magyarázza, hogy mivel egy tömegsír a templom alá nyúlik, a Szentlélek megtiltotta a felemelő (égi) harmóniát (683. szakasz, 367.). A másik szövegvilág, amit a regény gyakorta megidéz,

¹ Visky András: Ostinato. Paul Goma író halálára. *Plakátmagány*, Transindex, 2020. 03. 27. <https://plakatmagany.transindex.ro/ostinato-paul-goma-iro-halalara/> (letöltve: 2023. 01. 09).

és amelyre reflektál, a lágeréletet bemutató azon műveket tartalmazza, amelyek az „átlagos” Gulag- és holokausztművekkel szemben (vagy inkább azok komplementereként) nem a borzalmakat előtérbe helyezve hirdetik a transzcendencia ellehetetlenülését, vagy az égi harmónia meglétét kérdőjelezzik meg, hanem azt továbbra is legitimnek tartják, és a börtön- és lágervilágot ebbe beemelve igyekeznek e tapasztalatot értelmezni. Az egyik ilyen, a regényben többször emlegetett mű Dietrich Bonhoeffer *Börtönlevelek* című könyve, és a hitleri rendszer által börtönbe vetett, majd kivégzett evangélikus lelkész alakja párhuzamba kerül az apa figurájával. A másik pedig magának az apának az egyik kötete, a *Fogoly vagyok* (2002), amelyben börtönélményeit írta meg, ám nem saját magára, hanem a korábban már említett rabtársára, Richard Wurmbrand cselekedeteire és tanításaira koncentrálva. E könyv formája szintén összekapcsolható a *Kitelepítésével*: Visky Ferenc ugyanis a rövid, anekdotaszerű haszid történetek hangnemét és stílusát veszi fel, miközben az egyes fejezetekben a szentlegendák, sőt a korabeli politikai viccek is megidéződnek.²

De a szöveg legalapvetőbb allúziója természetesen maga a *Biblia*, a korábban említett forma, a rövid szakaszokra bontás é felől is értelmezhető, a számozott kis részek akár a bibliai verseknek is megfeleltethetők. Mi több, a regény nemcsak megidézi a Szentírást, hanem tulajdonképpen az egész történet olyan sajátos Bibliaként íródik meg, ahol a különféle hangnemek (történelmi, személyes, ironikus stb.) keverednek, elegyük azonban mégis a bibliai tónust, szemléletet idézik meg, egyes jelenetei pedig az Írás konkrét szöveghelyeire reflektálnak vagy ismétlik azokat.

Jó példa minderre, valamint a regény felépítésének szemléltetésére a kezdő fejezet, amelyben azt az elbeszélő születése előtti, vagyis a családi emlékezethez és legendáriumhoz tartozó jelenetet láthatjuk, amikor a lelkészházaspárhoz eredetileg két hétre érkező fiatal lány, Mária úgy dönt, „gazdánál” marad, hogy egész életében szolgálja őket. A különös kérésre a meglepett háziúr (aki ekkor még csak férj és lelkipásztor, ugyanis felesége éppen első gyermekükkel várandós) a szokásává vált „bibliapókerrel” reagál, azaz, amikor nem jut eszébe semmi, ösztönösen egy Szentírás-idézetet vesz elő, ezt igyekszik a konkrét kontextushoz kapcsolni. Máté evangéliuma egyik szöveghelyével válaszol (8.20: „A rókáknak barlangjuk van, az égi madaraknak meg fészükük, az Emberfiának meg nincs hová lehajtani a fejét”), amelyet Krisztus akkor mondott, amikor egy tanítványként ajánlkozó írástudót vállalásának nehézségére figyelmeztetett. Ráadásul, hogy mondandóját megtámogassa, egy másik szövegből is idéz, ez már sokkal profánabb, a *Fáklya* című kommunista lap aktuális vezércikkét, amely a lelkész (aki az újságíró szerint „egy angol bódító ital nevét viseli”, azaz Visky) gyanús tevékenységéről tudósítva kilátásba helyezte a tisztogatást – amely, mint tudjuk, hamarosan meg is történt. Mária ekkor azonban felmutatja saját lapját a „bibliapókerben”, és szintén egy idézettel, Ruth könyve egyik versével felel (1.16: „...ahová te megy, oda megyek, ahol te megszálpsz, ott szállok meg én is, néped az én népem, Istened az én Istenem”), nemcsak saját hajthatatlanságát és önfeladását jelezve, hanem azt is, hogy ami itt történik, az isteni akarat és terv része. Ezután a lelkész belátja, hogy nincs mit tenni, és elvégzi Mózes 5. könyvének szertartását (5Móz 15. 16–17): az ajtófélfához állítja Máriaét, és egy árral átszúrja a fülét. A rítus nyilván nem arról szól, hogy a mózesi törvényeket még mindig szó szerint végre kell hajtani, hanem a fiatal szolgáló és a lelkészházaspár kapcsolata szakralizálódik a szent szöveg újramondásán és az esemény újrajátszásán keresztül.³ Mindez Mária későbbi tetteire is magyarázatot kínál, a nő ugyanis önként – vagy inkább, a bibliai szertartás nyomán, *önkéntesen vállalt*

² Visky Ferenc: *Fogoly vagyok. 70 történet a börtönről és a barátságról*. Kolozsvár, Koinónia, 2002. A könyvet Visky András szerkesztette, valamint előszót is ő írt hozzá, a haszid történetek formai analógiáját is ő említi (7.).

³ A jelenetet egyébként Visky korábban már elmesélte a vele készült interjúkötetben, egy különbséggel: a valóságban az árral való fülátszúrás elmaradt, csak a szertartás többi részét ismételték meg. Vö.: *Mint aki látja a hangot. Visky Andrással beszélget Sipos Márti*. Harmat, Budapest, 2009, 18.

szolgása jegyében – a kitelepített családdal tart. E jelenet jól mutatja a regény működését, ahol szent keveredik a profánnal, a „bibliapóker” szakrális szövegei összekapcsolódnak a konkrét életeseményekkel és a (kommunista lap vezércikke által képviselt) történelmi szituációval. Vagyis, hogy egy talán nem túl távoli párhuzammal, a középkori Szentírás-értelmezés többszintes olvasatának példájával éljünk: a bibliai szövegek a regényvilágban és a szereplők életében nem csupán allegorikus és morális, hanem anagorikus értelemmel is bírnak, saját élet- és üdvözüléstörténetük részévé válnak.

A könyv szerzteágazó motívumrendszere ugyanígy funkcionál, mintegy hálózatszerűen működve gyakran térnek vissza bizonyos jelenetek, utalások, történetelemek, hogy az adott kontextusokban új és új értelmet nyerjenek. Ilyen például a vízen járás motívuma, amely az Evangéliumokban egyrészt Krisztus attribútuma, másrészt (Péter apostol félsikerű kísérlete révén) a feltétlen hit mércéje is. A regényben többször is feltűnik a vízen járás, hol szent-, hol profán kontextusban, hol pedig a kettőt keverve. Egyértelműen a szentség jelzője például Richard rabbi jeleneténél, aki szabadulását követően a tengernél fogadja látogatóit (s így az elbeszélő édesanyját), esténként pedig lemeget a vízhez, föl-alá járkál a hullámokon, prédikál és áldást oszt (83. szakasz, 50–51.). Többször előkerül azonban a gyerekekkel kapcsolatban is: Ferenc, a legidősebb fiú véletlenül beleesik a megáradt patakba, és több szemtanú szerint sértetlenül jön ki belőle, ám az anya jól megpofozza a „nyolc-éves Jézust” (53–55. szakasz, 38.); az elbeszélő, András pedig vízen járásról álmodik (156. szakasz, 89.). Sőt, a történet egy későbbi pontján a gyermeki narrátor azon töpreng, melyik jézusi csodák lennének a legpraktikusabbak a kitelepített család számára, és a vízen járás, illetve a csodálatos halfogás mellett dönt. Ám egyik sem megy, s az adott szakaszban ismét látványosan keveredik a bibliai a mindennapival, valamint mindkettő a történelmivel: „vízen járnai nem tudok, pedig megpróbáltam, halászni Anyánk nem enged, nehogy belelőjenek a Dunába a körlét őrei, a Duna erre van kitalálva, hogy ártatlan embereket lőjenek bele, mondja Anyánk, aki a folyó budapesti szakaszával áll régi, személyes ismeretségben” (273. szakasz, 156.). A Dunában úszó hullák motívuma később is előkerül, szintén a gyermeki fantázián átszűrve, ezúttal nem az 1944-es eseményekre, hanem az öngyilkosságot választó egykori kitelepítettek és fegyencek vízióján keresztül (307–308. szakasz, 175–176.).

Magá a cím utalásrendszere is sokféle ágazik. Nyilván elsődlegesen a konkrét életrajzi-történelmi szituációra reflektál, a család deportálására és kényszerlakhelyre való költözésére. De a kitelepítést a Biblia felől is értelmezhetjük, a szereplők sorsa párhuzamba állítható a zsidó nép babilóniai fogságával, vagy tágabban véve a Paradicsomból kiűzetetett, a földi létbe belevetett és az Isten országának eljövételét váró ember létállapotával. Ugyanígy az apafigura utal az Atyára, a fogságba esett apa hazavárása és visszatérése pedig a megváltásra. Mindez az elbeszélő szempontjából különösen jelentőségteljes, hiszen még egészen kicsi gyermek, amikor édesapját elviszik, és öntudatra ébredésének eleve a fogság ad közeget és kontextust, számára az válik természetes állapotá. Mindez többször is visszatér a regényben, olyan komplex képekben, amelyek ismét az előző bekezdésben említett példáimmal függnek össze. A Dunával és a vízen járás–halfogás képzetkörével kapcsolatos fejezet végén ugyanis a narrátor a folyó mellett hajókürt rekedt hangját hallja (és ahogy újabb finom Esterházy-utalásként megemlíti: „a hajókürt és a rekedtség összetartozása az égi harmónia egyik fontos bizonyítéka” – 317. szakasz, 180.). Az uszály rabokat szállít, és persze az apa is köztük lehet, aki, pontosabban a vélt apa a hajón, a cethal gyomrának fogságában lévő Jónással asszociálódik, hogy a fejezet végére egy egészen komplex, a csodálatos halfogást, az ószövetségi prófétát, az embereket halászó Péter apostolt és a Dunába belelőtt vagy önmagukat belelő halottakat magába sűrítő képpé álljon össze (320–321. szakasz, 181–182.).

Az apa és a fogság már korábban összekapcsolódik a gyermeki tudatban. Ahogy egy helyütt írja: „az apa szóról a börtön jut eszembe, a börtönt jól el tudom képzelni, pedig sem a saját apámat, sem pedig a börtönt nem láttam soha, magam előtt látom mégis, lehet,

hogy egyszerűen csak azért, mert ezzel a tudással születünk és a börtön eleve bennünk van, mindenkiben” (259. szakasz, 150.). A regény azonban mindezek ellenére – vagy inkább: mindezekkel együtt – mégsem a kitelepítettség, fogságba vetettség emberi létállapotát helyezi középpontba, a rabság ugyanis kezdettől fogva a fogoly radikális szabadságának paradoxonjával fonódik egybe. A remény a diktatúra mindennapjaiban a gonosz instrumentuma lehet, ám ezzel együtt a lágerben is szabad és boldog maradhat az ember. Adódik (és a *Kitelepítés* eddigi kritikáiban is megjelent már) az analógia a *Sorstalanság* végének Köves Gyurijával, aki honvágyat érez a koncentrációs tábor iránt, illetve a láger boldogságáról beszél, ám itt véleményem szerint egészen másról van szó. Kertész narrátoránál ugyanis annyiban lehetséges a táborbeli boldogság és otthonosság, amennyiben a láger nem kivételes, nem a pokol (ahogy Köves a regény végén az újságírónak tiltakozva kifejti), hanem, a fiú szavaival élve, természetes, abban a kontextusban tulajdonképpen hétköznapi képződmény – a láger létállapot, a diktatúrában élő ember alapvető tapasztalata. A Visky-féle fogságélmény azonban egészen más: a Biblia szabadsága, a hit, az egymás iránti szeretet és szolidaritás boldogsága, amely nem áll szemben a lágerrel, nem elmentés vele, hanem benne él és túléli azt.

Vagyis a *Kitelepítés*, amennyiben a lágerirodalom kontextusában olvassuk, nem arról szól, hogy a táborbeli léttapasztalat a világ működésének terrorjára ébreszt rá, ahogy Kertésznél és még inkább a Nobel-díjas magyar íróra erőteljesen ható Tadeusz Borowskinál. Arról sincs szó, hogy a kinti világ értékeibe kapaszkodva lehetne túlélni a lágert (vagy élni benne), ahogy, mondjuk, a magyar Gulag-irodalomban Faludy György *Pokolbéli víg napjaim* című memoárja látatja. Sőt, Visky regényének egyik jelenete kifejezetten ironizálja ezt az attitűdöt. Az egyik szereplő, Nadia Russo (szintén ismert figuráról, hajdani háborús hősről, az egykori női repülőszázad, az Escadrila Albă egyik pilótájáról van szó), elmeséli, hogy Csíkszeredán raboskodva egyetlen magyar mondatot tanult meg fogolytársaitól: „Ember küzdj és bízza bízzál!” A Madách-idézet azonban nem a kultúra győzelmét és a kinti értékek továbbélését hirdeti, épp ellenkezőleg, ugyanis, mint Nadia elmondja, mihelyst valaki kimondta a sort, „mindenkiből kitört a röhögés, a cella kövén fetrengtünk és nem bírtunk leállni, bejöttek ránk az őrök, és gumibotokkal vertek, (...) de mi tovább kacagtunk, nyertünk és visítotunk, ott a börtönben tanultam meg teljes szívemből és lelkemből nevetni, bizony, ott számoltam le egyszer és mindenkorra a reménnyel” (529. szakasz, 314.). Nemcsak a Madách-citátum hétköznapi értelmezése, az önmagáért való küzdelem magasztossága ironizálódik itt, hanem újfent a remény elkényelmesítő hamissága is.

Vagyis a láger boldogsága nem a reményre, hanem a bizonyosságra épül: a hit bizonyosságára, amely révén a kitelepítés nem pokoljárás (és még csak nem is „pokolbéli víg napokká”), hanem feltámadás-történetté válik. Az apát bebörtönözhetik, az anyát és a gyermekeket táborba kényszeríthetik, de véget ér ez is, az atya visszatér, a család együtt marad. A leglátványosabban az anya járja be ezt a feltámadásutat, aki, miután Richard rabbi hírt adott bebörtönözött férjéről, és felszólította az asszonyt, hogy engedje el szerelmét, mégis mindennel, mindenkivel, még magával Istennel is dacolva kimondja a radikális nemet, folytatja életét, vár és hisz. És fel is támad – tehetnénk hozzá, hiszen a könyv egy pontján gyakorlatilag meghal, és a hullaházból hozzák vissza gyermekei az életbe. (Ezt az Istennel való viaskodást, halál- és feltámadásélményt Visky korábban már megírta a *Júlia* című monodrámában).

Ugyanez mutatkozik meg a regény egyik visszatérő motívumának, az anya személyi igazolványába pecsételt „D” és „O” betűknek a kettős jelentésében. A rövidítés a „domiciliu obligatoriu”-kifejezést takarja, amelynek jelentése: „kényszerlakhely”, és kiejtve „Dëo” (zárt ë-vel), ami összecseng a Deo, vagyis az „Isten” szóval. A kettő egzisztenciális és metafizikai szinten is összekapcsolódik, hiszen egyfelől „valahonnan kitelepítenek a Földre, nem magadtól költözöl, hanem kitelepítenek, *Dëoval* dolgozol, azaz kényszermunkát végzel, *Dëo*, ezt a büntetést szabták ki rád, de nem ezek a milicisták és sötét

szekusok, (...) hanem valami felsőbb hatalom, amely számontart téged és rendelkezik a szabadságod felett”. Másfelől azonban ez a kitelepítettség isteni jegy is, és a szöveg egyszerre ironizálja az előbbi szakasz sötét tónusát és ad hozzá metafizikai jelentést: „mi bizony deósok vagyunk, nincs mit ezen szépíteni, megvagy, te mindenható, Deo, én megtévedt és összezavarodott istenem, rajtakaptalak, igen, ezt jelenti Anyánk mosolya, Istén telepített ide bennünket, zárt è, ki más, (...) Istèn, zárt è, istènèsék, csupa zárt è, ezek vagyunk mi” (239–240. szakasz, 141–142.).

A fogság és kitelepítés tehát egyszerre konkrét történelmi, életrajzi esemény, és a földi világban való létezés mikéntje is – vagyis a láger természetes, ám ez éppen a kertészi „természetesség” inverze: a kitelepítettség boldogsága az isteni rend felismerésében és elfogadásában rejlik. Emiatt nem a szabadulás és nem az apa hazatérése a regény végpontja – sőt, ahogy Visky egy interjúban elmondta, eredetileg e fejezet nélkül adta le a kéziratot, ám a könyv szerkesztője, Nagy Boglárka úgy érezte, törés és hiány van a szövegben, az ő kérésére írta végül bele a találkozást.⁴ Szerencsénkre, tehetjük hozzá, mert a jelenet rendkívül intenzív és szép, nélküle tényleg nem lenne teljes a történet. Mégsem itt ér véget a könyv, hiszen a fogság és a kitelepítettség folytatódik. A család egyesül, az apa hazatérése után, új parókiájában ott folytatja, ahol abbahagyta, ugyanolyan mély hittel, radikálisan és megalakuvást nem ismerve szónokol az istentiszteleteken, és emiatt mindenki arra számít, hogy bármikor újra elvihetik. Egészen az elbeszélő sorkatonai szolgálatáig tart a történet, pontosabban a végére meglehetősen begyorsul, az apa hazatérte (1964) után már alig ötven oldalt szán a fogságot követő mindennapok néhány jelenetére, és a regény végén valamikor a hetvenes években, a tomboló Ceaușescu-diktatúra és -kultusz idején járunk. A narrátor a katonaságban is egy, a „politikailag megbízhatatlan” elemeket és egyetemi előfelvételseket gyűjtő büntetőosztagba kerül. Itt nemcsak ideológiai átnevelés zajlik (legalábbis próbálkoznak vele, az egyik tiszt mintegy a diktátor profétájaként hirdeti az Első Titkár tévedhetetlenségét, már-már isteni attribútumait), de gondosan rejtegetett Bibliáját is elveszik. A regény utolsó jelenetében a főszereplőt a katonai gépezet egyik alkatrészeként, a tömegbe beleolvadva látjuk, mintha legalább ideiglenesen sikerült volna az, amit a kitelepítés, a fogság nem ért el: megszűnt egyéniség lenni, s ezzel szabadságát is elvesztette.

Visky több nyilatkozatában is elmondta, hogy a *Kitelepítés* egy tervezett trilógia első darabja. Emiatt az utolsó jelenet, amely a regény egésze felől kissé elietettnek hat, sokkal inkább tekinthető nyitott végnek, mint lezárásnak: a fogság folytatódik, az istenkeresés egész életen át tartó folyamat. Magas a mérce a következő kötet előtt, hiszen a regény, ahogy friss sikertörténete is mutatja, igencsak sokakat megérintett, a tavalyi év végi „értékelések” egyik állandó befutója lett. Mindez talán azért is különös és örvendetes, mert, ahogy egy kritikus megfogalmazta, a *Kitelepítés* tulajdonképpen (és jó értelemben véve) „korszerűtlen” regény⁵ – nem dívik manapság ez a fajta, a metafizikai-vallási tradíciót bátran folytató, a bibliai-keresztény hagyományra építő, a lágerboldogság legitimitását hirdető szöveg. Amely, tehetjük hozzá, közben formailag, poétikailag nagyon modern és nagyon mai, a közelmúlt szellemi-gondolati tradícióival is párbeszédbe tud lépni, olyan olvasók számára is hiteles tud lenni, akiknek világképe nem feltétlenül egyezik a regényével (s itt magamról is beszélek). Talán ezért is fontos és jó regény: megszólít, párbeszédre készítet.

⁴ Van, amikor az Isten egy elveszett gyermek. Laborci Dóra interjúja Visky Andrással. *Könyves Magazin*, 2022. szeptember 20. https://konyvesmagazin.hu/nagy/visky_andras_kitelepites_interju.html (letöltve: 2023. január 12).

⁵ Jánosy Lajos: Apokrif. Visky András: Kitelepítés. *Litera*, 2022. október 1. <https://litera.hu/magazin/kritika/apokrif.html> (letöltve: 2023. január 13).

ÓDÁNAK INDULT, ELÉGIA LETT

Peer Krisztián: *Bizony*

Peer Krisztián jó költő, még ha a róla forgalomban lévő szakmai konszenzus hasonló is a korai Tandorit kítüntetőhöz: az első kötete volt a legjobb. Olyannyira, hogy az elmúlt években-évtizedekben a költői pályakezds mitizált – megközelíthető, de el nem érhető – etalonja lett a *Belső Robinson*. Mint minden mítosz, persze ez is kétségbe vonható. Ugyanakkor az kétségtelen, hogy a Peer-kötetek közül a debütálás illethető a legkevesebb kritikával (ami nem jelenti azt, hogy a szerző utólag ne lehetne elégedetlen – de erről majd később). S előre bocsátva ítéletemet azt is elárulom, szerintem a szerző új kötete, a *Bizony* szintén versenyben van a dobogó legfelső fokáért.

Sajnos e kritikában nincs módom részletesen felgöngyöltetni az életművet és a recepcióját, ám néhány vázlatvonal meghúzására azért vállalkozom. Először is a költői pálya érdekessége, hogy négy, gyors egymásutánban megjelent könyvet (*Belső Robinson*, 1994; *Szóranya*, 1997; *Név*, 1998; *Hoztam valakit magammal*, 2002) követően tizenöt év „hallgatás” következett, legalábbis ami a költészetet és a versesköteteket illeti. 2017-ben könyvtárgyként és tematikusan is sajátos mű volt a 42 címet viselő kötet. Azóta, úgy tűnik, Peer ismét feszes tempóban írja verseit: 2019-ben napvilágot látott a *Nem a sajátod* című kötete, legutóbb, 2022-ben pedig a *Bizony*.

Amellett, hogy maga Peer költészete is (Téreyével rokon módon) önmitizáló, a mintegy másfél évtizedes költői szilencium alighanem szintén hozzájárult Peer alakjának és költészetének mitizálódásához. Gondoljunk az olyan típusú találgatásokra, vajon Petőfi, József Attila vagy Rimbaud mekkora költő lehetett volna öregkorára, vagy arra a hol fellobbanó, hol feledésbe merülő várakozásra, ami például Lengyel Péter immár három évtizede készülő új regényét övezi. A kényszerű vagy az önkéntes hallgatás felértékeli a költői teljesítményt. Ben Lerner – Allen Grossman *virtuális költemény*, illetve *aktuális költemény* fogalomparját kölcsönvéve – úgy értekezik, hogy az ihlet forrásvidékén termő esz-

ményi vershez, a vers ideájához (a virtuális költeményhez) képest a papírra vethető vers (az aktuális költemény) mindig alulmarad, ezzel szemben az elhallgató költő megspórolja az aktuális költemény létrehozását.¹ Konkretizálva: a 42 megjelenését megelőző években nem beszélhettünk az *aktuális* Peer Krisztiánról, csak a *virtuális*ról. Legalábbis költészeti vonatkozásban. A Peer-mítoszhoz persze nagy részben szintén hozzátartozik az éjszakai élet, a kocsmái aktivitás (amiről sokaknak testközeli tapasztalata van), s ezt a mítoszt –

¹ Vö. Ben Lerner: A költészet utálata (ford. Mohácsi Balázs), *Forrás*, 2019/7–8, 126–160., különösen 133–134.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2022
76 oldal, 1999 Ft

erről is lesz még szó – maguk a versek is táplálják. Bennfentes körökben hivatkozási alap a Térey Jánossal és Poós Zoltánnal 1998-ban közösen gründolt irodalmi rapzenekar, a Nyelverterület is. S újabban, az utóbbi mintegy tíz évben van az egésznek közéleti dimenziója is: 2011-ben a régi *Index* négyrészes videósorozatot készített Peer bedőlt lakáshitele kapcsán.² S különösen a nagy visszatérés óta az is rendszeressé vált, hogy az interjúban Peer a közélet kérdéseit is érintse – a tőle ismerős provokatív stílusban. (Az olyan típusú performanszairól csak zárójelben teszünk említést, mint amikor a hajléktalanellenes törvény elfogadásának napján szkafanderben ment a Várkert Bazárba szerepelni.)

Az olvasó most bizonyára azt gondolja, mindez nem vagy alig-alig tartozik a tárgyhoz – a kritikusnak a versekről kellene beszélnie. Csakhogy Peer Krisztiáné alanyi költészet, versei számottevő részének a lírai én áll az origójában, s ez a lírai én számos versben – jóformán már a kezdetektől – azonosítható a biográfiai énnel. Az imént vázolt mítosz elemeiben kiolvasható a versekből is. A Peer-versek visszatérő témája a bohémiség (ami más szempontból akár önpusztításnak, züllésnek is tűnhet), mindenekelőtt az alkoholfogyasztás, az alkoholizmus (de egyéb tudatmódosító szerek is megjelennek, a fű és a porok – „rend az agyban, ha beküldöd a port”, olvashatjuk a *Szóranya* kötet *Évszázadok pora* című versében). Talán e helyt jegyezhető meg, Gács Anna már a *Belső Robinson* kapcsán kárhoztatja a verseknek azt a vonulátát, amelyet presszóidilleknek nevez.³ Ha ezt tágan, a bohémélet apoteózisaként értjük, úgy azt kell mondanunk, az életműben végül ez a vonulat nyert dominanciát. Ha komolyan vesszük az összetétel „idillek” tagját, s ezzel szembeállítva az életmű tragikus (vagy olykor tragikomikus) karakterére figyelünk, úgy viszont amellett is lehet érvelni, hogy fokozatosan kiteljesedni látszik a Gács által dicsért érzékeny elégikum.

Egy másik nagy témakör ugyanis a párkapcsolat, a „mi”, illetve ebben a közösségben az „én” szerepe és sorsa fölött folytatott kontempláció. Persze többnyire, mivel az ember életében szinte minden mindennel összefügg, ebben a vonatkozásban is ott van a – másokat sem kímélő – bohémiség: a *Hoztam valakit magammal* kötet versei jóformán kivétel nélkül egy „se veled, se nélküled” kapcsolat (disz)funkcionalitását jelenetezik. Az életmű cezúrája után a szerelmi-párkapcsolati téma annyiban módosult, hogy a 42 (elvileg) a fiatalon, váratlanul elhunyt kedvesnek, Mocsár Zsófiának állít emléket – a kötet két részre oszlik, „előtte” és „utána” versekre, az utóbbi szövegcsoport csak úgy vált olvashatóvá, ha az olvasó felvágta a könyv bizonyos oldalait; főként itt olvashatók a gyászversek, ám az „előtte” szövegcsoport is jelt ad a kapcsolat viszontagságairól. Ugyanakkor a költői szándék annyiban beteljesítetlen maradt, hogy a versek inkább Peer gyászfolyamatának állomásait rögzítik, amiben a kedves sokszor legfeljebb a hiányával volt jelen, s erről a költő is tud: „Ezt a verset se látod, / pedig te látszódsz benne *egy picit*” (*Te kezdted* – kiemelés tőlem). A *Nem a sajátod* kötet egy új kapcsolatot jelez, megint csak provokatívan: „A halálad átaludtam, / a könyvünkkel becsajozom” (*A Mesterterv*), továbbá beszédes verscím a *Gyászmunka új szerelemben*. A kötetet záró vers a régi és az új kedves egymás mellé helyezését nyit: „Mocsár Zsófi, Mesés Dóri”. Változást jelez a verscím: *Nagymarosról Kismarosra*, a vers pedig egyfajta bukolikus idillben való megállapodás lehetőségét mutatja, úgy konkrét, mint metaforikus értelemben: „Hegyre költözöm [...] Leszedek egy régi fészket, / ne foglalja el az alkalmas ág villát. / Kilombosodik a régi gondolat. / Öregszőlő–Alma sarok: / szaporodás ígérete”.

² A dokusorozat részei a mai napig elérhetők az Indavideón *A züllött költő esete a kapitalizmussal* címen. Miként arra Selyem Zsuzsa Peer gesztusaira és önértelmező kommentárjaira is támaszkodva felhívja a figyelmet, a projekt sajátossága, hogy a riportnak magán túlmutatóan (performansz)művészeti dimenziója is van. Vö. Selyem Zsuzsa: Kisebbségi irodalmak új formái, avagy a kortárs művészet hitele, *Híd*, 2012/3, 36–44.

³ Vö. Gács Anna: Peer Krisztián: *Belső Robinson*, *Jelenkor*, 1995/6, 573–574.

Így jutunk el az új kötet, a *Bizony* verseihez. Ezekben voltaképpen az a létösszegző igény teljeseedik ki, amely a tragikus veszteség nyomán már megszólalt a 42 és a *Nem a sajátod* némelyik versében is. A jelek szerint a másik halála megmutatta az én mulandóságát is. Habár a *Nem a sajátod* kötet egyik verse, a *Majdnem-kanállal nem lehet levest enni* című azt is jelzi, a lírai énnék konkrét halálközeli tapasztalata is volt: „Nyelőcsőrepedésnek nevezni / jól hangzott, de ellentmondásokat szült, / mert azt mütik. / Felmaródott nyálkahártya, / a valóság nem fedi az élményt, / szondán keresztül elállítható. / Alkoholista betegség, / azért néztek úgy rám, / pedig én azt hittem, / tisztulok, ha hányok. // Egy művésznak többet nézünk el, mint másnak, / mondta a vonzó doktornő, miközben vénát keresett”.

A számvetés különféleképpen jelenik meg az új versekben. A kötetet nyitó *Állandó számok* nekrológvers és hommage Kántor Péter emlékére – egyszersmind felidéződik benne a pálya korai szakasza, amikor Peer még (a saját szavával) „félkész” költő volt. A versekben, hol emlékekben, hol említés szintjén megjelennek a közeli pályatársak is: Térey János, Harcos Bálint, Kemény István, Garaczi László – név szerint, de idézetként is, és ezt olykor önleplező módon el is árulja a szöveg („lenyűgözött, / mint boltív a betörő barbárt, / vagy ebben a pillanatban téged / Harcos Bálint hasonlata” – *Más tolla*), máskor inkább csak érezni lehet (Térey versmodora, hangja különösen akkor hallatszik, ha a pálya első felét frissen újraolvassa az ember). S természetesen változatos módokon be- és megidéződnek klasszikusok is: például Ady Endre, József Attila, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Petri György – illetve Karl May is. (A nemzetközi palettáról pedig hasonlítható lenne az újabb Peer-költészet például Billy Collinséhez vagy Dean Youngéhoz – de ez bizonyítási lehetőség nélkül csupán zárójeles ötlet lehet.) E számvetésnek a saját költői pálya mérlegelése is része, s Peer nem csak fiatalkori önmagát szemléli kritikával: „itt állok tanácstalanul / egy csomó középszar régi verssel, / olyanoktól lopott jelzős szerkezetekkel, / akik azóta híresebbek lettek, mint én” (*Más tolla*); „Kettő van még az ötvenig [...] Hatásom kimutathatatlan, / hagyatékom katyvasz [...] kismester azért voltam” (*Megelőzve a vitát*). S több vers arról tesz említést, hogy a régi, akár húszéves jegyzeteivel dolgozik a beszélő, vagy (meglehetősen téreys gesztussal) a régi verseit írja át – egyébként a *Múút* 2021082-es lapszámában napvilágot is látott két ilyen Peer-önátírat.

A *Megelőzve a vitát* afféle önnekrológ, úgy kezdődik, „Hadd segítsek nektek, akik túl-éltetek”, ugyane versben olvassuk azt is, „Voltak híveim, ifjú tehetségek”, s talán megengedhető, hogy visszaéljek bennfentes helyzetemmel (amire egyszersmind önironikusnak szánt megjegyzést is tegyek), s utaljak arra, hogy Peer e lapszámában megjelenő verse (*Minden meghívást lemondani!*) azzal zárul, hogy a rá kíváncsi fiatalokat szólítja meg. E tekintetben tehát Peer újabb verseinek számos gesztusa, főleg amelyek a költészettel, illetve az irodalmi szcénával foglalkoznak, nemegyszer tanításként mutatkoznak meg, olyan testamentumként, amely – adott esetben akár kerüendő negatív – példaként, tanulságos példázatként áll előttünk.

Jelen van persze az alkohol, a bohém „züllöttség” is mint az életmű nagy témája – és a költészettől ezúttal talán minden eddiginél kevésbé elválasztható. A kötet második verse, a *Túl sokat jöttem a semmiért* József Attilát finoman megidéző részlete – „Végül az ember úrrá lesz a szervezetén. / Mert mondani kéne az életről valamit. / A fiataloknak” – akár a leszokás szándékaként vagy ígéretként is értelmezhető. Ám a folytatás azt jelzi, ez nem ilyen egyszerű: „Megint ittam, hogy dolgozni tudjak” (*Invitálás szövegtérbe*); „Én azt kérném Mamacitától: / ne kelljen bort innom ahhoz, hogy daloljak” (*Utolsó fröccsök a forraltbort-szezon előtt*); „Megér ez a vers ekkora egészségügyi kockázatot?” (*Alkoholóda*) Ez addiktológiai szempontból talán a tagadás és a relativizálás stádiuma – egyébként súlyos egzisztenciális állapot. Azért is, mivel a kötet némelyik verséből kiolvasható személyes történet és világszemlélet ha nem is afirmálja az önpusztítást, mintegy érthetővé teszi, mi vezet ide. A személyes történet, a (diszfunkcionális) családi háttér a korai, olykor szocio-

grafikus színezetű elégiáktól kezdve megjelenik a versekben elszórva, viszont legélesebben talán a *Nem a sajátod* kötet *Napló* című versében fogalmazódott meg: „Akkoriban még hetente egyszer-kétszer azért anyu is iszik, / hogy el tudja viselni aput. Vagy az életet. Vagy az anyaságot [...] Azért lettem ilyen korán ilyen okos, / hogy felismerjem, melyik apu jött haza. / Most szeretni kell őt – / minden csak viselkedés. / Ha ölelem a combját, / legyökeresítem, távolra nehezebben üt, / és végül lefekszik”. Az új kötetben a személynés történethez járul hozzá a történelmi helyzet, a (világ)politikai klíma: a *Metszés* című versben például az ukrainai orosz invázió vonatkozásában hangzik el a „Most nyert értelmet, / hogy nem csináltam gyereket” gondolata, a *Belső emigráció* című vers pedig közéleti-közérzeti megjegyzések után a kertbe, az önellátó gazdálkodásba való visszavonulásban lát megoldást: „Az államtól lopni? Nemhogy nem bűn, / de a legnagyobb hőstett. / Eldugni a termést, bírni az erőset. [...] Álmban még az is gépen száll fölébe, / kinek a konzervgyár úgy pottyant ölébe, / ahogy a kerttel a felelősség rám hull, / habár csak bérelem beteg barackfástul”. De ide tartozik a költészet, illetve a költőlet értékvesztett státusza is: „már senki sem hallgat az értelmiségre, / a Költőnek végre nincs felelőssége” (*Három szatíra / Aki a lehetőséget is látja*); „Nem hittem, hogy létezik a / versírásnál / rosszabb órabér” (*Egy kezdő gazdálkodó feljegyzései*).

S itt térek vissza a már említett régi Index-dokuhoz. Ha az ember rászán harmincnyolc percet, s újranézi a négyrészes filmet, majd elolvassa az új kötet *A szomszéd parabolája* című versét, azzal szembesül, hogy a szöveg világképe és némely részlete, legalábbis a beleírt anekdotikus elemek szó szerint készen voltak már 2011-ben is – vagy a szöveg tanúsága szerint már a gyerekkor óta. „Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, / hogy rendszeresen hajléktalannak néznek, / amiért gyerekkorom óta / Old Shatterhand öltözködési tanácsait követem: / szép ruhában a Vadnyugaton / zöldfülűnek könyvelnek el. / Plusz alkoholos eredetű / puffedség, / erős homlokeresz / és szakáll [...] Akarsz még beszélni? – / kérdezte az, amelyik ütött, / nem mindenkit hat meg a szókinccs, / amivel jelzem, hova tartozom”, illetve: „Másokban bizalmat kelt a külsőm. / Leül például velem szembe a részeg [...] elmondja az életfilozófiáját, és a térdemre csap: / Igazam van, bátya? / Vagy cigányozik, vagy cigány. / Leszáll, jön a következő. / Érdekeseket mondott előbb a barátod. // Nem költök ruhára, örökölni szoktam [...] lustasággal jól teszek a Földnek”.

Mindez alighanem kihívja a fikciós és a referenciális ént Roland Barthes nyomán kényszeresen különválasztó irodalmárt, s bizonyára valamelyest zavarba hozza az ilyen elméleti vérték súlyát nem viselő olvasót is. Meglehet, ez Peer költészetének régi sajátossága, meglátásom szerint a cezúra utáni második pályaszakaszon kifejezetten eszközként, provokatívan használja. Mindenekelőtt természetesen a versek úgynevezett hitelessége, őszintesége, igazságértéke látszik ezáltal új fénytörésben. S azt sem tartom kizártnak, hogy ebben valamelyest szerepe van Vida Kamilla és Kállay Eszter négykezes írásának, amelyben a 42 megjelenése kapcsán erősen bírálták Peert amiatt, hogy úgy a verseiben, mint a nyilatkozataiban rendre az „elátkozott költő” archetipusát viszi színre.⁴ Meglátásom szerint a szerzők, amellet, hogy több lényegi észrevételt tettek a költészet kapcsán, két olvasási lehetőséggel nem számoltak kellőképpen. Egyrészt az ironikus és fikciós olvasásmódokkal, tehát azzal, hogy hiába számos referenciával és valóságghatással dolgozó alanyi költészetet olvas az ember, azért nem minden értelmezhető *egyenesben*. (S következzen itt egy kis önkritika: lehet, hogy a fentiekben ezt én sem tettem meg, vagy nem egyértelműen, vagy nem következetesen, hiszen azt is nehéz eldönteni, éppen a biografikus vagy a versbéli Peer Krisztiánról, netán egy névtelen lírai énről beszélek, különösen, ha még némelyik referenciát is kikutatom az internet bugyraiból – és lehetetlen

⁴ Vida Kamilla – Kállay Eszter: *Költőként jobban tetszenék?, a szem*, 2018. 06. 12.

mindvégig szétreflektálnia magát a szövegnek vagy a kritikusnak, tehát nekem, vagyis Mohácsi Balázs nem reflektálhatott a kezdetektől mindvégig mindenre.) Másrészt nem vetett számat a Vida–Kállay szerzőpáros azzal, ami szintén régi sajátossága a Peer-költészetnek, s amit az új kötet a következőképpen fogalmaz meg: „Kisfiam, teljesen mindegy, mit csináltál, / ha őszintén elmondod nekünk, nem lesz semmi baj – / ebből az intelmből / az egész költészetem levezethető” (*Keresett eredetiség*). Tehát e felfogás szerint a vers a nyilvános gyónás terepévé válik, s ekként az itt előadott „bűnök” sem bűnök, hanem a bűnbánás, az önkritika, a kibeszélés jóvá tevő eseményének kellékei. S ennek fényében közel sem magától értetődő Peer verseit különféle toxikus viselkedésmódok apoteózisaként olvasni. (Ugyanakkor kétségkívül számos esetben lehetséges. Ennek kapcsán pedig az is megjegyezhető, hogy Peer Krisztián, a posztmodern ironia gyermeke mintha megkésve, meglehet, épp az említett kritika hatására vette volna észre, hogy az ironikus olvasásmód már nem feltétlenül magától értetődő – többek között erről is szól a *Más tolla* című vers felütése, amely voltaképpen ennek az ironiának a visszaszorulását is belesűríti Esterházy korszakküszöbként felfogott halálába mint jelképbe: „És egyszer csak megváltoztak / a szexuális közeledés keretfeltételei, / meghalt Esterházy, / és én itt állok tanácstalanul”.)

És bár az utóbbi időben a metaleptikus játék és a metapoétika mintha divatjelenséggé válna a kortárs magyar költészetben, ami a szememben némiképp nivellálja az ilyen megoldásokkal élő műveket, egyrészt Peer ezt több mint húsz éve kezdte (csak a tizenöt éves cezúra miatt ezt hajlamosak lehetünk elfelejteni, pedig a borító és a mottók keresztmetszetében megképződő, angolul bölényt jelentő *bison*, valamint a *Bizony* kötetcím szójátéka, továbbá a számvető igény kapcsán azzal is lehetne stílszerűen viccelődni, hogy Peer a magyar költészet egyik ősbölénye), másrészt éppen ezek által az ironizáló eljárások által válik a Peer-líra kellően rétegzetté, többszólamúvá – harmadrészt véleményem szerint ezt most sikerült Peernek a legjobban, szinte üresjáratok, sallangok nélkül megvalósítania. Ennek köszönhetően kerül szembe az olvasó számos dilemmával. Például vajon elesettségében taszító vagy esendőségében, együttérzéssel mégiscsak szimpatikus a versekben megjelenő figura? Negatív életfilozófiája rombol, vagy olyan példázatként áll előttünk, amiből tanulni lehet? Vagy – hasonlóan Petri *Hogy elérjek a napsütötte sávig* című korszakos versének szituációjához – az *Eszközhasználat* című vers, amelyben a lírai én alászáll és részt vevő megfigyelőként tapasztalatot szerez egy pornóforgatáson, vajon rettenetes vagy érdekes, netán tanulságos kaland? Számomra a *Bizony* verseinek talán az a legnagyobb erénye, hogy mindezt én, az olvasó dönthetem el.

CSALÁDI „IDILLEK”

Márton László: *A kárpótlás*

Bengi László egy 2007-ben megjelent tanulmányában így jellemezte Márton László prózáját: „A törésvonalakon való »átjárásnak« [...] az igénye [...] egységes szerveződést sejtet. [Ugyanakkor] érdemes [...] azt is kiemelni, ami ellenhatást fejt ki az egységesítéssel szemben, és ezzel együtt, azt kiegyensúlyozva hat.”¹ *A kárpótlás* című könyv a regény különböző műfajai közötti átjárást valósítja meg, miközben nem is törekszik ezek konzisztens homogenizálására.

Az alábbi elemzésben döntően ezt a szálát fogom követni. Ezzel visszaszorítok egy másik lehetséges megközelítési módot: a mű rendkívül plasztikus és realiztikus életképek sorozatából áll, de a kerettörténet (szándékoltan) ingatag. A cím, a regény kezdete és zárása egy kárpótlási történetet helyez előtérbe. Amely azonnal életre hív egy egész családi-rokonsági rendszert. Ez a történet 2005. december 22-én ezzel a mondattal zárul (dr. Tóth Éva közjegyző mondja ki): „Önnek már nem jár semmi!” (199.) Ám majdnem ilyen erős szál az anya rejtélyes öngyilkossága. „Miért ölte meg magát Frank Sára? Mi történt, és ki tehet róla?” (48.) Erre a kínzó kérdésre a regényben nem kapunk egyértelmű választ. Mindenesetre az elbeszélés fő fonalának elbizonytalanítása teszi lehetővé a részletek időbeliségének (viszonylag) szabad kezelését.

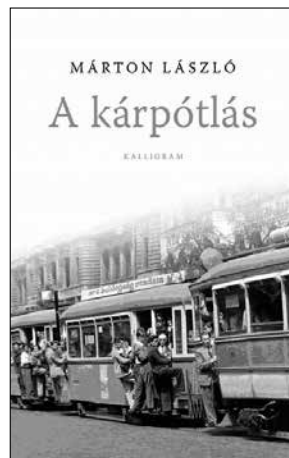
És most kezdjük a bemutatkozással: a regény főhősének neve Por Zsolt, eredeti neve pedig Porzsolat Ernő volt.² „Felnőttkora első éveitől Por Zsoltként mutatkozott be, így is írta alá a nevét. Ebből időnként kellemetlenségek és bonyodalmak adódtak. Egyszer az adó- és vámhivatal nem fogadta el az adóbevallását az aláírás miatt. Még a Haller utcába is behívták egy kis elbeszélgetésre.” (8.) A névváltoztatás mögött általában identitási problémák, illetve válságok állnak.³

¹ Bengi László: Irodalom – hagyomány, in: Szegedy Maszák Mihály – Veress András: *A magyar irodalom története*, III. kötet, Gondolat, 2007, 853.

² A Porzsolat létező név: Porzsolat Kálmán (1860–1940) író, újságíró, majd 1897-től a Népszínház igazgatója volt. Ma már csak Karinthy Frigyes egyik Somlyó Zoltán-paródiája őrzi emlékét: „Mea, te görbe cérna egy ruhán, / Mea, te régi, fáradt rézkapocs, / Mea, te gépalkatrész, te bélyeg, / Mea, te Porzsolat, Mea, te Pakots.” Köszönöm Ágoston Zoltánnak, hogy felhívta erre a figyelmem.

³ De erről most ne is beszéljünk, és stílszerűen nem is beszélhetünk: az eredeti névre vonatkozó kérdés, vagy még pontosabban (és kínosabban) megfogalmazva: a „miből van magyarosítva?” olyan kérdés, „amelynek foga van, ez a kérdés – vagy akár a kérdező – harap, és úgy is kell bánni vele, mint egy harapós kutyával: vagy fopán rúgni, vagy elzárkózni előle” (42.).

Kalligram Kiadó
Budapest, 2022
200 oldal, 3990 Ft

I.

A könyvet olvashatjuk társadalmi-történelmi regényként, hiszen döntően a „túlérett Kádár-rendszeréről” kapunk körképet: hogy éltek akkor az emberek, milyen gondok és vágyak foglalkoztatták őket. Hogyan lehet ezekről beszélni, hogy ne azonnal az átfogó probléma, a „szocializmus” maga kerüljön terítékre. Erről viszonylag sokat tudunk, ezért következzon most (időrendi sorrendben) egy kis áttekintés.

Almási Miklós egy kis glosszában (amely először az *Élet és Irodalomban* jelent meg) ezt írta: „[Van] például az áztatás. Vagy ahogy Pesten mondják, a leprázás. Az a gyilkos kis társasjáték, melyben valakit, aki fennmaradt a győzelmi dobogó valamelyik fokán, kikezdenek, befeketítenek, eláztatnak. Valami kicsi, ám undorító szépséghibát találnak a sikerben, csak akkorát, amitől elmegey a kedve annak is, aki csinálta, meg annak is, aki netán együtt örült a sikeres emberrel.”⁴ Egy kicsit szókimondóbban: a belső viszonyok mérgeztettek, az irigység rombol. És ennek természetesen óriási teljesítményvisszatartó ereje volt. Talán ezért is, a szocialista világ kezdett érezhetően lemaradni a technikai fejlődésben. (Ekkor lett annyira népszerű Schumpeter elmélete az innovációról.)⁵

Ugyanebben az időben Ancsel Éva az emberek egymással szembeni viszonyulásmódját próbálta megragadni: „Ahogy egymástól óvakodunk, az a legkockázatosabb. Ahogy görcsösen vigyázunk, hogy érintkezéseinkben mindig a felszínen maradjunk, csak a felszínen, s ezért hangszálainkat nem kímélve fecsegünk megállás nélkül: esőkről és esőkabátokról, napsütésről és napolajokról, teljesen mindegy, csak ne nyíljon rés a szavak áradatában”.⁶ Az érintkezések a modernitásban felszínessé válnak – ez a szociológiai irodalomban régóta ismert. Nem sokkal korábban még arról folyt a vita, hogy „van-e a szocializmusban elidegenedés”. Ha ily módon a mindennapi élet felé fordulunk, akkor a kérdésre magától értetődő „igenne” válaszolhatunk.

És végül tekintsük az A. E. Bizottság együttes *Használt dalának* szövegét: „Használt lett mindenünk. / Használt a házunk, a kertünk, / Meg az idegrendszerünk. / [...] Használt a lábunk között a tér / És a remény.”⁷ Itt minden elhasználódott, elszürkült és megkopott. Az egész életünk „ócska” lett: az intim világunk éppúgy, mint a reményeink.

Ha jobban megfigyeljük ezeket a kis helyzetképeket, akkor láthatjuk, hogy mindegyikük többes szám első személyben beszél. A reális létezett szocializmus a mi világunk lett, nincsenek kívülálló pontok, mindannyian a szereplői vagyunk. Ezekhez a diagnózisokhoz Márton László egy újabbat tudott hozzáfűzni: volt az érett Kádár-rendszer, de nem igaz, hogy abban csak egy hatalmas *MI* létezett. Ezért többször (na jó, kétszer) is szóba kerül a szamizdat, illetve a *Beszélő*. „Egyszer, kevéssel a Jaruzelski-puccs előtt [a főhős] egy ismerősétől kölcsönkapta a *Beszélő* című folyóirat első számát. Másnap, reggeli után, amikor Klári [a mostohaanya] egy percre kiment a fürdőszobába, Porzolt Árpád odasúgta a fiának, hogy azt a tiltott kiadványt vigye el hazulról, de nagyon gyorsan, mert baj lehet belőle” (62.). Ekkor tehát 1981-ben vagyunk, a *Beszélő* első számában ezt olvashatjuk: „Azt mondják, Magyarországon nem történik semmi. A nép örül, mindegy békén hagyják a politikával; ráérő idejében családi házat épít, baromfit tenyészt, kontárkodik. Az értelmiség bezárkózott a kultúra kertjébe, a politikát maga is a politikusokra hagyja. Az egyházak együttműködnek az állammal. [...] Pedig mindenki tud – szemé-

⁴ Almási Miklós: *Például a szirup*, Magvető, 1979, 49. (Az eredeti szövegben „győzelmi lobogó” szerepel, de ez nyilvánvalóan sajtóhiba.)

⁵ Joseph A. Schumpeter: *A gazdasági fejlődés elmélete*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.

⁶ Ancsel Éva: *Töredékek az emberi teljességről*, Magvető, 1982, 22.

⁷ Ez az 1984-es *Jégkrémbelett* című nagylemez nyitódala. A dalszöveget innen idézem: https://m.zeneszoveg.hu/m_dalszoveg/99681/a-e-bizottsag/hasznalt-dal-zeneszoveg.html

lyes tapasztalatból vagy szóbeszédből – rendhagyó esetekről.”⁸ Márton László regénye alapján azt mondhatjuk, hogy ha nincs egy ilyen nagy *MI*, akkor a történeteket a privát világba kell visszahelyeznünk, és példaszerevvé tennünk. Így jutunk el egy család történetéhez, majd egy családregegyhez. A bajok Márton László könyvében úgy jelennek meg, hogy a leírt családi életből teljesen hiányoznak az intim pillanatok (vagy ahol vannak, ott is erősen diszfunkcionálisak), ebben az életben nincsenek ünnepek, csak a hétköznapi zakatolás van. Itt szinte minden konfliktus belülről szorul. A családi élet története egyetlen hosszú veszekedés: szemrehányások és ellen-szemrehányások sorozata – itt mindenki a másik tönkretételén fáradozik. Most csak egy kis ízelítőt ehhez: „Nagymama éles hangja elviselhetetlen volt. Torkaszakadtából kiabált. Vádaskodott, rágalmazott, fenyegetőzött” (119.).

II.

Ez a megközelítés mégsem lenne jó, mert nem tudja lefedni a regény komplexitását. Talán kézenfekvő lenne a művet elsődlegesen családregegyként olvasni. Márton László könyve is egy család hanyatlástörténetét mutatja be, hasonlóan a műfaj nagy klasszikusához, Thomas Mann *A Buddenbrook ház* című regényéhez. „A 19. században a családregegy műfaja már szórakoztató irodalomká fajult. És a korabeli skandináv regények – amelyek közvetlenül inspirálták Thomas Mannt – már szintén tematizálták a kereskedőcsaládok hanyatlását. [...] De azzal, hogy Mann mindezt felvette, rávetítette a saját ifjúkorára, és saját problémáit szétosztotta a szereplők között, megteremtette [...] a világirodalmi rangú, sajátosan német társadalmi regényt.”⁹ Ez a műfaj azonban állandó változásban van, olyannyira, hogy már-már a kontúrjai is elmosódnak. *A Buddenbrook ház* fenti jellemzése után máris két specifikáló megjegyzést kell tennünk.

(1) Márton László regényében a hanyatlás egy nagyon jól körülírható eseménnyel kezdődik, és ennek az eseménynek a jelenvalóságából következik: „Nem akarjuk meg nem történné tenni az árnyak sorsát, már csak azért sem, mert azokkal értünk egyet, akik szerint az embermilliókat árnyakká változtató bűncselekmények *nem* történtek meg.”¹⁰ Az árnyak azért maradtak itt, mert nem sikerült elbúcsúzni az áldozatoktól. „A felelősségteljes igazságszolgáltatás a nemzet egészében, s a kölcsönös megbékélésre vezető, felelősségteljes katarzis a lelkekben, amelynek a II. világháborút követő évek során kellett volna végbemennie, elmaradt.”¹¹

(2) Ezután az egyszeri traumatikus sokk után (amely a társadalom egészére vonatkozik) tisztázatlanná váltak az együttélés szabályai és lehetséges módosításai. Itt viszont már nincs helye semmiféle változásnak. Ezért sokszor az a benyomásunk, hogy a mű egyetlen állóképet jelenít meg. „Évszázadunkban arról tanúskodnak a történetek, hogy egészében véve nem történik semmi.”¹² (Itt persze a 20. századról van szó, és az elemzett regényben ez csak a II. világháború utáni korszakra érvényes.) Egy interjúban Márton László ezt a következőképpen fogalmazta meg: „elégge borúlátó vagyok, úgy látom, a történelmi traumák és egy elhazudott társadalom beidegződései egymásra rakódnak és összeadódnak.

⁸ *Beszélő összkiadás*, I. kötet, AB-Beszélő, 1992, 11.

⁹ Eckhard Heftrich: Thomann Mann, in: *Killy Literaturlexikon*, De Gruyter, 2010, 7. kötet, 448.

¹⁰ Márton László: *Árnyas fűtca*, Kalligram, 2015, 11. Kiemelés tőlem. A folytatás pedig: „Nem mint ha nem mentek volna végbe, ellenkezőleg: minél inkább végbementek, minél inkább elkövték őket [...], annál kevésbé történtek meg.” Uo.

¹¹ Márton László: *Kiválasztottak és elvegyűlők*, in: Komoróczy Géza (szerk.): *Zsidók a magyar társadalomban*, II. kötet, Kalligram, 2015, 731.

¹² Márton László: *Árnyas fűtca*, i. k., 11.

Igazából meg sem emészti a társadalom az egyiket, és már jön a másik. Ez már legalább kétszáz éve így megy.”¹³ (De újra: a regényben nagyrészt a 20. század hatvanas-hetvenes-nyolcvanas éveiről van szó.)

Itt a tárgy nem egy család hanyatlása, hanem egy lehanyaglott család élete, apró képekben elbeszélve. És ezeket az életképeket átjárja egyfajta nyersesség, néha durvaság, sőt időnként brutalitás. A durvaság általában veszekedésekben manifesztálódik: „A lakásban délutántól, azaz Frank Sára hazaérkezésétől estig, az apa hazaérkezéséig, veszekedés folyt. A Nagymama szemrehányásokat tett a lányának. Frank Sára visszavágott, és azzal vádolta az idős asszonyt, hogy tönkreteszi mindnyájuk életét” (85.). Néha ezek a veszekedések már-már groteszk alakot öltenek: „Nagymama [...] átható, éles hangon veszekedni kezdett Sárikával egy megpenészedett kolbászvég miatt” (100.). Szorongató hangulat uralkodik el az olvasón, és lassan, de egyre biztosabban érezzük: ebben a világban mindenki szükségképpen boldogtalan. A Nagymama és a lánya folyton veszekednek, a tárgy tulajdonképpen már közömbös. Az apa pedig dührohamokat kap: „ez a türelmes, kedves ember hirtelen kivetkőzik önmagából, és őrjöngő szörnyeteggé változik”. Egyébként „udvarias, előzékeny, segítőkész férfi volt, csendes, béketűrő és barátságos” (120.). És ilyenkor az apa verte a fiút, de az erre vonatkozó leírások inkább csak utalásokba szorulnak vissza. Egyetlen kivétellel: „A bántalmazás [...] hét óra három perc és hét óra harminchat perc között zajlott” (149.). A kishúgot pedig senki sem szereti és veszi komolyan, aki feltehetően sokat szenved ettől a szeretetmegvonástól. A család a regényben a mindennapi élet intézményes kerete. Így a lehanyaglott család élete pokollá változik, a regény viszont csak példázatok, életképeket mutathat be ebből. Gondolnánk. De néha mégis megjelennek általánosítások is: „A szomszédból is hasonló tárgykörben [ki tudja, éppen mi volt ez] megszólaló hangok hallatszottak át. Egy női hang azt kiabálta: »Feljelentelek a rendőrségen, te gecik!«. Egy férfihang pedig földhöz vágott vagy felboruló tárgyak robaja közepette, hol cselekvést helyezett kilátásba: »Kitaposom a beledet!«, hol pedig minősítést fogalmazott meg: »Mocskos, tetves, rohadt kurva!” (88.) E mellett természetesen vannak állandó kitekintések a munkára és az állásokra is. 1993. június közepe táján Por Zsolt látogatást tesz apja fogtechnikai laboratóriumában; ebben „meghitt, bensőséges hangulat uralkodott”, nem úgy, mint otthon. (84.) És Domján Edit színésznő halála körül (1972 karácsonya tájékán) az anya valamiért megveri a kiskamasz fiát. És verés közben vagy közvetlenül utána ezt kiáltja: »Nézd meg anyádat, egy kiváló gyógyszerész áll előtted!» (96.) (Ezt a kitüntető minősítést nem sokkal korábban kapta meg.) A külvilágra való kitekintés akkor kerül a leginkább előtérbe, amikor Por Zsolt az anya halálán töprengve a következő hipotézist fogalmazza meg: „Elképzelhetőnek tartotta, hogy az édesanyát megpróbálta beszervezni, vagy ténylegesen be is szervezte a belügyi apparátus, és Frank Sára azért végzett magával, hogy ne kelljen az ismerőseiről jelentéseket írnia. Esetleg éveken át írta a jelentéseket, és azért ölte meg magát, hogy ezt a szégyenletes tevékenységet ne végezze többé. Soha többé.” (147.) Érdekes, hogy a család szétesésével az elbeszélés-módban is alapvető változás áll be. A könyv végén előbb 1980. augusztus 14-éről, majd 2005. december 22-éről valóságos történelmi kistablót kapunk: mi történt a kis- és a nagyvilágban, amikor a személyes életben (és most már nem a családi életben) ez esett meg. A családtól így jutunk el a szélesebb társadalmi környezethez.

¹³ Márton László: Színpompás keserűség. Marik Noémi beszélgetése, *Népszava*, 2022. 06. 11.

III.

Végül a könyv olvasható fejlődési regényként is: Porzsolt Ernő, majd Por Zsolt személyiség-alakulásának történeteként. Ebből a szempontból a regény egy bántalmazó családból való kiszakadásról, majd egy önálló életút megtalálásáról szól. Ennek két fontos összetevője van: a pályaválasztás és a szerelem. Mindkettő a család ellenében valósul meg, méghozzá úgy, hogy a hős az adott családon túl egy újfajta „idillt” keres.

(1) A család nemcsak a belső háborúk miatt volt akadályozó tényező, hanem azért is, mert a főhős F-es besorolást kapott, ami azt jelentette, hogy a családban valaki „egyéni gazdálkodó”. Ez a felvételinél komoly hátrányt jelentett volna. De egy jól megírt versenydolgozatnak köszönhetően Por Zsolt felvételi nélkül bekerült az egyetemre, ahol gazdaságtörténetet kezdett el tanulni. Többször olvashatunk arról, hogy a szigorlatait kitűnő eredménnyel tette le. A nagymama azonban nem tudott megbarátkozni vele. „Nagymama [...] egyáltalán nem örült Ernő sikerének. Nem volt ínyére, hogy Ernő gazdaságtörténetet [tanul]. Azt akarta, hogy ügyvéd vagy fogorvos legyen belőle. [...] Mondogatta, hogy »a gazdaságtörténetből nem lehet megélni.«” (146.)

(2) Az igazi nagy kiszakadás azonban egy szerelemnek köszönhető: a lány tanárnő, idősebb a fiúnál, és Évikének hívják. A találkozás sok-sok véletlen keresztül jön létre (itt végre áttörjük az örök ismétlést). Az egymásra találás egyik nagy állomása, hogy Por Zsolt a barátjának meglátogatja egy iskolai táborban, Zalátán. Nagyjából a hetvenes évek végén járunk: a „Déli-pályaudvaron felszállt a pécsi vonatra. [Majd] Pécsről Szigetvárig [is] vonattal jutott el, onnan Sellyére busszal. Sellyén valaki megmutatta azt a dűlőutat, amely Zalátára visz. Por Zsolt elindult gyalog.” (115–116.) A másik állomás (nagyjából ugyanebben az időben) egy bulgáriai utazás volt. Itt sikerül először igazán eltávolodni a családtól, pontosabban a nagymamától. Aki természetesen élesen ellenezte ezt a kapcsolatot: „Nagymama kezdettől fogva rossz szemmel nézte Ernő szerelmét. Féltékenysége súlyosbodott, amikor észlelte, hogy már hónapok teltek el, és a kapcsolat még mindig tart. A tengerparti utazás tervét pedig egészen kirívó, aránytalan ingerültséggel fogadta” (191.).

Ernő a hatvanadik születésnapján (tehát egy kicsit 2020 előtt) úgy gondolt vissza az életére, hogy az első húsz év szörnyű volt, de az utána következő negyven már jó volt.¹⁴ A könyv azonban alapvetően erről a húsz évről szól, és így talán arról, hogy mégiscsak ki lehetett lépni egy megnyomorító-bántalmazó családi konstellációból. Miközben a keretfeltételek semmit se változtak. Az interjúban Márton László az ennek a lehetőségét firtató kérdésre így válaszolt: „Úgy lehet emberhez méltó életet élni, ha az ellenszegülést valamilyen elfogadás vagy azonosulás is kiegészíti. Persze ez nem könnyű dolog, ha valaki ellenszegülésre van edződve. Megtanulni a másik ember elfogadását, szeretetét.”¹⁵ Ez a pár mondat azt sugallja, hogy a kitörés meglehetősen valószínűtlen volt, de mégsem teljesen lehetetlen. Nincs más: az emberhez méltó élet kísérletéről nem mondhatunk le.

¹⁴ „Por Zsolt még aránylag fiatal volt, mire a három gyereke felserdült. Értelmes, megbízható, szeretetre méltó fiatal felnőttek voltak. Összetartottak, sokat segítettek egymást, jól alakult az életük.” (108.) Ez arra utal – ha csak kitekintésként is –, hogy Por Zsoltnak sikerült egy másfajta, boldog családi életet megteremtene.

¹⁵ Márton: Színpompás keserűség, i. m.

VÁLSÁG VAN? NA ÉS?

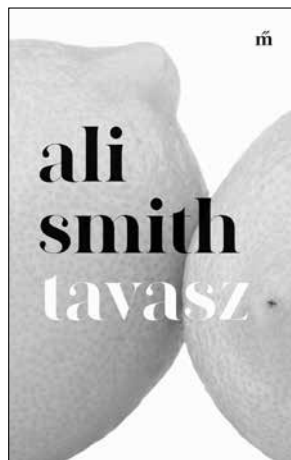
Ali Smith: *Tavaszi, Nyári. Az Évszak-kvartett záró kötetei*

„Azaz na és? Azaz vállvonogatás, vagy mire vársz, mit tegyek? (...) Úgy értem, hogy ez az elutasító hangnem, abban a pillanatban, annak a bizonyos időnek egy nagyon tiszta jelzője volt; egyfajta lakmuszesztet.”
(*Summer*)

Orwell-díj

Ali Smith a *Seasonal Quartet* (2016–2020) regényciklust válságok idején, a Brexit, a Covid-világjárvány, a karantén éveiben írta. Regényei az egymást követő krízisek atmoszféráját az élő felvételek elevevényével rögzítik, s ugyanakkor háttérükben történelmi távlatokat villant fel. Szerkesztői az *Évszak-kvartett* az *oral history* ritka változatának tekintik. A ciklus befejezésekor folytatott beszélgetésükben a szerző a Brexittől a Covidig terjedő időszak sajtóhíreire utal. A tájékoztatásul szolgáló narratívák által próbáljuk megérteni, feldolgozni azt, hogy mi is történik az életünkkel. Sajnos akkor sem megkerülhetők, ha tisztában vagyunk azzal, hogy destabilizáló, elbizonytalanító célzatúak.¹ Ali Smith morális beállítottsága lucidus, társadalomkritikus, szellemes prózájában a fanyar humor, az ironia és a groteszk esztétikai eszközei által érvényesül.

A londoni, független Orwell Alapítvány 1994-ben díjat alapított a brit politikai irodalom és újságírás elismerésére. 2019 óta külön díjazza a politikai értekezéseket és a politikai jelentőségű fikciót. 2021-ben a nem fikciós kategóriában Joshua Jaffa *Between Two Fires* (Két tűz között) című, a mai Oroszországgal foglalkozó műve volt a kitüntetett. A fikció kategóriájában 2020-ban Colson Whitehead *Nickel-fiúk* című regénye, 2021-ben pedig a skót Ali Smith *Seasonal Quartet*-jének negyedik darabja, a *Summer* nyerte a díjat.² Az értékelés szerint Smith lankadatlanul regisztrálja a nemzet jelenkori érzelmeit, aggodalmait, félelmeit, a bevándorlókkal és a menekültekkel szembeni kirekesztő magatartást. A Föld ökológiai ve-

¹ <https://www.penguin.co.uk/articles/2020/08/ali-smith-autumn-winter-spring-summer-seasonal-quartet-oral-history>

² Smith nyilatkozata a díj átvételekor: „Olyan boldog vagyok, amiért én nyertem a politikai fikcióért járó Orwell-díjat. Orwell fikciója érzékeli a művészet politikája és a politika ravaszága közötti éles különbséget. A nyelv erejének nagyszerűségéről tanúskodik, és hogy ez a nagyszerűség sorsfordító, világmegváltó és világalakító.” Majd hozzátette, hogy ezzel szemben valamilyen kiszolgáltatottjai vagyunk a politikai erőt demonstráló nyelvnek.

Fordította Mesterházi Mónika
Magvető Kiadó
Budapest, 2022
256 oldal, 4499 Ft

szélyeztettségével összefüggő nézeteit Justyna Kostkowska már korábban Virginia Woolf és Jeanette Winterson brit írók műveivel együtt elemezte az „ökokriticizmus” szempontjából.³

Egyik kritikusa így méltatja: „»Csak kösd össze« – írta E. M. Forster 120 évvel ezelőtt a *Szellem a házban* című regényében. »Csak a prózát és a szenvedélyt kösd össze, és mindkettő felmagasztalható lesz, és ...« Az összefüggés – és annak ellentéte is – Smith nagyszerű témája ebben a *magnum opus*ban. Egyes szereplői eltérő morális vízióik miatt válnak szét, mint ahogyan egész országok is. Eközben pedig másokat a közös aggodalom kapcsol össze látván a jobboldali nacionalizmus felemelkedését, ami a náciizmus baljós visszhangját hordozza; az idegengyűlölet aggodalomra ad okot, a menekültekkel való iszonyatos bánásmód morális felháborodást, a klímaváltozás fenyegető pusztítása pedig kétségbeesést vált ki. Ők mélyen kapcsolódnak a művészethez és művészekhez. És legmélyebben egymáshoz kötődnek azáltal, hogy szívvel és tisztességgel reagálnak a személyes és a globális válságokra.”⁴

Smith regényalakjai tehát az egyetemes kérdések tekintetében mélyen megosztott, mai brit történelem közegében mozognak. Az éghajlati változásokat, a gyarmati időkből továbbörökített rasszizmust, a nemi hovatarozást és a migrációs világjelenséget illetően a politika világában és a közösségben sincs konszenzus. Az elbeszélő politikai elkötelezettsége és radikalizmusa a tetralógia kiáltványszerű bevezető fejezeteiben is kifejezésre jut. Ali Smith kritikai attitűdje azonban kifinomult érzékenységgel, sokoldalú fogékonysággal, emberi és művészi felelősségtudattal egyesül. Ez biztosítja munkásságának poétikai relevanciáját és esztétikai értékét.

Tavaszi

A ciklus harmadik darabja, a *Tavaszi*⁵ 2021-ben jelent meg magyarul. Smith a díjazott *Nyárral* 2020-ban lezárta a tetralógiát, így előttünk is kirajzolódhatnak a művek közötti belső összefüggések, ezért foglalkozom együtt a két záró kötettel. A *Tavaszi* új történetek, alakok, viszonyok és irodalmi, képzőművészeti utalások, források által bővíti a fikciót. A kompozíció, a mottók, a nyitányszerű részek és a hármas tagolás a korábbi ismert elrendezést követi. A fejezetek bevezetéseinek helyenként manifesztum jellege van. A *Tavaszi* tipográfiával nyomatékositott felütése harsányabb az eddigieknél, tiltakozó kiáltványra emlékeztet. Kiáltásként hat a sajtóban, politikában, televízióban, beszédekben világszerte hallható szövegek, megtevesztő eszmék és hamisságok zuhataga. Mindezt mélyeséges ironiával, cinikusan, többes számban, a „mi” nevében sorolja. A korai avantgárd világában érezzük magunkat. Kíméletlen a szöveg, ami tükröt tart a nyilvános beszédnek és a józan értelem felháborító, uszító, propagandisztikus frázisoknak. A lista és a követelések a kelet-európai tapasztalatokra rímelenek: „belső ellenséget kell gyanúsítani, szükség van a nép ellenségeire, 98% a migránsok befogadása ellen...” Félelmetes nyitány, holott csupán a naponta hallatott, hallott politikai jelszavak gyűjteménye. Hasonló hatású

³ Justyna Kostkowska: *Ecocriticism and Women Writers. Environmentalist Poetics of Virginia Woolf, Jeanette Winterson, and Ali Smith*. Palrawe Macmillan, Hampshire, 2013.

⁴ Heller Mcalpin: *Ali Smith Brings Her Seasonal Quartet To A Close With 'Summer'*. <https://www.npr.org/2020/08/25/905525916/ali-smith-brings-her-seasonal-quartet-to-a-close-with-summer>

⁵ Ali Smith: *Tavaszi*. Mesterházi Mónika fordítása, Magvető, Budapest, 2022. A ciklus első két kötetéről megjelent írásaim: Thomka Beáta: *Szenzuális fikció: Ali Smith prózája. Jelenkor*, 2021/3, 326–329; Thomka Beáta: *Évszak-kvartettek. Ali Smith regényei és K. O. Knausgård jegyzetei. Jelenkor*, 2022/1, 99–103.

néhány közönséges, vulgáris, durva nyelvű szövegbetét is, melyekről kiderül, hogy a fiatal lány közvetlenül a Twitterről másolta be azokat iskolai füzetébe.

A kötet *Köszönetnyilvánításában* olvassuk: „Elsősorban azoknak a menekülteknek és fogvatartottaknak vagyok hálás, akik beszéltek velem, vagy megírták nekem, milyen határozatlan idejű fogvatartottnak lenni az Egyesült Királyság valamelyik Idegenrendészeti Központjában, és különösen egy anonim barátunk, aki mesélt nekem az ország IRK-jainak mindennapjairól.”⁶ A fikciót kiegészítő szerzői megjegyzés a *Tavaszi* centrumába állított viszonyokra irányítja a figyelmet. A regényciklus előkészületei, megírása, megjelenései idején és azóta sem módosultak, tovább erősödtek a krízisek méretei és hatásai, melyekre Ali Smith prózája kritikai magatartásával és eszközeivel érzékenyen reagál. Az egyik megszólaló szerint „britek vagyunk (...) Angolok. (...) Fallal vesszük körül magunkat. Önmagunkat szabotáljuk. Nagy nemzet. Nagy ország”. Az első fejezet szereplőit, az idős Paddyt és a látogatására érkező régi barátot, partnert, Richardot az Anglia határain túl is jól ismert problémák foglalkoztatják. A nagy műveltségű Patricia Heal és a halála előtt álló ír Paddy párbeszédébe egész kortörténeti tapasztalatát belefoglalja. A Brexit, az angol politika, a demokráciaellenesség, a rasszizmus, a „törvényesített megosztottság”, a brit igazságtalanság, a klímaválság, a jobboldal felemelkedése, a migránsválság, az ír határ veszélyei sok okot adnak számára a demagógok, világszónokok, falkavezérek megvetésére és elutasítására.

Mielőtt hátrahőkölnénk e lajstrom láttán, gondoljunk a regényműfaj létrejöttére, történeti múltjára. Az egyetemes emberi és a konkrét, közösségi kérdések kritikai reflektálása kezdettől fogva elidegeníthetetlen vonásai és lehetőségei közé tartozott. A műfaj a 20. században gyakran másfelé fordult, e mostaniban azonban nehezen tarthatja magától távol a világot, amiben megszületik. Smith radikális iróniája nem kíméli a köznapiság diskurzusok, beszédfordulatok, frázisok, a közösségi oldalak, a hálózat, az sms-üzenetek, a média, a sajtó primitív, hazug és ártó nyelvéből összeálló hangzavart, ami elől elzárkózni is alig lehet. Nemcsak nekünk, hanem az elbeszélésnek sem, ha ennek veszélyével kíván szembesülni és szembeállítani.

Paddy egyik ikerfiának mondja: „Ne hívd migránsválságnak, már milliószor kértem. Emberek. Egyének, akik a körülmények ellenére átszelik a világot. Ezt megszorozzuk 60 millióval, az az összes egyén, akik a napról napra romló esélyek ellenére mind átszelik a világot. Migránsválság. És te egy migráns fia” (Albert Noémi fordítása). Richardnak egy különös találkozásáról tesz említést, amikor egy koncerten Beethoven *An die Hoffnung* című darabját hallgatva egy angol–német származású férfival került kapcsolatba. Richard később az asszony iránti tiszteletből tévéjátékot rendez, aminek az *Andy Hoffnung* (?) címet adja.

Richard által egy új történetészál ékelődik be az első fejezetbe. Paddyt, a kiváló forgatókönyvíró tanácsadásra kéri egy televíziós munka elkészítéséhez. A megfilmesítendő, értéktelen bestseller regény Katherine Mansfield és Rainer Maria Rilke irreális, kitalált szerelmi kapcsolatáról szól. A két író nem állt ismeretségben, noha tudóbajukat mindketten ugyanazon években Svájcban kezeltették. Mansfield említése által bővül a regény irodalomtörténeti motívumhálózata, a konstruált tévés ötlet pedig kiváló alkalom arra, hogy a média hatásvadász beállítottsága e kötetben is határozott bírálat tárgya legyen. Smith ízlésének, vizuális fogékonyságának és kollázs-technikájának állandó eleme a képzőművészeti alkotások szerepeltetése történeteiben. A visszatérő motívumok közé tartoznak egyebek között Tacita Dean, a „Passionate European”-ként jellemzett képzőművész művei is. A képek elbeszéléstárggyá válnak, az ekphrázisok megélednek, érzéki tájleírásokként hatnak, nem betétszerűek, hisz szerves narratív elemek. A regény az említett alkotókat megbecsüléssel idézi.

⁶ A magyar kötet Kindle formátumú változatát használtam, ezért oldalszámot nem jelölhetek.

Nem Ali Smith-regényben barangolnánk, ha nem lépnénk át az eddigiektől mindenben különböző szereplőpáros történetébe. A regénycselekmény egyik helyszíne a jól őrzött, angliai Immigration Removal Center, az Immigráns Fogda,⁷ amit az SA4A biztonsági magáncég felügyel.⁸ Brit, Brittany Hall munkahelyén a fogva tartott bevándorlók őrizetért felel. A vasútállomáson várakozva figyel fel a tizenkét éves iskolás Florence-ra, a felügyelet nélküli „legendás kislányra”. Lehetséges, hogy e kissé irracionális szál megjelenését a regényben a kései, „románcos” Shakespeare-drámák, a „regényes színművek” modellje magyarázza. Ezt a témát fejtegeti Ali Smith az oxfordi St Anne’s College-on megtartott előadásainak egyikében. Az *időről, A formáról, A szegélyről, A felajánlásról és a reflexióról* szóló szövegek *Artful* címmel jelentek meg.⁹

Brit lelkiismerete szerint cselekszik, útra kel vele, védelmezőjeként lép fel, noha nem leplezi, hogy az SA4A cég biztonsági tisztje. A gyereken Greta Thunberg tudatossága és talán Marina, az elveszettnek hitt, hányatott sorsú drámabeli (Shakespeare: *Pericles*) lány arcélei vetülnek egymásra. Maga a kislány eleinte mindenképpen furcsa, irreális figuraként lép fel. A párbeszéddek és a kalandok ugyancsak mintha egy merőben más síkra billennének át. Ezt az érzést erősíti az elbeszélő azzal, hogy a lány már-már csodás felbukkanásaira, intervencióira utal. Okos, érett megszólalásai, csavaros észjárása mindenképpen meglepetésszerű, és nem az elveszettség, inkább a céltudatos gyermek-felnőtt benyomását kelti. Az elbeszélői közelség-távolság jellemzőjének vélem azt, hogy hol az idős, tapasztalt Paddy, hol az irreális Florence álláspontja érintkezik az elbeszélőével. Smith minden narrátorára jellemző ez az ingázó közelség/azonosulás valamelyik alakjával.

A véletlen találkozások és kalandszerű események még két szereplővel bővülnek. Egyikük a Paddy emlékét nyomozó Richard, a másik pedig a kávéfurgonos Alda, akiről kiderül, hogy, Brittel ellentétben, a menekülteket segítő önkéntes hálózat tagja. Egy ilyen kompánia összehozása inkább a lazább műfajok szcenáriójába illik. Töprengésre adhat okot az, hogy Smithnek a hangnem-vegyítésre, kollázs-eljárásokra, a különmű beszéd-módok szembesítésére alapozott koncepciója indokolja-e ezt a furcsa ötletet. „Üdvözöljük egy országban, ahol nincs szívesen látva. Ön most már egy nem szívesen látott személy, akivel úgy fogunk bánni, ahogy nekünk tetszik.” Ahol az ilyen ironikusan kifordított és mégis valós jelszavak képezik a hátteret, vajon az előtérben futhat-e olyan alkalmi kaland, segítőtársakkal folytatott hajsza, mint a *Tavaszbán*?

A bonyodalmak lezárultával értjük meg, hogy az Invernessbe (Ali Smith szülőhelyére) érkező furgon utasai közül a kis Florence a bevándorlóközpontból megszökött anyját keresi, és rátalál. A menekülésben Alda és szervezete a tényleges segítő, Brit pedig a hivatal embere, akinek kötelessége az intézmény értesítése. Richard a véletlen útítárs, aki az útra más céllal indult el, sejtelve sincs arról, miben vett részt. Jóval a felgyorsított képsorok

⁷ A regényben IRC, a Bevándorlási Elosztó Központ rövidítése.

⁸ Ali Smith támogatója és szerzője a menekültek névtelen tanúvallomásait tartalmazó, David Herd és Anna Pincus szerkesztésében megjelent *Refugee Tales* (2016) című kötetnek.

⁹ „A véletlenek megoldó ereje, Dickens cselekményei működésének bőkezűsége Shakespeare vígjátékaiból indul ki, amit a Shakespeare kései darabjaiban megjelenő varázslat és véletlen egybeesés olyan legerőteljesebb formái támasztanak alá, mint a *Cymbeline*, *Téli rege*, *A vihar* darabok, amik kategóriákat egyesítenek úgy, hogy szembeszegüljenek a kategóriával, ahol tragédia és komédia együttesen jelenik meg, megküzdnek egymással, majd háttorzongató újjászületésekben oldják fel a harcot, megtalálják azokat, akik elveszttek, a holtakat általában leleményességük fitogtatásával visszatérítik az életbe. Shakespeare kései darabjai szeretik és felemelik a szegényeket, akiknek az évszázadokon át a komédiákban megjelenő erkölcsi világképe az osztozkodás, befogadás és vendégszeretet alakját veszi fel, kezdve a *Téli rege* elhagyott babájának a befogadásával és megmentésével, majd egészen az elveszett fiúk befogadásáig és a komikus tolvajságra nevelésig, ami Lionel Bart 1960-as musicaljében Fagin sokkal komikusabb alakját és alkalmazását teszi lehetővé.” Ali Smith: *Artful*. The Penguin Press, New York, 2013, 101.

után tisztázódik az, hogy az értesített, hajszába bevont SA4A egyenruhások furgonjai Florence-t és anyját is visszavitték a menekültközpontba. A *Tavaszt* záró mondatok áprilist, a tavasz utolsó, anarchista hónapját, a *Germinalt* említik, ami „a forráshoz, a maghoz, a dolgok csírájához való visszatérés hava, és Zola talán ezért adta a reménytelen reményről írt regényének ezt a forradalmi címet”.

Nyár

Az *Évszak-kvartett*ben mindvégig fontos szerepe van a koincidenenciáknak. A *Nyár* cselekménye megerősíti a véletlen egybeesések és a lehetséges kapcsolatok jelentőségét. Elmarad azonban a harsány felütés, az időszerű politikai szólamok listája, noha a felmerülő nehézségekre adott vállrándításra, a „na, és akkor mi van?” reakcióra, a közömbösségre összpontosul. Módosul a hangnem, s bizonyos mértékig mintha a szálak elvarrásának igyekezetét érzékelnénk. Smith poétikáját nem az evidenciákra támaszkodó elbeszélői tudás, a lezárható, a berekeszhető eseménysorok eszméje alakítja. A szilárd elbeszélői látószöveget képviselő megnyilakozást a szereplők között folyó dialógus sokféle hangneme és artikulációs módzata váltja fel. Az élőbeszédhez alkalmazkodó regénynyelv egyik síkját a konverzáció képviseli. „Bizonyára egy olyanban élünk, ahol az ősi és a magánszféra egyre inkább egybeolvadnak” (*Summer*). A családi étkezéseknél folytatott beszélgetések, a chatelés, a felnőttek és kamaszok közötti nézeteltérések, a spontánul kibontakozó viták, az ellentétes álláspontok ütköztetése, a mai angol köznyelv, az alulstilizált, egyszerűsítő beszédkultúra a fenti észrevételt igazolja. A közösség nyelvhasználatát a nyilvánosságot, a sajtót, a médiát eluraló primitívizmus befolyásolja. A gyermekrajzot idéző, sematikus emotikonokra, hangulatjelekre, betűkihagyásos üzenetváltásra redukált kommunikáció az érzelmi és mentális kiürülés jelrendszere.

A regényciklus történetészövésében a véletlennek, a hihetetlennek olyan jelentősége van, mint a nagy elődök fordulatokra, váratlan kibontakozásra alapozó drámai formáiban. Narratív kontinuitást tehát nem kereshetünk a kötetek és az egyes fejezetek között. Az epizodikus szerkesztés, a váltások, a csapongás, a kollázs (irodalmi utalások, levélszöveg, képelemzés beékelése) olyan poétikai elv és eljárás mód, ami nem az alakok és a történetek közötti érintkezéson alapul. A cikluson belüli folyamatosságot elsősorban az éppen aktuális események kritikus megvitatása képviseli. Ezért fontosak az alakok, a különféle nemzedékekhez tartozó szereplők nézetei. A Shakespeare- és Dickens-betétek lényegében mindvégig csupán példaszzerű utalások. A brit hagyomány klasszikusai ihletforrások, emlegetésük esztétikai, művelődéstörténeti célzatú, történeti perspektívát azonban nem biztosítanak a jelen megértéséhez. A regény közepén tételesen is felvetődik a kérdés, vajon kell-e a művésznek saját korára reflektálnia. (A második világháborús angliai gyűjtőtáborban tartott előadás címe így hangzik: „Should The Artist Portray His Own Age”). Ali Smith poétikai eszköztárat alakít ki ahhoz, hogy a kérdésre meggyőző irodalmi választ adhasson. Hitelességének garanciája invenciója, műveltsége, képzelőereje.

Nem tagadom, volt bennem várakozás, hogy a *Nyár*ban vajon felismerhető lesz-e néhány olyan szereplő, akiket mintha az *Ősz*től kezdődően követnénk, mert rendhagyó egyéniségüket megőrizte az emlékezet. A jelent a félmúlttal összekötő szerves kapcsolódás – a nem időelvű elbeszélésben is – csak egyetlen formában jelentkezhet: ha van olyan alakja a fikciónak, akinek megélt tapasztalata támpontja lehet a most zajló folyamatok értelmezésének. Ilyen az *Ősz*beli Daniel Gluck újbóli felbukkanása a *Nyár*ban. Akkor is, ha az agg Danielnél amnéziás és éber állapotok, nappali tudat és múltidézés, emlékezés és álomelbeszélés váltogatják egymást. A *Tél* tartalmaz egy különös találkozást, aminek közvetlen folytatása lesz a *Nyár*ban. Sophia, Arthur anyja mással nem, csak a náluk

vendégeskedő idegen lánnyal, a horvát Luxszal osztja meg titkát. A fiú valódi apja nagy szerelme, Danny, az a művelt, német–angol férfi, akivel életük során csupán néhány rövid együttléte volt. Erről a felnőtt Arthur sem tud: „Van egy lyuk az életemben, ahol az apa szónak kéne lennie” (*Tél*, 155.).

Ali Smith nem hagyta végleg eltűnni a látóhatárról a ciklus legkülönösebb figuráját, Danielt. Ezt alkotói és koncepcióbeli tudatosságnak tekintem. Jelzészzerű alakja kezdetől fogva kiemelkedett a többi szereplő, a mai skóciai párok, családok, gyerekek, fiatalok sorából. Tény, hogy öregségén, magányán, művészeti tájékozottságán, érdeklődésén kívül mást nem tudhattunk róla. A záró kötet központi mozzanata éppen Daniel múltjának virtuális rekonstrukciója. Az apa nélkül felnőtt Elisabeth gyerekkora óta ragaszkodik az idős szomszédhoz. Kitartó, odaadó gondoskodása, a kettejük légies apa–lány viszonya az empátia és a szolidaritás modellje. A ciklust uraló, elidegenült, negatív érzésekkel terhelt emberi viszonyok ellenpontja.

Sophia Arthurra bíz egy évtizedek óta őrzött, kerek kődarabot, hogy halála után juttassa vissza Daniellhez. A kő a Daniel tulajdonában álló Barbara Hepworth-szobor része, amit az asszony régen emlékül vett magához. „Kő, két kő és semmi több, és az egyik lyukas” (*Tél*, 235.). A kis ereklye a mese- és romance-hagyományt idézi, melyben a tárgyak csodás, segítő, nyomra vezető rendeltetésűek. A kő láttán az amnéziás öregember felkiált, „visszahozták a gyermekét”. A Hepworth-szobor címe *Anyja és gyermeke*. Elisabeth a nagyobbik kőalakzatba, a foglalatba, az anyaölbe helyezi vissza „a gyermekét”. A jelenlevőkben a kijelentésnek csak ez a jelentése világosodik meg. A származás, az együvé tartozás ténye azonban az apa és a fiú előtt most sem lepleződik le. Az *Évszak-kvartett* nem a lélektani elemzésre fogékony korban keletkezik, analitikus beállítottságának tárgyai inkább társadalmi jelenségek, emberi viszonyok, képzőművészeti alkotások. Arthur és Elisabeth a gyámolításra szoruló, halála előtt álló Danielnél, a kis szoborrész visszaadása-kor válnak egymástól elválaszthatatlanokká. E mozzanattól azonban nem vitatnám el az ösztönvilágot és a tudattalan mélyrétegeit is érintő lélektani motivációt. A románcos megoldáshoz elképzelhetően éppen azon Shakespeare-művek hatása járult hozzá, amelyeket Ali Smith a ciklus írása idején gyakran forgatott: nem a tragédiák, hanem a kései „regényes színművek”, a *romances*.

A *Nyár* középső, 2. fejezete szinte teljes egészében Daniel Gluck életörténetének elbeszélése. Német apja és anyja Angliában éltek, a kereskedő család fia itt született 1915-ben, majd brit önkéntesként szolgált a tengerészetnél a második világháborúban. A zsidó származású anyját a két háború között kiutasították Angliából, így Németországban szülte meg Hannah lányukat, akivel Daniel és apjuk csak nyári vakáció idején találkozhattak. Párizs német megszállása idején az Angliában élő németeket az ascotti gyűjtőtáborba terelik, majd egy angol sziget elhagyott nyaralóiban szállásolják el. Ez a „Poor man’s riviéra.” Az ekkor tizenkilenc éves fiú idős apját gyámolítja. Az internált orvosokat, kereskedőket, értelmiségieket, gyári munkásokat a fegyőrök náciknak tekintik.

Az internáció idejének történetét a regény éles vágással megszakítja: az idős Danielt egy „másik században” ébreszti fel Elisabeth, aki Wakefieldről, Barbara Hepworth szülőhelyéről kérdezzeti.

„Daniel egy másik évszázadban nyitja fel a szemét, az üvegkertben.

Azt jelenti, ami az anya és a gyermek makettjából megmaradt.

Egyszer aludt egy nővel, aki ellopta a kő gyerek-darabját. Évekkel ezelőtt elvette, zsebre vágta.

De még mindig nála volt az anyakő, így nem bánta. Mégis eladhatatlanná tette. Ami jó dolog volt. Azt jelenti, hogy amikor minden mást eladott, ezt megtartotta. Jó. Nagyon szereti.”

Emlékezetkihagyásokkal, ugrásokkal, síkváltásokkal haladunk előre, hátra a történetben, míg nem az olvasás is ráhangolódik a szerkesztés fércelések eljárásaira. A rejtélyes kis követ, Sophia ereklyéjét, az Arthurt apjához visszatérítő szobor-részletet a demencia állapotában tengődő Daniel is számontartja. Olyan életszakaszban is, amiben az asszony, a szobor, az alkotó is kitörölhető volna emlékezetéből. Csupán az marad végérvényesen rejtve előtte, hogy a Barbara Hepworth-szobrot eredeti állapotába saját fia állítja vissza.

A *Nyár* Daniel húga, Hannah sors történetével bővül. Lehetséges, hogy általa a regényalakok és származások közötti összefüggések is bonyolódnak. A hamis okmányokkal menekülő fiatalasszony 1940-ben kislányát egy francia családra bízta. A fiatal angol lány, Sacha francia származású nagyanyját emlegeti, aki háromévesen veszítette el anyját. Talán éppen Hannah árván maradt kislányáról van szó. Daniel sosem szerzett tudomást húga elvesztéséről. Előttünk is inkább a feltételezett összefüggések, a hihetetlen, véletlen egybeesések egyikének tűnhet. Smith fikciója nyomatékkal támaszkodik a potencialításra, a tényszerűvel szemben álló, lebegtetett lehetőségekre. Nem csupán Daniel fia, hanem Hannah unokája is felbukkana betegágyánál? Miközben minderről a jelenlevők közül senkinek sincs tudomása... Ali Smith vállalja a sejtetést, a hihetetlen véletlen hagyományát, amit nyilván csodált elődeiben.

A *Nyár* egyik művészeti betétjének is tekinthetnénk Lorenza Mazzetti olasz rendezőnő angliai kálváriáját, filmjeit (*Together*, valamint a Kafka *Átváltozása* alapján készített *K.*). Az elbeszélői képzelet és logika mégis kapcsolatot létesít az Angliából „undesiredable, alien” minősítéssel kiutasított fiatal Mazzetti és az országban mindenkor megkülönböztetésben részesülők között. Mazzetti később a Free Cinema angliai mozgalom alapítója, jelentős angol, olasz filmek, könyvek szerzője lett. A *Nyár* párhuzamai között Chaplin némafilmjei, egyebek között a *Der Einwanderer*, Louis Daguerre fotói, Jean-Philippe Daguerre filmjei, a *Pygmalion*-mítosz, Gide *Prométheusz*a, Keats és az elmaradhatatlan ihlető, a *David Copperfield* is felbukkan.

A David Copperfield-példa sokrétű jelentést hordoz Ali Smith fikciójában. „Változtasd át magad valaki mássá. Kalandozz a többes személyiség képzetében. Mert ez a szív lüktet a David Copperfield történetében.” Az *Évszak-kvartett* meghatározó mozzanata ugyanis a többes éntudat, a nemi irányultság nyitottsága és mindennemű megkülönböztetés elutasítása. Reagáljon-e a művész saját korára? Ali Smith eredeti módon ad igenlő választ a kérdésre, amikor az élő történelmet a benne működő múlt példáival szembesíti. Prózájának narratív etikája vibráló, gazdag irodalom-, film- és művészettörténeti utalásrendszerrel válik érzékivé, tapinthatóvá, láthatóvá. A 20. századi megpróbáltatásokat megszenvedő nemzedékek tükröt tartanak a jelenbeliek felismeréséhez.

feb
16
20⁰⁰

ANDREJ PROZOROV TRIÓ

ANDREJ PROZOROV – SZAXOFON
JUDITH FERSTLT – NAGYBŐGŐ
DÉS ANDRÁS – ÜTŐHANGSZEREK

METRONÓM
JAZZ KLUB

ZSOLNAY NEGYED
E78

márc
16
20⁰⁰

DRESCH QUARTETT

LUKÁCS MIKLÓS – CIMBALOM
GYÁNYI MARCELL – NAGYBŐGŐ
CSIZI LÁSZLÓ – DOB
DRESCH MIHÁLY – SZAXOFON, FUHUN

www.e78.hu www.facebook.com/e78

ZSOLNAY
ÖRÖKSÉGKEZELŐ
NONPROFIT KFT.

PÉCS
A KULTÚRA
VÁROSA

NÁDAS